

CULTURE ACADEMY

International Peer-Reviewed Journal of Cultural Science and Management Research

Uluslararası Hakemli Kùltür Bilimi ve Yönetimi Araştırmaları Dergisi

Vol/Cilt 4: No/Sayı 2

Winter/Kış, 2024

e-ISSN: 2792-033X

<https://www.academyculture.com>

CULTURE ACADEMY

International Peer-Reviewed Journal of Cultural Science and Management Research

Uluslararası Hakemli Kùltür Bilimi ve Yönetimi Araştırmaları Dergisi

OWNER/SAHİBİ

The owner of the the journal is Prof. Dr. Nebi Özdemir on behalf of Akademi Kùltür Yönetim Yayıncılık Turizm Danışmanlık Tic. Ltd. řti. which is a corporate company established in Ankara Turkey in 2021 and provides service at Hacettepe Teknokent.

Derginin sahibi Akademi Kùltür Yayıncılık, Tur. Dan. San. ve Tic. Ltd. řti. adına Prof. Dr. Nebi Özdemir'dir.

EDITORIAL BOARD/EDİTÖR KURULU

Founding & Chief Editor/Kurucu & Baş Editör

Prof. Dr. Nebi Özdemir

Hacettepe University

Co-Editors/Yardımcı Editörler

Assoc. Prof. Dr. Süleyman Fidan

Gaziantep University

Assoc. Prof. Dr. İbrahim Gümüş

Bartın University

Assoc. Prof. Dr. Erol Gülüm

Bilecik Seyh Edebali University

Editors/Editörler

Assoc. Prof. Dr. Ezgi Metin Basat

Kirsehir Ahi Evran University

Assoc. Prof. Dr. H. Nurgül Begiç

Izmir Demokrasi University

Assoc. Prof. Dr. Adem Koç

Eskisehir Osmangazi University

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Özdemir

Artvin Coruh University

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Akif Korkmaz

Giresun University

Dr. Sunay Akkaya

Adiyaman University

Dr. Fadime Tikbaş Apak

Adiyaman University

Dr. Sona Rzayeva

Postdoc Researcher

Assoc. Prof. Dr. Hakan Çelikten

Harran University

Dr. Gülnaz Çetinkaya

Hacettepe University

Dr. Pınar Karataş

Hacettepe University

Dr. Alev Öztürk Merdin

Kirsehir Ahi Evran University

Dr. Adnan Pamukcu

Republic of Turkey Ministry of National

Education

Editorial Assistants/Editöryel Asistanlar

Dilek İşler Hayırlı, M.A.

Ankara Yıldırım Beyazıt University

Altan Artun, M.A

Hacettepe University

Akbota Islyambekova, M.A.

Al Farabi Kazakh National University

Dizinler/Indexes

CONTENTS/İÇİNDEKİLER

Research Articles/Araştırma Makaleleri

Yaşayan Kültürel Miras Yönetimi ve Yapay Zekâ Living Cultural Heritage Management and Artificial Intelligence Nebi Özdemir	1
Destanlar ve Halk Hikâyelerinde Yaşlılık İmgesinin Klîşe ve Stereotip Açısından Temsilleri Representations of the Image of Old Age in Terms of Stereotype and Stereotype in Epics and Folktales Alev Öztürk Merdin.....	54
Türk Sineması ve Gastronomi Bağlamında Açlığın Kültürel Boyutu: Açlık Filmi Örneği The Cultural Dimension of Hunger in the Context of Turkish Cinema and Gastronomy: The Hunger Movie Example Eray Alpyıldız.....	90
Geleneksel Köy Pazarlarından Modern İşletmelere: Giresun İli Örneği From Traditional Village Markets to Modern Businesses: Giresun Province Example Y. Kübra Çelebi	113
Translated Articles/Çeviri Makaleleri	
Göçün Türküsü - Almanya'daki Türk toplumunda müzik hayatı kaotik, renkli ve inanılmaz derecede dinamik ama Almanlar bunu pek bilmiyor Martin Greve Çev. /Trans. Ali Osman Öztürk.....	143

Yaşayan Kültürel Miras Yönetimi ve Yapay Zekâ

Living Cultural Heritage Management and Artificial Intelligence

Nebi Özdemir¹

Öz

Yaşam ve kültürel alanlar, ürünler, gelenekler, aktörler ve kültürler arası yaratıcı etkileşimlerin ürünü, bütünü ve kaynağıdır. 21. asırla birlikte bir taraftan yaşam alanları ve kültürel gelenekler arası etkileşimler artarak yaygınlaşırken diğer taraftan doğanın ve kültürün değeri belirginleşmektedir. Doğal ve kültürel miras, insanlığın binlerce yılda oluşturduğu özgünlükler bütünüdür. Yaşamla birlikte yaşayan kültürel miras ve bu mirasın korunması ve yaşatılmasıyla ilgili paradigma, politika, yöntem, araç ve yaklaşımlar da değişmektedir. Nitekim yapay zekâ ile birlikte doğal ve kültürel mirasın korunması ve geliştirilerek yaşatılmasında veya sürdürülebilirliğinde yeni yaklaşımlar ve fırsatlar ortaya çıkmaktadır. Dijital envanterleme ve arşivleme, restorasyon, sanal ve artırılmış gerçeklik merkezli sunum ve deneyimleme, yeni yaratıcılık ve kültürel inovasyon, 3D tarama ve dijitalleştirme, kültürel kalıp ve kodların belirlenmesi ve korunması, kişiselleştirilmiş dijital hikâye anlatımı, dil koruma ve işleme, yeniden yaratma ve sunum amaçlı dijital platform ve simülasyonlar, bunlardan bazılarıdır. Bu makalede özellikle yaşayan kültürel miras yönetimi ile yapay zekâ arasındaki ilişki çözümlenmektedir. UNESCO'nun program ve sözleşmeleriyle belirginleşen yaşayan kültürel miras belleği anonim niteliğiyle henüz oluşturulmaya başlanan akıllı teknolojik kültürün başlıca veri kaynaklarından. Yaşayan kültürel mirasın tespiti ve korunarak gelecek kuşaklara aktarılmasında yapay zekâ başta olmak üzere akıllı teknolojilerden yararlanılması zorunlu hale gelmiştir. Özellikle kültürel yaratıcı endüstriler alanındaki yapay zekâ merkezli yaratımlar, yaşayan kültürel mirasın inovasyon kaynak değerini artırmaktadır. Geleneksel müzik, mimari, yemek, giyim kuşam, el sanatları, tiyatro, müzik, dans vb. belleğinden hareketle özgün ve etkili yapay zekâ ürün ve uygulamaları geliştirilmektedir. Bu süreçte yaşayan kültürel mirasın sahipliğinin belirsizleşmesi, aşırı ticarileşme, insani boyutun kaybı vb. etik sorunlar ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan bu miras alanlarının temsilcilerinin kültürel ekonomik açıdan fikri mülkiyet haklarının izlenmesinde ve ihlallerin önlenmesinde yapay zekâ teknolojileri yeni fırsatlar yaratmaktadır. Bugün kültürün yaratılması, korunması, aktarılması ve deneyimlenmesi aşamalarında karma (insan-yapay zekâ/akıllı teknolojiler) bir dönem söz konusudur. Akıllı

¹ Prof. Dr., Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of Turkish Folklore, Ankara/Türkiye, nozdemir@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4881-5503.

* Geliş tarihi/Received: 11.10.2024 - Kabul tarihi/Accepted: 16.11.2024

teknolojik kültür çağında kültürel bağlamlar ve kuşaklar arası etkileşimler hızlanmakta ve yaygınlaşmaktadır. Bu durum kültürel mirasın korunması, aktarımı, eğitimi ve deneyimlenmesi aşamalarını içeren kültürel miras yönetimi alanını farklılaştırmaktadır. Özetle gelenek geleceğin yaratılmasını ve yönetilmesini desteklemeyi sürdürmektedir.

Anahtar sözcükler: Yaşayan Kültürel Miras, Yaşayan Kültürel Miras Yönetimi, Yapay Zekâ, Kültürel Teknolojik Araştırmalar, Kültürel Yaratıcı Endüstriler.

Abstract

The domains of life and culture, the products, traditions, agents and cultures involved in the process of creative interaction, are the sum and substance of this phenomenon. Over the course of the 21st century, interactions between different aspects of life, including habitats and cultural traditions, have increased in prevalence. Concurrently, the value of the natural world and cultural heritage has become increasingly apparent. Natural and cultural heritage represents the collective output of humanity over millennia, encompassing a vast array of unique creations. The paradigm, politics, methods, tools and approaches related to the preservation and perpetuation of cultural heritage are also evolving in parallel with changes in the cultural heritage itself. Consequently, the advent of artificial intelligence has given rise to novel approaches and opportunities for the preservation and advancement of natural and cultural heritage, as well as its sustainable development. The advent of digital cataloguing and archiving, restoration, virtual and augmented reality-based presentation and experimentation, novel creativity and cultural innovation, 3D scanning and digitisation, and cultural The determination and preservation of residual and coded data, personalised digital narrative, linguistic preservation and processing, and the creation and presentation of digital platforms and simulations for purposes of re-creation and display represent some of the key areas of interest. This article focuses on the relationship between living cultural heritage management and artificial intelligence. The intangible cultural heritage, as defined by UNESCO, is a key data source in the emerging intelligent technological culture, despite its anonymity. It is imperative that artificial intelligence and other intelligent technologies be employed to identify and preserve living cultural heritage for future generations. In particular, the application of artificial intelligence in the cultural creative industries has the potential to enhance the value of living cultural heritage as an innovation source. The development of original and effective artificial intelligence products and applications is underway, inspired by the traditional arts and humanities, including music, architecture, cuisine, fashion, crafts, theatre, music, dance, and more. The uncertainty surrounding the ownership of living cultural heritage, coupled with the phenomenon of excessive commercialisation and the erosion of the human dimension, has given rise to a number of ethical concerns. Furthermore, the representatives of these heritage sites have been able to pursue their cultural and economic intellectual property rights and prevent infringements through the use of artificial intelligence technologies, which have created new opportunities. In the contemporary era, the stages of creation, preservation, dissemination and experience of culture are being shaped by the interplay between humans and artificial intelligence/intelligent technologies. In the age of intelligent technology,

cultural contexts and generations are interacting more rapidly and extensively. This situation differentiates the cultural heritage management field, which encompasses the preservation, transmission, education and experience of cultural heritage, from other areas of cultural heritage management. In summary, tradition provides support for the continued creation and governance of the future.

Keywords: Living Cultural Heritage, Living Cultural Heritage Management, Artificial Intelligence, Cultural Technological Research, Cultural Creative Industries.

Giriş

Yaşamın ve yaşamı oluşturan diğer alanlar gibi kültürün de özünü yaratıcı etkileşimler meydana getirmektedir. Yaşam; alanlar, bağlamlar, kuşaklar, aktörler, ürünler, unsurlar, gelenekler ve kültürler arası yaratıcı etkileşimlerin ürünü, bütünü ve kaynağıdır. Yaratıcı etkileşim, yaşamın ve kültürün temel dinamiğini oluşturmaktadır. Bütün gelişme olgularının temelinde yaratıcı etkileşim yer almaktadır.

Sanılanın aksine, teknoloji ile kültür arasında köklü bir ilişki bulunmaktadır. Kökendeki “alet kullanma bilgisi” tanımı esas alındığında teknoloji ile kültür arasındaki bağın oldukça eski ve karmaşık olduğu görülür. Diğer yandan kültür “insanın yaşama uyum çabalarının ürünü, bütünü ve kaynağı” olarak tanımlanabilir. İnsan öncelikle doğaya daha sonra da diğer insanlara ve toplum ile gelişen yaşam alanlarına ve bu alanlardaki değişimlere uyum sağlamak için kültürü yaratmış, geliştirmiş ve yaygınlaştırmıştır. Dolayısıyla insanın teknolojiye ve teknoloji aracılığıyla yaşama ve yaşamın diğer alanlarına uyum süreci kültürü oluşturmuş, değiştirerek ve dönüştürerek geliştirmiştir. Özetle, kültürün oluşumunda ve gelişiminde teknoloji temel bir dinamik olarak kabul edilmelidir.

Özellikle birinci sanayi devrimiyle başlayan yeni dönemde teknolojinin kültür üzerindeki biçimlendirici etkisi artmaya başlamıştır. Bu süreç, dördüncü ve beşinci teknoloji devrimleriyle hızlanmış ve yaygınlaşmıştır. Yaşam ve kültür, teknolojik gelişmelerle birlikte hızlı bir şekilde değişmeye ve dönüşmeye başlamıştır. Sözlü kültürden yazılı-basılı, elektronik ve teknolojik kültüre geçiş tanımlama ve değerlendirmeleri temel olarak teknolojik gelişmelere dayanmaktadır. Nitekim sözün teknolojileşmesi yazılı kültürü, matbaa ile yazının teknolojileşmesi basılı kültürü ve yazılı-basılı-görsel-işitsel kültürün teknolojileşmesi ise de elektronik kültürü doğurmuştur. Mit, efsane ve destan gibi anlatılar, romanlara, tiyatro oyunlarına, sinema filmlerine ve televizyon dizilerine hatta elektronik oyunlara dönüştürülmüştür. Bilgi teknolojilerindeki gelişmeler (YKM gibi), kültürel ürünlerin üretim, yayılım ve tüketim biçimlerini temelden değiştirmiştir (Shuai ve Yu, 2021: 6). Akıllı teknolojik kültür çağı ise önceki kültürlerin yapay zekâ gibi akıllı teknolojiler aracılığıyla yeniden sentezlenmesi ve yeni yaratmalarla zenginleştirilmesiyle oluşturulmaya başlamıştır. Her kültür ve kültür bağlamı/çağı kendi insanını ve toplumunu yaratmıştır. Bütün bu değerlendirmeler, teknolojik devrimler temelli bağlamlar ve kuşaklar arası kültürel değişim ve dönüşümleri ifade etmektedir. Diğer yandan, bu olgular geleneğin bugünü ve geleceği yaratmaya devam ettiğini de ortaya koymaktadır.

Bugün yaşam ve kültür, yapay zekâ başta olmak üzere akıllı teknolojiler aracılığıyla gerçekleştirilmeye başlanan yaratıcı etkileşimlerle biçimlendirilmekte ve zenginleştirilerek

yaygınlaştırılmaktadır. Akıllı teknolojiler, yaşam ve kültürdeki sürdürülebilirliğin esasını oluşturmaya başlamıştır. Dolayısıyla kültür bilimi araştırmalarının bütün bu değişim ve dönüşümler dikkate alınarak gerçekleştirilmesi bilimsel bir gerekliliktir. Bu çalışmada yapay zekâ ile yaşayan kültürel miras dolayısıyla yaşayan kültürel miras yönetimi arasındaki ilişki çözümlenmeye çalışılacaktır.

Çözümleme

Bilim ve teknolojinin yanında doğal, tarihi ve kültürel miras insanlığın ortak mirası olarak kabul edilmektedir. UNESCO doğal ve tarihi mirası insanlığın somut mirası olarak değerlendirip 1972 yılında kabul edilen sözleşme ile koruma altına almıştır. Bu çalışmanın esasını oluşturan yaşayan kültürel miras ise 2003 tarihli sözleşme ile insanlığın ortak mirası, dahası yaşayan hazinesi olarak değerlendirilip muhafaza edilmeye başlanmıştır. Bu sözleşmenin doğuşunda özellikle medya teknolojilerinin dolayısıyla bu araçlarla yaygınlaştırılan küresel popüler kültürün ulusal ve yöresel kültürel çeşitlilik üzerindeki tek türleştirici etkilerinin önlenmesi fikri yatmaktadır. Diğer yandan yaşayan kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarılmasında eğitimin yanında özellikle medyadan etkin bir şekilde yararlanılması da hedeflenmiştir. Dolayısıyla medya teknolojileri, yaşayan kültürel mirasın hem etkisizleştiricisi hem de yaşatıcısı olarak değerlendirilmiştir. 1960'larda başlayan ve daha sonraki gelişmelerle belirginleşen elektronik kültür çağında yaşayan kültürel mirasın yeni kuşaklara aktarılması farklı yöntem ve teknolojilerden yararlanılmasıyla mümkün olmaktadır. Bir taraftan 21.asrın çocuklarına yaşayan kültürel mirasın tanıtılması,

deneyimletilerek içselleştirilmesi diğer taraftan da yaşayan kültürel mirasın yeni yaratmalarla zenginleştirilmesi söz konusu iş birliğinin ve ilişkinin geliştirilmesini getirmektedir. Alt alan çözümlmelerine geçmeden önce yaşayan kültürel miras ve yapay zekâ ilişkisinin SWOT analizi kapsamında öncül olarak değerlendirilmesi yararlı olacaktır.

1. Yaşayan kültürel miras ve yapay zekâ ilişkisinin SWOT analizi:

Bu konuda yapılan öncül bir araştırmada “daha geniş kapsam (YZ farklı kültürleri ve gelenekleri daha kapsamlı bir şekilde inceleme olanağı sunar), yenilikçi eğitim yöntemleri (YZ tabanlı uygulamalar, kültürel mirası öğretme yöntemlerini yenileyebilir) ve küresel iş birliği (YZ farklı topluluklar arasında bilgi paylaşımını artırabilir, bu da kültürel etkileşimi güçlendirebilir)” fırsatlar olarak belirtilmiştir. Aynı şekilde yenilikçi iş modelleri (YZ, yaşayan kültürel miras kaynaklı yeni iş modelleri ve yaratıcı endüstrilerin geliştirilmesini sağlayabilir.), eğitim ve bilinçlendirme (YZ, yaşayan kültürel miras ile ilgili eğitim ve bilinçlendirme süreçlerinde etkili bir şekilde kullanılabilir.) ve kültürel etkileşim (Farklı kültürler arasındaki etkileşim YZ aracılığıyla artırılabilir ve topluluklar arasındaki kültürel diyaloglar geliştirilebilir.) alanlarındaki olumlu etkiler de bu ilişkinin fırsatlar kapsamında değerlendirilebilir.

Telif hakları ve mülkiyet (YZ tarafından üretilen içeriklerin sahipliğinin belirsizliği kültürel mirasın fikri mülkiyet haklarının korunmasında sorun yaratabilir; geleneksel bilgi ve uygulamaların temsilcilerinin ve bu bilgilere kimlerin erişim sağlayacağı belirsizleşebilir.), kültürel yansımalar (YZ sistemleri, eğitildiği

verilerden etkilenir; bu da kültürel norm ve değerler karşısındaki olumsuz tutumların gelişmesine neden olabilir.) ve dijital eşitsizlik (Toplulukların yapay zeka ve dijital kaynaklara erişimlerinde eşitsizlik olabilir; bu da ilgili toplulukların yaşayan kültürel miraslarının korunmasında adaletsizlik ve yetersizlikler doğurabilir.) alanlarında zorluklar ortaya çıkabileceğine işaret edilmiştir. Yine bu ilişki kapsamında kültürel sömürü (YZ yöresel kültürel mirasların izinsiz olarak aşırı ticarileşmesi nedeniyle küresel ölçekte sömürülmesini doğurabilir.), yanlış temsil (YZ, kültürel unsurların yanlış, kasıtlı veya yüzeysel olarak temsil edilmesine ve bu durum da topluluklar arasında önyargıların ve yanlış anlamaların oluşmasına ve yaygınlaşmasına sebep olabilir.) ve istihdam (Geleneksel sanatçı ve zanaatkarlar YZ'nin sunduğu otomasyon ve 3D yazıcılar benzeri gelişmelerle işlerini kaybedebilirler.) tehditlerinin ortaya çıkabileceği söylenebilir.

Erişim ve yaygınlık (YZ, geleneksel kültürün daha geniş kitleye ulaşmasını sağlayabilir; aynı şekilde yöresel ağız ve lehçelerde içerik üretimini ve geleneksel hikâye anlatımını teşvik ederek yaygınlaştırabilir.), kayıt ve koruma (Geleneksel kültür belleğinin dijitalleştirilerek korunması dolayısıyla geleneksel müzik, dans, el sanatları ve anlatıların dijital kayıtlarıyla gelecek kuşaklara aktarılması mümkün olabilir.) ve yenilikçilik (yaşayan kültürün YZ sayesinde yenilikçi yorumları yaratılabilir ve bu tür ürünlerle geleneksel kültür belleğinin yeni kuşaklarla buluşturulabilir.), bu ilişkinin güçlü yanları olarak tanımlanabilir. Otantikliğin (YZ, yaşayan kültürel mirasın bazı unsurlarının aşırı ticarileşme sonucunda

mekanik bir şekilde yeniden üretilmesine dolayısıyla otantikliğin kaybına neden olabilir.) ve yerelliğin (YZ'nın etkisiyle küresel bağlamdaki tek türleştirilme riskiyle yerelliğin dolayısıyla yöresel kültürlerin ve yerel kültürel özgünlük ve çeşitlilikleri ortadan kalkabilir.) kaybı ve eşitsizlik (YZ'nın erişiminde topluluklar arasında eşitsizlik söz konusu olabilir; bu da bazı yöresel kültürlerin adil bir şekilde temsil edilmesini engelleyebilir.), yapay zeka ve yaşayan kültürel miras ilişkisinin zayıf yanları olarak kabul edilebilir. Hatta bu eşitsizlikler kültürler arasında dijital liderlik ve baskınlık gibi istenmeyen durumların doğmasına da neden olabilir.

Yapay zekâ ve yaşayan kültürel miras ilişkisini değerlendiren Türkiye'deki öncü çalışma, Dr. Nejla Orta tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu makalede YKM ile ilgili olarak "farklı içeriklerle ilgili geniş ve temsilci bir setin ve veri ön işleme modellerinin oluşturulabileceği; yaratılan dil işleme modelleriyle verilerin temizlenerek uygun formata getirilebileceği ve anlamlı olarak etiketlenerek düzenlenebileceği; doğal dil işleme (NLP), konsept madenciliği veya derin öğrenme yöntemleri kullanılarak verilerin çeşitli açılardan (duygu analizi, konseptlerin keşfi vb.) incelenebileceği; model oluşturma ve eğitmeyle seçilen algoritma kullanılarak bir öğrenme modelinin oluşturulabileceği ve bu modeline veri setindeki desen ve ilişkilerin öğretilebileceği; daha sonra geliştirilen doğrulama veri setlerinin modelin performansını iyileştirmek amacıyla değerlendirilebileceği; modelin çıktılarının incelenerek kültürel analizdeki belirli eğilimlerin, konseptlerin veya duygusal tonların keşfedilmesine yönelik değerli bilgilerin elde

edilebileceği; sonuç olarak yapay zeka öğrenme modelleri oluşturularak derinlikli kültürel analizlerin yapılabileceği” belirtilmiştir. “Python, Java, Ruby, R gibi programlama dillerinin, Görüntü İşleme, Çeviri, RNN (RecurrentNeural Network), CNN (ConvolutionalNeural Networks) veya LSTM (LongShort-Term Memory) modellemelerin kullanılarak YKM ile ilgili çeşitli projelerin (bellek oluşturma, analiz, koruma, sürdürülebilirlik, yeni yaratma vd.) geliştirilebileceği vurgulanmıştır (Orta, 2024: 773-774). Bu çalışma YZ ve YKM ilişkisinin geliştirilebilme potansiyelinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Aşağıda yapay zekâ ile yaşayan kültürel mirasın korunması, paylaşılması, geliştirilmesi özetle sürdürülebilirliği arasında verimli ve etkili bir iş birliğinin yaratılması bazı alt alan ve uygulamalar temelinde tartışılacaktır. Aynı şekilde bu ilişkisinin yapay zekâ açısından önemi de çeşitli açılardan değerlendirilecektir.

2.1. Yaşayan kültürel mirasın dijital olarak envanterlenmesi, arşivlenmesi, kataloglanması, belleğinin oluşturulması ve yapay zekâ:

Yaşayan kültürel miras sözlü olarak yaratılmakta, geliştirilerek yaşatılmaktadır. Diğer yandan yaşayan kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması için sözlü belleğin değişkenliği ve belirsizleşme özelliği nedeniyle yazılı-basılı ve elektronik belleğe aktarılması gereklidir. “Yaşayan ve canlı” özelliğine uygun olmamakla birlikte sözlü kültür uzun süre yazılı ve basılı kültür belleğine dönüştürülerek korunmuştur. Sözün teknolojileştirilerek sahibinden ayrılması ve belirli bir seçime tabi tutularak oluşturulan sözlü

kültürün yazılı-basılı kültür belleği koruma ve sürdürülebilirlik çalışmalarının da temelini oluşturmuştur. Bu ilk dönem sözlü kültürün yazılı-basılı kültüre aktarılması olarak da değerlendirilmiştir. Zamanla görüntü ve ses teknolojilerindeki gelişmeler sözlü kültürün görsel-ışitsel belleğinin yaratılmasını sağlamıştır. Bugün ise yaşayan kültürel mirasın sanal ve dijital belleğinin oluşturulması söz konusudur. Yaşayan kültürel mirasın korunması için kültürel mirasın toplanması, sınıflandırılması, depolanması, yönetilmesi ve sergilenmesi amacıyla dijital teknolojinin, kaynak depolama teknolojisinin, kaynak erişim ve yönetim teknolojisinin, görselleştirme teknolojisinin ve diğer araçların kullanılması gerektiği belirtilmiştir (Liu, 2022: 7). Ayrıca dijital korumanın veri geliştirme, hareket algılama teknolojisi ve sanal gerçeklik araştırmaları ve büyük veri analizi yoluyla yeni fikirler ve iyileştirmeler sağladığı da ifade edilmiştir (Liu, 2022: 9). Aynı şekilde YKM'nin dijital olarak korunabilmesi için "bir kaynak sınıflandırma sisteminin oluşturulmasının, veri teknolojisi standartlarının birleştirilmesinin, görsel ifadenin gerçekleştirilmesinin, kapsamlı bir teknoloji uygulama sisteminin kurulmasının ve multimedya ile etkileşimli bir platformunun oluşturulmasının gerektiği" vurgulanmıştır (Shuai ve Yu, 2021: 7).

Sanal ve dijital teknolojilerdeki gelişmelerle önceki sözlü, yazılı-basılı ve elektronik bellek verilerinden hareketle yaşayan kültürel mirasın daha kapsamlı ve yetkin belleğinin oluşturulması mümkün hale gelmiştir. Özellikle yapay zekâ çoklu kaynakların daha hızlı ve kapsamlı olarak taranmasını, dijital ortama yetkin bir şekilde

kümelenerak aktarılmasını, korunmasını, paylaşılmasını ve deneyimlenerek içselleştirilmesini sağlamaktadır. Önceki dönemlerde daha çok emek, zaman ve maliyet gerektiren bu süreçler bugün yapay zekâ gibi akıllı teknolojilerle kolay ve az bir maliyetle bir şekilde gerçekleşebilmektedir.

Yaşayan kültürel mirasın dijital olarak derlenmesi, envanterlenmesi, arşivlenmesi, kataloglanması ve belleklenmesi kapsamında çeşitli sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Öncelikle yaşayan kültürel mirasın temsilcileriyle araştırmacılarının yazılı-basılı kültür temelli koruma ve yaşatma çalışmalarına henüz yeterince uyum sağlamamışken dijital bellek oluşturma projeleriyle karşılaşmaları, sorunların temel kaynaklarından biri olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan oluşturulan belleğin dijital belleğe dönüştürülmesi ise başlı başına farklı yöntem, araç/sistem ve yaklaşımları gerektirmektedir. Örneğin, yaşayan kültürel mirasın kaydedilmesinde statik video kayıt yöntemleri ayrıntılı veri analizlerine pek uygun değildir. Bu amaçla özellikle birden fazla kalibre ve senkronize edilmiş kameraların, Intel® RealSense™ L515 gibi düşük maliyetli LiDAR sensörlerinin kullanıldığı değişken noktaları yakalayabilen, detaylı 3B modellerini sunabilen dinamik sistem çözümleri önerilmektedir (Breggion vd. 2023). Bütün bu zorluklara karşılık yaşayan kültürel mirasın korunması, yaşatılması ve sürdürülebilirliği açısından dijital belleğinin oluşturulması tıpkı yazılı-basılı belleğin oluşturulması gibi doğal bir gelişmedir. Diğer yandan dijital belleğin oluşturulması ve kullanılması yaşayan kültürel miras yönetimini de hızlandıracak ve yetkinleştirecektir. Nitekim

yapay zekâ gibi teknolojiler sayesinde sözlü kültür belleğinde zamanla oluşan eksilme ve belirsizleşmelerin tespit edilerek tamamlanması, sorunlu yapıların onarılması, böylelikle özgün yapıların ortaya çıkarılması mümkün hale gelmektedir. Yapay zekâ özellikle somut kültürel mirasın (tarihi mirasın) restorasyonunda değil yaşayan kültürel mirasın da tamamlanarak olgunlaştırılmasında etkili bir şekilde değerlendirilebilir.

UNESCO'nun yaşayan kültürel mirasın ve kültürel ifadelerin çeşitliliğinin korunması ve geliştirilmesine yönelik sözleşme ve programlarının yaşama geçirilmesinde yapay zekadan etkili bir şekilde yararlanılabilir. Özellikle yaşayan kültürel miras unsurlarının tespiti ve insanlığın ortak mirasları olarak kaydedilmesi ile koruma çalışmalarının izlenmesi gibi süreçlerde yapay zekâ önemli katkılar sağlayabilir. Yapay zekâ ile desen ve motiflerin dijitalleştirilmesi dolayısıyla geleneksel sanat formlarının yaşatılması mümkün olabilir. Bugün yılları alan halk anlatılarının motif indeks oluşturma ile eş metin belirleme ve metin onarım (restorasyon) çalışmaları, YZ gibi akıllı teknolojilerin görme ve derin analizleri sayesinde birkaç günde gerçekleştirilebilmektedir. Yüz/ifade, ses ve hareket/jest algılama, tanıma ve modelleme, semantik multimedya ile metin-şarkı analizi 3B görselleştirme gibi teknolojik gelişmelerle yaşayan kültürel mirasın korunması ve yaşatılmasında etkili çözümler sunulmaktadır. Bu çözümlerin yaşayan kültürel mirasın sadece korunması değil gelecek kuşaklara aktarılmasında ve kültürel eğitim alanında da önemli olduğu burada vurgulanmalıdır. Dolayısıyla dijitalleştirme (yani ses, görüntü ve hareket yakalama), e-dokümantasyon (multimedya meta

verileri ve ontolojilerle zenginleştirilmiş 3D modelleme), e-koruma (standartlar), görselleştirme (sanal/artırılmış gerçeklik ve oyunlaştırma teknolojileri) ve yeniden kullanım (örneğin araştırma ve uygulama uygulamaları) teknolojilerindeki ilerlemelerin yaşayan kültürel mirasın tüm potansiyelinin kullanılması koruma ve yaşatma çalışmalarının desteklenmesinin yanında ilgili paydaşlara çoklu faydalar sağlayacağı belirtilmiş ve teknolojik gelişmelerin YKM için bir tehdit değil, giderek küreselleşen dünyada sürdürülebilir bir gelişmenin temel araçları olduğu vurgulanmıştır (Alivizatou-Barakou vd. 2022: 25-26).

Aynı şekilde yapay zekâ dil tanıma, görsel arşiv oluşturma ve veri işleme alanlarında katkılar sağlayarak yaşayan kültürel mirasın sürdürülebilirliğini etkileyebilir. 3B tarama ve yapay zekâ destekli dijitalleştirme projeleri yaşayan kültürel mirasın özellikle sözel olmayan boyutunun tutarlı bir şekilde belleğe aktarılmasını ve paylaşılmasını sağlayabilir. Özellikle yöresel ağız ve geleneksel sözel bilgilerin arşivlenmesi ve erişiminin kolaylaştırılarak yaşatılması, yapay zekâ sayesinde olanaklı hale gelebilir. Yapay zekâ aslında sadece envanter, arşiv ve katalog dolayısıyla koruma çalışmalarını etkin veri işleme ve kontrol imkanlarıyla daha sağlık ve yetkin hale getirebilir. Çoklu veriden beslenme ve veri paylaşımının kolaylaşması yaşayan kültürel miras belleğinin güvenilirliğini artırabilir.

Küreselleşmenin dahası siber bağlamın yaygınlaşması ve etkinleşmesi yaşayan kültürel mirasların çeşitliliklerinin ve özgünlüklerinin belirsizleşmesine neden olmaktadır. Bu tür olgular yapay zekâ gibi akıllı teknolojilerden yararlanılarak önlenabilir.

Nitekim yapay zekâ sayesinde yaşayan kültürel miras ile ilgili olarak ileri seviye veri analizleri gerçekleştirilerek sürdürülebilirlik için hayati öneme sahip kültürel kalıplar ve bu kalıpları oluşturan kültürel genetik kodlar belirlenip korunabilir.

2.2. Yaşayan kültürel mirasın tanıtılması, paylaşılması, deneyimlenmesi ve yapay zekâ:

Yaşayan kültürel miras bağlamlar ve kuşaklar arası yaratıcı etkileşimlerin farkındalığında korunabilir ve yaşatılabilir. Bu nedenle yaşayan kültürel mirasın tanıtılması, paylaşılması ve deneyimlenmesini belirleyen temel dinamik veya olgu bağlam ve kuşak değişmeleridir. Dolayısıyla sözlü veya yazılı-basılı kültür bağlamlarında ve bu bağlamlarda yetişen bireylerin yaşayan kültürel mirası tanıma ve içselleştirme ortam, yöntem ve yaklaşımları sanal-dijital kuşaklarınkinden farklıdır. Özellikle son çeyrek asırda yetişen nesillerin yaşayan kültürel mirası tanıma ve deneyimleme süreçlerinin sanal ve dijital teknolojiler biçimlendirmiştir. Yapay zekâ gibi akıllı teknolojiler ise son dönemin nesillerinin yaşayan kültürel mirasla ilişkilerini belirlemeye başlamıştır. Dolayısıyla bugünün kuşaklarına yaşayan kültürel miras belleğinin tanıtılması ve aktarılması doğal olarak yapay zekâ gibi akıllı teknolojilerle iş birliği içinde gerçekleştirilebilecektir.

Bu kapsamda yaşayan kültürel mirasla ilgili mekân, yer, şahsiyet, ürün, uygulama, gelenek, eser, araç-gereç veya unsurlar sanal-dijital teknolojilerle canlandırılarak yeni kuşaklara sunulabilir. Yine YZ gibi teknolojiler temelinde üretilen “kültürel yaratıcı ürün (anahtarlık, cep telefonu kılıfı, baskılı giysi vd.) ve uygulamalar”ın da

YKM'in tanıtılması ve deneyimlenmesinde dolayısıyla kültürel kimliğin içselleştirilmesinde olumlu etkilerinin belirlendiği burada vurgulanmalıdır (Zhang vd., 2023). Böylelikle sanal-dijital olarak deneyimlenmesi sağlanarak bireyleri yaşayan kültürel mirasla ilgili farkındalıkları geliştirilebilir ve bağları güçlendirilebilir.

2.3. Yaşayan kültürel miras eğitimi ve yapay zekâ:

Kuşaktan kuşağa aktarım, yaşayan kültürel miras koruma ve yaşatma çalışmalarının temelini oluşturmaktadır. Sözlü kültür bağlamında geleneksel eğitim süreçlerinde yaşayan kültürel miras aktarımı gerçekleştirilmiştir. Daha sonra yazılı-basılı kültür ürün, aktör, araç ve yöntemleriyle yaşayan kültürel miras aktarım ve eğitim yeni kuşaklara aktarılmıştır. Örgün, yaygın ve sargın eğitim kapsamında geleneksel yaşayan kültür aktarımı ve eğitiminde kentleşme, popüler kültür, medya vb. olgularla oluşan sorunların giderilmesi hedeflenmiştir. İletişim dahası etkileşim yaşayan kültürel mirasın korunması ve gelecek kuşaklara aktarılarak yaşatılmasının temelidir. Yaşayan kültürel mirasın geleneksel aktarım ve eğitim ortamları zayıflamaya başlamıştır. Özellikle tarım, hayvancılık ve balıkçılık gibi alanlardaki teknolojik gelişmeler bu alanlar temelinde yaratılan yaşayan kültürel mirasın dolayısıyla geleneksel ekolojik bilgi ve deneyim aktarımını zorlaştırmaktadır. Bu bilgi ve kültürün yaşatılması için sanal, dijital ve akıllı teknolojilerce yaratılan etkileşime ihtiyaç vardır. Bu teknolojiler ve özellikle YZ, 3B tarama ve simülasyon modelleri vb. ile yaşayan kültürel miras belleğinin dijital aktarım kapasitesini artırabilir (Zhao and Cui, 2023: 1130-1133). Nitekim bugün ise sanal ve dijital kültür bağlamında yapay zekâ gibi

akıllı araçlarla yaşayan kültürel miras aktarımı ve eğitimi gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Günümüzde yapay zekâ eğitim uygulamalarıyla bireylerin yaşayan kültürel miraslarıyla ilgili daha fazla ve hızlı olarak bilgi sahibi olmaları mümkün hale gelmiştir. Bu durum da yeni nesillerin yaşayan kültürel mirasa olan ilgilerinin artmasına neden olmaktadır. Yapay zekâ gibi akıllı teknolojiler bugünün ve yakın geleceğin yaşayan kültürel miras eğitim ve bilgilendirme araçlarıdır. Nitekim sanal gerçeklik gözlükleri ile yaşayan kültürel mirasın tarihsel süreç içinde deneyimlenmesi söz konusudur. Yapay zekâ destekli dil ve kültürel eğitim uygulamaları, yaşayan kültürel mirasın etkili şekilde deneyimlenmesini sağlamaktadır. Sanal atölyeler, geleneksel bilgi aktarımının temel bağlamlarından biri haline gelmektedir. Halk tiyatrosu, dansları ve müziği gibi gösteri sanatlarının yanında mutfak, giyim-kuşam, el sanatları ve geleneksel mimari (kültürel mekanların korunması dahil) YZ'nın yoğun kullanıldığı gelenekler haline gelebilir. Yaşayan kültürel mirasın üniversitelerin sanat ve tasarım bölümlerinin eğitim programlarına derin entegrasyonunun sağlanması YZ aracılığıyla gerçekleşebilmektedir. Bu kapsamda geleneksel tasarımların APP arayüz tasarımları oldukça işlevsel olarak değerlendirilmektedir. GETAT/TAT eğitim ve uygulama süreçlerinde dijitalleştirilmiş geleneksel sağaltım bilgisinden yararlanılabilmektedir. Yapay zekâ kapsamındaki hareket tanıma/yakalama teknolojisiyle geleneksel halk danslarının korunması ve gelecek kuşaklara öğretilmesi mümkündür. Mimarlık ve şehir planlaması alanlarında geleneksel ekolojik bilgi temelli dijital veri belleği ve simülasyonları önemli

katkılar sağlayabilir. Geleneksel mimarinin dijitalleştirilmiş model ve simülasyon uygulamalarıyla dijital kuşaklara aktarımı kolaylaşmaktadır. Yine yapay zekâ ile yaşayan kültürel miras ile ilgili etkileşimli ve oyunlaştırılmış tanıma ve deneyimleme dolayısıyla aktarım ve eğitim ortamları yaratılmaktadır. Belki de bu kapsamdaki en önemli gelişme yaşayan kültürel mirasın tanınması, deneyimlenerek içselleştirilmesinde “kişiselleştirilmiş” uygulamaların ortaya çıkmasıdır. Özetle sözlü kültür temelli yaşayan kültürel miras açısından sanal-dijital, kişiselleştirilmiş öğrenme ortamları aracılığıyla postmodern 3.sözlü kültür çağının kapıları açılmıştır.

2.4. Yaşayan kültürel miras temelli yeni yaratıcılık ve kültürel inovasyon ile yapay zekâ:

Gelenek ve kültür yeni yaratmalara kaynaklık ettiği sürece yaşayabilir. Diğer bir ifadeyle gelenek geleceği yarattığı sürece gelenektir. Yaşayan kültürel miras geçmişte olduğu gibi bugün de yeni yaratıcılıkların kaynağıdır. Nitekim sözlü kültür yazılı ve basılı kültürün temel yaratım kaynağı olarak işlev görmüştür. Elektronik kültür de önceki sözlü, yazılı ve basılı kültürler temelinde oluşturulmuş ve geliştirilmiştir. Bugünün akıllı teknolojik kültürü de geçmişteki bütün kültürlerden beslenerek oluşturulmakta ve yaygınlaştırılmaktadır. Yaşayan kültürel miras belleğinin dijitalleştirilmesinin bir yandan koruma, yeniden canlandırma ve yaşatma çalışmaları açısından kaçınılmaz olduğu diğer taraftan ise kültürel yaratıcı endüstrilerle iş birliğinin geliştirilmesiyle sürdürülebilirliğinin desteklendiği belirtilmiştir (Dang vd. 2021: 17-

18).

Burada büyük veri teknolojisinin YKM ile ilgili ürün, unsur ve bilgi kayıplarını önleyici dijital koruma sağladığı, YZ teknolojisini ise özellikle kaybolan bilgi ve becerilerle uygulamaların yeniden üretilmesinde, dijital onarımında (restorasyonunda), görüntülenmesinde ve sergilenmesinde etkili olanaklar sunduğu vurgulanmalıdır. Büyük veri ve YZ teknolojisinin bir arada kullanılmasının YKM'in canlı bir şekilde korunması, yayılması, geliştirilmesi ve yaşatılmasında özelleştirilmiş iletişim dahası etkileşim fırsatları yaratabileceği ve bu süreçte etik, yasal ve mahremiyet konularının dikkate alınarak politik destek ve sosyal katılımın önemli olduğu ifade edilmiştir. YKM iletişimde YZ'dan "otomatik çeviri ve altyazı üretimi, görsel-işitsel içerik analizi (YKM derin bir şekilde anlaşılması amaçlı), sanal tur rehberleri ve interaktif uygulamalar, yaratıcı nesiller (YKM'dan esinlenen yeni sanatçıların yetiştirilmesi vb.) ve kültürel eğitim (online eğitim vb.), duygusal analiz (kullanıcıların duygu ve ilgilerinin analizi), sosyal medya ve çevrimiçi topluluklar (YKM konusundaki farkındalığın analizini sağlayan meraklı tartışma ve görüşleri vb.), kültürel koruma ve restorasyon (bakiye, fotoğraf, belge vb. onarımı)" gibi alanlarda yararlanılabileceği belirtilmiştir(Xu, 2023: 12-17).

Yapay zekâ doğal ve tarihi miras gibi yaşayan kültürel miras belleğinden hareketle çağdaş ve inovatif yaratıcılık yorum ve sentezlerinin oluşturulmasına kaynaklık etmektedir. Yapay zekâ sayesinde doğal, tarihi ve yaşayan kültürel mirastan hareketle yeni özgünlükler yaratılmaya başlanmıştır. İnsan ve akıllı teknolojilerle

yeni kültürel özgünlükler ortaya konulmaktadır. Aslında YZ gibi akıllı teknolojiler geleneksel bilgi ve kültürün yeniden yaratılmasını sağlamaktadır. Özellikle geçmişin belirsizleşen ortamlarının ve ürünlerinin tanınması ve deneyimlenmesinde YZ yeni canlandırma teknik, araç ve ortamlarından etkili bir şekilde yararlanılabilir. Dijital hikâye anlatımları ve kültürel eğitim sistemleriyle yeni nesiller yetiştirilmektedir. Dijital akıllı yardımcılar bireyi, toplumu, yaşamı ve kültürü biçimlendirmektedir. Yaşayan kültür eş evrende (metaverse) deneyimlenebilmektedir. Geleneksel ürün ve ortamların 3D olarak taranması ve paylaşılarak deneyimletilmesi, bu kapsamda etkili uygulama örneklerindedir. YZ gibi teknolojilerle geleneğin, geleneksel kültür ve yaşamın dijital platformlarda yeniden üretilmesi mümkün hale gelmektedir. Özellikle geleneksel müzik, dans ve tiyatro gibi gösterim geleneklerinin sürdürülebilirliği açısından YZ simülasyonlarının değeri ve işlevi daha da belirginleşmektedir. Yine geleneksel el sanatları örneğinde YZ temelli geliştirilen kullanıcı odaklı (kullanıcıların ihtiyaçlarının analiz edildiği ve yenilikçi tasarım sürecine katıldığı) YKM yenilikçi tasarım modeliyle ilgili mirasın geniş çapta yayılmasının sağlanabileceği belirtilmiştir (Xie, 2022: 7). Sonuçta yaşayan kültürün yeni yaratılarla canlı olarak yaşatılması yapay zekâ gibi akıllı teknolojilerle iş birliğini gerekli kılmaktadır.

YZ aslında yaratıcı etkileşimleri küresel ölçekte hızlandırıp yaygınlaştırarak yaşam alanları ve kültürel geleneklerin geliştirilmesini önemli ölçüde kolaylaştırmaktadır. Yaşayan kültürel mirası oluşturan gelenekler arası etkileşimler YZ sayesinde tarihsel, mekânsal ve dilsel engellerin aşılmasıyla hiçbir dönemde olmadığı

kadar artmaya başlamıştır. Kùltürleri oluşturan iç ve dışa dinamikler, alanlar, ürünler, aktörler, gelenekler ve kùltürler arası yaratıcı etkileşimler ivme kazanmaktadır. Bu durum yaşayan kùltürlerin geliştirilmesi ve yaşatılması açısından oldukça önemli bir gelişme olarak değerlendirilmelidir.

Kùltürler ve yaşam alanları arasındaki yaratıcı etkileşimlerin hızlanması ve yaygınlaşması farklı kùltürlerin birleşiminden oluşan yeni özgünlüklerin yaratılmasını sağlamaktadır. Yeni sanat formları ve geleneksel pratikler dahası yeni kùltürel sentezler tasarlanmaya başlanmıştır. Bu süreçte geleneksel bilgi ve deneyimlerdeki dönüşümlerin yoğunlaştığı gözlenmektedir. YZ gibi akıllı teknolojilerin geleneksel ekolojik bilgi ve deneyim belleğinin değerini belirginleştirdiği de söylenebilir. 21.asrın yüksek teknolojilerin yanında doğa, kùltür ve kadın asrı olacağı dikkate alındığından geleneksel ekolojik bilgi belleğinin YZ temelli olarak dijitalleştirilerek korunması oldukça önemlidir.

Bugün sanal-dijital artırılmış gerçeklik teknolojileriyle kùltürel zenginleşme için yaşayan kùltürel mirasın yeniden inşası tartışılmaktadır. Bu durum dolaylı olarak yaşayan kùltürlerin temsilcilerini küresel yaygınlık ve etkili imaj inşasında YZ'dan yararlanmalarını zorunlu kılmaktadır. Bu kapsamda sosyal medyanın veya büyük veri belleğinin YZ gibi teknolojilerle derin analizlerine ihtiyaç vardır. Yaşayan kùltürel miras temelli kùltürel ekonomik ve politik etkinlik için YZ ile iş birliği günümüzde zorunlu hale gelmiştir. Sanal, dijital ve akıllı teknolojik bağlamın sunduğu olanaklar yaşayan kùltürlerin kùltürel ekonomik ve politik değer ve etki yaratma

gücünü arttırmaktadır. Diğer yandan bu teknolojilere yeterli erişime sahip olamayan kültürler açısından ise kültürler arası eşitsizliği derinleştirmekte ve yaygınlaştırmaktadır.

Kültürel yaratıcılık alanında bugün insan ve makine ekseninde karma bir dönem söz konusudur. Kültürün paylaşım, aktarım, deneyimleme ve içselleştirilme aşama ve süreçlerinde teknolojik gelişmelerden yararlanılmıştır. Buna karşılık kültürün yaratılması aşaması insani olmaya devam etmiştir. Büyük veri belleğinden beslenen YZ gibi akıllı teknolojilerle birlikte kültürün yaratılmasında insan-makine birlikteliği ortaya çıkmaya başlamıştır. YZ fıkra, masal, hikâye, mani, desen gibi farklı türden ürünler yaratabilmekte ve çok kere de bu tür ürünler insani ürünlerden kolay kolay ayrılamamaktadır (Kızıldağ, 2023). Özellikle yaşayan kültürel miras belleklerinin büyük veri kapsamında kolaylıkla paylaşılması YZ'nın yakın bir gelecekte özgün yaratıcılık konusunda daha da yetkinleşebileceği söylenebilir. İnsani gelenek temsilciliği hakimiyetinin geleceği eskisi kadar açık olmadığı söylenebilir. Benzer durum geleneksel bilgi belleğinin yeni verilerle geliştirilmesinde de dikkate alınmalıdır. YZ geleneksel (ekolojik) bilgi belleğinin yeni verilerle zenginleştirilmesine katkı sağlayabilir. Bütün bunlara karşılık şu anki duruma göre YZ'nın gelenek ustası olmaktan çok öğrenmeye ve gelişmeye istekli becerikli bir çırak olarak değerlendirilebilir. YZ'nın çıraklık ve kalfalık dönemlerinin uzun zaman sürmeyebileceği de ileri sürülebilir. Her ne olursa olsun gelenek bilgesinin sözü veya belirleyiciliği, etkisi azalmakla birlikte bir süre daha geçerli olmaya devam edeceği söylenebilir.

YZ temelli olarak yaşayan kültürel miras alanındaki değişim ve dönüşümlerin kültürel çeşitliliklerin kaybolmasına neden olabileceği ihtimaline burada yeniden işaret edilmelidir. Aynı şekilde kültürel normların yapay zekaya göre yeniden şekillendirilmesi olasılığına da dikkat çekilmelidir. Dolayısıyla yaşayan kültürel miras yönetimi YZ gibi akıllı teknolojik gelişmeleri de dikkate alacak şekilde yenilerek ve güncellenerek uygulanmalıdır.

2.5. Yaşayan kültürel mirasın fikri mülkiyet haklarının korunması ve yapay zekâ:

Yaşayan kültürel miras genellikle anonim bir yaratıcılık kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Fikri mülkiyet hakları ve hukuku da daha çok yaratıcısı belirli ürün ve uygulamaları kapsayacak şekilde geliştirilmektedir. Çok kere yaşayan kültürel mirasın fikri mülkiyet haklarının etkili bir şekilde korunması mümkün olamamaktadır. YKM'in kültürel ekonomik ve hukuki açıdan haklarının korunması ile ilgili yasa ve yönetmelikler (kamu hukuku ve özel fikri mülkiyet hakları konusunda) uluslararası ve disiplinler arası iş birlikleri, fikri mülkiyet ve telif hakları, coğrafi işaretler ile geleneksel kültürel ifadelerle ilgili düzenlemelerin yanında son dönemde dijital izleme ve koruma algoritmalarının (yöntem ve yaklaşımlarının) öne çıktığı gözlenmektedir. Bu konunun sayıları artan bilimsel yayınlarla tartışılmasının da değerli olduğu burada vurgulanmalıdır (Çin örneği için bkz. Hu vd., 2024). Türkiye'de de YKM ve fikri mülkiyet ilişkisini çözümleyen bilimsel yayınların artması YKM'in gelecekteki paradigma ve stratejilerinin belirlenmesi açısından önemli olacaktır. Diğer yandan YZ'nın da içinde yer aldığı kültürel yaratıcı endüstriler

copyright/telif/fikri mülkiyet sektörleri olarak gelişmektedir. Telif sektörleri olarak da bilinen bu alanlarda fikri mülkiyet hakları özenli ve dikkatli bir şekilde korunmakta ve izlenmektedir. Kültürel yaratıcı endüstrilerdeki hızlı gelişmeler YKM'ın kültürel ekonomik dolayısıyla fikri mülkiyet alanındaki sorunların da artmasına neden olmaktadır. İnsanlığın “ortak değeri veya varlığı” olarak kabul edilen YKM kaynaklı KYE'lerin fikri mülkiyet haklarını korunurken kaynağın kültürel ekonomik hakları üzerinde fazla durulmamaktadır. Burada “ortak varlıkların” küresel ölçekte etkin ve istendik bir şekilde paylaşımı, erişimi ve değerlendirilmesi ile ilgili olarak uluslararası ve ulusal ölçekte etik ve fikri mülkiyet alanlarındaki eksikliklerin giderilmesine yönelik yasal ve idari altyapısının oluşturulmasına dikkat çekilmelidir.

Sanal ve dijital dünya yaşayan kültürel mirasın sahiplerinin fikir mülkiyet hakları konusundaki ihlalleri artırdığı sıklıkla dile getirilmektedir. Sanal ve dijital dünyanın aktörleri, özellikle belirli veri kaynaklarının fikri mülkiyet konusundaki sıkı tedbirler almaları ve hukuki süreçleri başlatmaları nedeniyle anonim kaynaklı verilere ağırlık vermeye başlamışlardır. Diğer yandan sanal ve dijital bağlamda “anonimleştirme” veya “verilerin sahipliğini belirsizleştirme” olgularına daha sık rastlanmaktadır. Aslında yapay zekâ gibi akıllı makinelerin öğrenmesinde anonim veya anonimleştirilmiş verilerin katkısı büyüktür. Yapay zekâ gibi akıllı makinelerin eğitiminde kullanılan verilerin fikri mülkiyet haklarının korunması veya fikri mülkiyet hakları ödenmiş verilerin kullanılması konusu daha da belirginleşmektedir. Bu konu yakın zaman kadar pek

dikkate alınmamıştır. Telif koruma önlemleri nedeniyle YZ gibi akıllı teknolojilerin eğitilmesinde yeterli veri kaynağına ulaşılamaması gibi bir sorunla karşılaşılabilir. Bu tür sorunlar şimdi olduğu gibi gelecekte de yaşayan kültürel miras gibi anonim veri kaynaklarıyla bir ölçüde giderilebilir. Bu durum bir süre sonra yapay zekâ gibi akıllı makinelerin eğitiminde yaşayan kültürel mirasın baskınlığını doğurabilir.

Diğer yandan yapay zekâ gibi akıllı teknolojilerdeki gelişmeler yaşayan kültürel mirasın ve sahiplerinin haklarının korunmasında yeni fırsatlar yaratmaktadır. Özellikle bu alandaki olumsuz değerlendirmelerin ve aşırı ticarileştirme sonucunda ortaya çıkan ihlallerin belirlenmesinde yapay zekâ önemli bir araç olarak işlev görebilir. Yapay zekanın sanal ve dijital bağlam kapsamındaki küresel ölçekli büyük ve çoklu veri analizleriyle yaşayan kültürel mirasın temsilcilerinin fikri mülkiyet haklarının korunması daha hızlı ve kolay bir şekilde gerçekleştirilebilir. Diğer bir ifadeyle yaşayan kültürel mirasın fikri mülkiyet haklarının korunmasında bu konudaki ihlallerin artırıcı dinamiklerinden biri olan sanal-dijital teknolojilerden ve yapay zekadan yararlanılması söz konusudur. Yaşayan kültürel miras yönetiminin diğer alanları gibi fikri mülkiyet hakları konusunun da yapay zekâ gibi akıllık teknolojilerin yarattığı tehditler, fırsatlar, güçlü ve zayıf boyutlar dikkate alınarak kurgulanması, planlanması, güncellenmesi ve gerçekleştirilmesi yararlı olacaktır. Özetle yaşayan kültürel mirasın fikri mülkiyet haklarının korunması ile yapay zekâ ilişkisinin SWOT analizinin bizzat yapay zekâ destekli olarak gerçekleştirilmesi akılcı olacaktır.

2.6. Dil ve sözlü gelenekler ile yapay zekâ ilişkisi:

Yapay zekâ, yaşayan kültürel mirasın özellikle sözlü gelenekleri üzerinde belirgin etkiler yapmaya başlamıştır. “Derin öğrenme, doğal dil işleme, döngüsel sinir ağı dizisi modellemesi, konuşma ve davranış/adlandırılmış vücut tanıma, duygu sınıflandırması vb.” YZ ile yaşayan kültürel miras arasında verimli bir iş birliğinin geliştirilebileceğini göstermektedir. Öncelikle yapay zekâ destekli akıllı çeviri programlarının yaygınlaşması ile yaşayan kültürel miras dolayısıyla temsilcileri arasındaki etkileşimler, bilgi ve deneyim paylaşımlarını artırmakta ve veriye ulaşımı kolaylaştırmaktadır. Kişisel dijital hikâye anlatım geleneği akıllı teknolojik kültürün en önemli ve çekici alanlarından biri haline gelmektedir. Doğal dil işleme (NLP) teknolojilerinin gelişmesi yaşayan kültürel mirasın sözlü boyutunun sürdürülebilirliğine katkıda bulunabilir. NLP, ulusal dil ile yöresel ağız ve lehçelerin dijitalleştirilerek korunmasına, geleneksel sözlü anlatıların, türkülerin ve diğer sözlü yaratıların dijital ortamda yaşatılarak gelecek kuşaklara aktarılmasına katkı sağlayabilir. Aynı şekilde YZ ve NLP geleneksel sözlü yaratıların ve geleneklerin daha geniş kitleler tarafından tanınmasını ve deneyimlenmesini sağlayabilir. NLP, sözlü yaşayan kültürel mirasların diller arası etkili çeviri uygulamalarıyla küresel ölçekte dolaşımını ve tanınmasını kolaylaştırabilir dolayısıyla kültürler ve sahipleri arasındaki etkileşimleri yetkinleştirilebilir. NLP kullanılarak etkili geleneksel kültür aktarım, deneyim ve eğitim uygulamaları ve platformları yaratılabilir. Bu süreçte özellikle mit, destan, masal ve hikâye gibi sözlü geleneksel anlatılardan yararlanılabilir. Ayrıca dil ve

etnomüzikoloji eğitiminde YZ'dan yararlanılmasının bireysel ve toplumsal psikolojinin iyileştirilmesine de önemli katkılarının olabileceği söylenebilir. Diğer yandan YZ ve NLP teknolojileri kapsamında dil ve sözlü anlatı gelenekleri koruma projeleri geliştirilebilir. Yine sözlü yaşayan kültürel miras geleneklerinden ve belleğinden hareketle yeni YZ dil modelleri geliştirilebilir. Yine YZ'nın geliştirilmesinde (makine öğrenmesi, derin öğrenme, veri analizi ve dil işleme aşamalarında) yaşayan kültürel mirasın sözlü belleğinden etkili bir şekilde yararlanılabilir.

2.7. Yaşayan kültürel mirasın maddi ve gösterim boyutu ile yapay zekâ:

Yaşayan kültürel mirasın el sanatları, geleneksel mutfak, giyim kuşam, halk mimarisi, halk tarım ve hayvancılığı, geleneksel meslekler gibi somut boyutuyla dikkat çeken geleneklerinin sürdürülebilirliğinin sağlanmasında YZ yeni olanaklar sunmaktadır. Bu kapsamda geleneksel ürünlerin veya eserlerin dijitalleştirilerek 3B taramalarının gösteriminin ya da kültürel simülasyonlarının gerçekleştirilmesinin kuşaklar arası geleneksel bilgi ve deneyim belleği aktarımı açısından önemli katkılar sağlayabileceği öngörülmektedir. 3B dijital teknolojilerinin (3D modelleme, hareket yakalama, 3D görselleştirme, VR ve AR vb.) halk dansları, el sanatları ve geleneksel mimari başta olmak üzere YKM'n gelecekte kuşaklara aktararak korunmasında, eğitim ve araştırma süreçlerinde her geçen yıl artarak kullanımının yaygınlaştığı kaydedilmiştir (Skublewska-Paszkowskavd, 2022:24). Özellikle zayıflayan geleneksel aktarım ve eğitim ortamlarının dijital bağlamda yeniden

yaratılması, somut boyutu ağır basan geleneklerin korunmasını ve yaşatılmasını desteklediği kabul edilmelidir. Gelenek ustalarıyla birlikte pek çok el sanatı da yok olma tehlikesi altındadır. Bu nedenle gelenek ustalarının geleneksel bilgi belleklerinin ve özgün eserlerinin dijital ortama aktarılması ve YZ destekli olarak uygulamalarla yeni kuşaklara aktarılması oldukça önemlidir (Aljaberiand Al-Ogaili, 2021).

YZ teknolojisi önceki paragrafta belirtildiği üzere maddi kültürün yanında özellikle gösteri(m)lerin de dijital olarak korunmasını, aktarılmasını, öğretimini ve deneyimlenmesini dolayısıyla yaşatılmasını kolaylaştırmaktadır. Halk dansları, geleneksel tiyatro, gelenek, görenek ve inanışlar, ritüeller, bolluk ve bereket törenleri, festival, şenlik ve kutlamalar, oyunlar, eğlenceler, aşık meclisleri vb. gösterim boyutu belirgin yaratıların dijital kayıtları ve analizleri oldukça önemli hale gelmiştir. Bu tür gösterilerin 3B aktif (lazer tarayıcılar, mesafe bulucular, yapılandırılmış ışık projektörleri) ve pasif (stereo görüş ve görsel gövdeler) yöntemlerle kayıtları yapılmaktadır. Bu kapsamda “3B görselleştirme, bir videodan 3B poz tahmini, Vicon hareket yakalama sistemi, OptiTrack hareket yakalama sistemi, Phasespace4 Impulse X2 hareket yakalama sistemi, Microsoft Kinect, Jiroskoplar ve ivmeölçerler, akıllı telefonlar, video kamera, Labanotasyon sistemi, IMU sensörleri vd.” yararlanılmaktadır (3). Örneğin Özbek Lazgi dansçılarının bütün vücut hareketleri Plug-in Gait modeli ile 3B olarak kaydedilmiş böylelikle kinematik analiz yapılmasına olanak sağlanmıştır. Bu üç boyutlu veri setinin birbirini takip eden sekanslar, ritim, hızlar ve

diğerleri için dansçıların hareket biyomekaniğinin sofistike bir analizini yapma imkânı verdiği belirtilmiştir. Hatta dansçıların bireysel vücut hareketlerindeki ve alt-üst bölgedeki değişkenliklerle el (tek parmak hareketi dahil) ve parmak açılarını dahi gösteren hassas hareketlerin dahi kayıtları ve analizleri mümkün hale gelmiştir. Bu tür dijital ve akıllı teknolojilerin kullanılması gösterilerin analizini (kinematik, kinetik, sekans, ritim vd. belirlenmesi), kümelenerek, tanımlanarak ve 3B modellerinin oluşturularak ve görselleştirilerek paylaşılmasını (veri tabanı halinde) dolayısıyla geçmişten geleceğe aktarılmasını sağladığı vurgulanmıştır (Skublewska-Paszowska vd., 2021: 3, 15). Geleneksel müzik ve geleneksel enstrümanlarla ilgili koruma ve aktarım çalışmalarında ise YZ güdümlü kısa video iletişim yöntemi ile sosyal ağ platformundan yararlanıldığı belirlenmiştir. Bu kapsamda gösterimlerin görsel ve dilsel (metinsel) yönleri YOLO (YouOnlyLookOnce) ağı ve doğal dil işleme (NLP) yaklaşımları gibi bilgisayar algılama-görme teknikleri kullanılmaktadır. Böylelikle YZ odaklı yöntemler sosyal ağ platformlarıyla entegre edilerek YKM'ın farklı boyutlarının tespiti ve analizi yapılmakta ve hassas bir şekilde aktarılması sağlanmaktadır (Tang ve Zhang, 2024).

2.8. Yaşayan kültürel mirasın müzelenmesi ve yapay zekâ:

Yaşayan kültürel mirasın tarihi ve doğal miras gibi müzelenmesi söz konusu değildir. Yaşayan kültürel miras doğal bağlamında ve gelişme sürecinde canlı olarak, değişimler ve dönüşümlerin esas olduğu doğal seyri içinde korunarak yaşatılabilir. Yerleşik müze yaklaşımları temelinde yaşayan kültürel mirasın müzelenmeye çalışılması

doğasına aykırıdır. Bu nedenle ilgili mirasın canlılığına en az müdahalenin yapıldığı yaşayan kültürel miras müzeciliği geliştirilmiştir. Sanal ve dijital kültür bağlamı yeni dünyanın sanal-dijital yaşayan kültürel miras müzesi olarak işlev görmeye başlamıştır. Nitekim 2011 yılında Google “Art Project”i başlatarak doğal ve tarihi mirasın yanında kültürel dolayısıyla yaşayan kültürel mirasın küresel ölçekte korunmasını, paylaşılmasını, erişilmesini ve deneyimlenmesini olanaklı hale getirmiştir. Zamanla bu proje olgunlaştırılmış ve bugün Google Arts and Culture gibi etkileşimci bir kültürel deneyim bağlamına dönüştürülmüştür (URL-1). Bu uygulama kapsamında efsaneler, el sanatları, mutfak geleneği vb. yaşayan kültürel miras gelenekleri hakkındaki verilere ulaşılabilmekte, dijital müze gezileriyle YZ destekli kültür ve sanat tasarımları gerçekleştirilebilmektedir. Türkiye’nin Hazinele başlıklı alt bölümde ise doğal ve tarihi mirasların yanında yemek kültürü, sanat ve zanaat alanları, hikayeler ve çevrimiçi sergiler meraklılarının deneyimine sunulmaktadır.

YZ özellikle yaşayan kültürel miras müzeciliğinin geliştirilmesi için yeni fırsatlar yaratmaktadır. YZ destekli yaşayan kültürel miras sunumları ve deneyim ortamlarının yaratılması söz konusudur. Dijital simülasyonlar, hologramlar, insansı robotlar, oyunlar, sanal-dijital sergi ve etkileşimci tasarım uygulamaları ve akıllı kişisel yardımcılar (rehberler) yaşayan kültürel miras müzelerinde meraklılarıyla buluşmaya başlamıştır. Pek çok yaşayan kültürel miras müzesi bugün küresel olarak sanal-dijital teknolojiler sayesinde kolaylıkla gezilebilmektedir. Bugün yaşayan kültürel miras

bellesiyle birlikte müzeleri de sanal ve dijital olarak kişisel olarak deneyimlenebilir hale gelmiştir. Aslında YZ destekli akıllı, sanal ve dijital teknolojilerin kullanıldığı müzecilik kapsamında yaşayan kültürel mirasın yeniden inşası veya en azından akıllı teknolojik bağlama ve müzeciliğe göre yeniden biçimlendirilmesi söz konusudur. Bugün her şeyin ve her aşamanın (toplama, arşiv, envanter, koruma, paylaşım/sergi, eğitim vb.) dijitalleştirildiği dijital yaşayan kültürel müzeciliği ve müzeleri kültürel miras yönetiminin temel olguları arasında değerlendirilmektedir. Dijital yaşayan kültürel miras yönetimi dahi özerk bir araştırma alanı olarak belirginleşmektedir.

Dijitalleşen ve kolay erişilebilir hale gelen yaşayan kültürel miras müzelerinin bugün YZ için temel veri kaynakları olarak işlev gördüğüne de dikkat çekilmelidir. Dijital, sanal, artırılmış veya sanal gerçeklik, hologram, 3B teknolojilerin YKM müzelerinin YZ gibi akıllı teknolojilerin geliştirilmesi ve eğitimindeki değerini belirginleştirdiği söylenebilir. Özetle YKM müzeleri dijitalleşirken veya akıllanırken YZ gibi teknolojilere kaynaklık etme potansiyellerinin de arttığı vurgulanmalıdır.

Akıllı, sanal ve dijital teknolojilerin YKM'nın korunmasının yanında özellikle küresel ölçekte paylaşılmasını kolaylaştırdığı gözlenmektedir. Bu kapsamda söz konusu teknolojilerle ilgili koruma algoritma ve paradigmalarının oluşturulmasında gelenek taşıyıcıları ve araştırmacıları başta olmak üzere ilgili tüm tarafların katılımının sağlanmasının önemli olduğuna işaret edilmelidir. Bu paylaşımlar sanal gerçeklik teknolojisinin kullanıldığı dijital müze gezileri veya

dijital sergiler şeklinde gerçekleşmektedir. Bu tür dijital paylaşımların YKM'in korunmasında halkın katılımını artırdığı dile getirilmiştir. Nitekim Güney Kore'de Jultagi (Canbaz vb. gösteri geleneği) ve Daemokjang (ahşap yapı/mimari geleneği) konusundaki örnek uygulama temelinde zaman ve mekân sınırlamalarını ortadan kaldıran sanal gerçeklik temelli dijital sergilerin katılımı artırarak YKM'in küresel ölçekte sürdürülebilirliğine katkı sağladığı belirtilmiştir. Böylelikle YKM kapsamında etkileşimci ve kişiselleştirilmiş dijital miras aktarımının ve eğitiminin gerçekleştirildiği ifade edilmiştir. Buna karşılık sanal gerçeklik temelli bu tür dijital sergilerin temel seviyedeki aktarım ve eğitimler için uygun olduğu buna karşılık doğrudan teması içermediğinden geleceğin gelenek ustalarının yetiştirilmesi düzeyine henüz ulaşamadığı kaydedilmiştir. Akıllı makine (akıllı robot, sistem, yazılım) yaratıcılığını insani yaratıcılığın yerine koymamasından dolayı bu türden dijital sergilerin yararına dikkat çekilmiştir. Bu tür sergilerde kullanılan teknolojilerin aşağıdaki şekilde işlevlerinin bulunduğu kaydedilmiştir (Kim vd., 2019: 7-8):

Sanal gerçeklik (VR/SG): Gerçeğe son derece yakın bir ortam yaratmak, kullanıcının duyularını harekete geçirmek ve kullanıcının cihazlar yardımıyla sanal gerçeklik içindeki nesnelere etkileşime girebileceği 'sanal gerçeklik' deneyimini yaşamasını sağlamak.

Artırılmış gerçeklik (AR/AG): Bir kullanıcının gerçekte sanal nesnelere etkileşime girmesini sağlamak.

3B yazıcı: Üç boyutlu nesnelere oluşturmak ve küçük miktarlarda seri üretime olanak sağlamak.

Nesneler interneti (IoT/Nİ): İletişim sistemlerini bilgisayar nesnelere yerleştirmek ve nesnelerle/nesneler arasında YZ ile bağlantı kurmak ve iletişim kurmak.

Büyük veri (Big data): Büyük ölçekte veri toplamak ve yönetmek, yapay zekanın makine öğrenimi için veri tabanları sağlamak.

YZ (AI): Bilgiyi ifade etmek, çıkarmak ve yönetmek, çeşitli hizmet ortamlarında akıllılaştırmayı gerçekleştirmek.

Bulut bilişim (Cloud computing/BB): Bir kullanıcının zaman ve mekândan bağımsız olarak sunucu sistemi temelinde çevrimiçi çalışmasını sağlamak.

Yukarıdaki teknolojilerin ve dijital sergilerin YKM'nin müzelerin duvarları arasından kurtaracağı ve dijital dahi olsa insanlarla yeniden buluşturacağı söylenebilir. Bu tür sergilerin YKM içeriklerinin eğlence unsuruna dönüştürebileceği bunun da ilgili unsurların doğasına zarar verebileceği de ileri sürülmektedir (Kim vd., 2019:15-16). Diğer yandan bu teknolojilerin maliyetinin yüksekliğinin dolayısıyla her topluluk tarafından kullanılamayacağına sonuçta da küresel erişim ve temsil konusunda eşitsizliklerin kaynağına dönüşebileceği de dikkate alınmalıdır.

Ayrıca bu tür dijital sergi ve teknolojik paylaşım ve deneyimlerde gelenek sahiplerinden öncelikle yararlanılması gerekmektedir. Dijital sergi ve bu türden diğer çalışmaların gerçek zamanlı mekanlı gelenek gösterilerine kaynaklık edecek şekilde düzenlenmesi akılcı olacaktır. Özellikle dijital ve akıllı teknolojik

kuşakların eğitim aldıkları günümüz okullarında bu türden dijital paylaşımların YKM konusundaki bilinç ve farkındalığı artırabileceği söylenebilir. Dijital teknolojiler YKM'ı müze binalarından çıkarıp dijital olarak bireylerin özel ortamlarında deneyimlenmesini olanaklı hale getirmektedir.

2.9. YKM ile ilgili etik konular veya sorunlar ve YZ:

Yukarıdaki SWOT analizi kapsamında belirtilen tehdit ve zayıf yanlar aslında yaşayan kültürel miras ile yapay zekâ ilişkisinin etik sorunları olarak değerlendirilebilir. Yakın gelecekte yaşayan kültürel miras yönetimi açısından en sık tartışılacak konuların başında bu tür etik sorunlar gelebilir. Aslında yaşayan kültürel miras ile teknoloji arasındaki ilişkinin özellikle birinci sanayi devriminden sonra belirginleşmesiyle bu türden etik tartışmaların başladığı görülür. Özellikle İngiltere ve Almanya'daki Ludistlerin sanayileşmenin olumsuz yanlarına yönelik eleştirilerinin folklor bilim dalının doğuşunda ve gelişmesinde etkili olduğu söylenebilir. Bu süreçte kırsaldan getirilip kentlerdeki fabrikaların işçi sınıfını oluşturan yerellerin ağır çalışma koşulları nedeniyle geleneksel kültürlerini unutmaları ve romantizm akımının ve ulus bilincinin yaygınlaşmasıyla yöresel kültürlerin mutlaka derlenmesi gerektiği fikrinin yaygınlaşması söz konusudur. Daha sonraki sanayi ve teknoloji devrimleriyle yaşayan kültürel miras ile teknoloji ilişkisinden kaynaklanan etik tartışmalar artarak devam etmiştir. Folklorcular başta olmak üzere yaşayan kültürel miras uzmanlarının büyük bir bölümü sanayi ve teknoloji devrimleri ile bunların biçimlendirdiği kentleşme, ticarileşme, turistikleşme, kiteselleşme

ve küreselleşme gibi diğer olguları genellikle tehdit ve sorun kaynağı olarak değerlendirmişlerdir. Bu yaklaşımın oluşmasında, yaşayan kültürel mirasın yaşamdaki değişim ve dönüşümler karşısında soyut, kırılgan ve dayanıksız olduğu şeklindeki kabulün de etkisi söz konusudur. İlgili taraflar her zaman YKM'in bozulması ve tahrip edilmesi konusunda saplantı seviyesinde duyarlılık göstermişler ve göstermeye de devam etmektedirler. Burada YKM'in "değişerek ve dönüşerek geçmişten bugüne ve geleceğe taşınan canlı/yaşayan gelenekler bütünü" olduğunun gözden kaçırıldığı belirtilmelidir. Özellikle YKM araştırmacıları, yöneticileri ve sivil toplum kuruluşlarının gelenek temsilcilerinin aksine değişim ve dönüşüm karşıtları olarak belirginleşmeleri dikkat çekicidir. Özetle, folklor ve yaşayan kültürel miras yönetimi alanlarının diğer yaşam değişim dinamiklerinin yanında sanayi ve teknoloji devrimleri karşıtlığıyla biçimlendirildiği bunun da etik tartışmaları artırdığı söylenebilir. UNESCO Genel Konferansı'nın 24 Kasım 2021 tarihli 41.Oturumu'nda kabul edilen YZ Etiği Tavsiye Kararı bu açıdan anlamlıdır. Bu kararda YZ'nin yaşayan kültürel miras alanında katılımcı (algoritma seçimi ve karar alma süreçlerinde geleneksel unsurun temsilcileri ve araştırmacıları ile YZ uzmanlarının katılımı; YZ ile üretilen içerik, ürün ve uygulamalardan elde edilen kültürel ekonomik değerın adil dağıtımını vb.) bir şekilde kullanılması gerektiği vurgulanmaktadır (Sun, 2023: 16-17). Dolayısıyla bugünkü yaşayan kültürel miras ve yapay zekâ arasındaki ilişkiden kaynaklanan etik tartışmaların da bu süreç dikkate alınarak değerlendirilmesi yararlı olacaktır.

Bugünkü yaşayan kültürel miras ile ilgili olarak yapay zekâ

kaynaklı etik sorunların başında “kültürel çeşitliliğin, mahremiyetin ve sahipliğin belirsizleşmesi” gelmektedir. Bu durum aynı zamanda kültürün deneyimlenerek içselleştirilmesi dolayısıyla sürdürülebilirliği açısından da aksaklıklara neden olabileceği ileri sürülmektedir. Küreselleşme ve aşırı ticarileşmenin de etkisiyle yaşayan kültürel mirasların küresel anonim içeriklere dönüştürülme riskinin ortaya çıktığı belirtilmeye başlanmıştır. Diğer yandan dijitalleştirilerek sahibiyile bağları kesilen yaşayan kültürel mirasın en önemli boyutunu oluşturan insan unsurunun önemini yitirebileceği öngörülmektedir. Bu durumun, geleneğin temsilcilerinin, geleneksel aktarım ve eğitim ortamlarının, en sonunda ise geleneksel özgünlük ve çeşitliliğin belirsizleşmesini doğurabileceği söylenebilir.

Bütün bu etik sorunların giderilmesi kapsamında YZ gibi akıllı teknolojilerden yeni izleme ve koruma, yaklaşım, yöntem ve politikalarının geliştirilmesinde yararlanılabilir. Yine kültürler arası etkileşimin dolayısıyla ilgili taraflar arasında etik konular dahil bilgi ve deneyim paylaşımı ile iş birliği olanaklarının geliştirilmesi YZ sayesinde kolaylaşmakta ve hızlanmaktadır. Böylelikle yaşayan kültürlerin özgünlükleri, mahremiyetleri, saygınlıkları ve çeşitlilikleriyle doğal yaşam bağamları korunarak geçmişten geleceğe aktarılmaları sağlanabilir. Burada gelenekler ve kültürler arası etkileşimin kesintiye uğramadan farklı kültürel bağlamlarda yetişmiş nesiller ve topluluklar arasında sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmesi için YZ başta olmak üzere sanal-dijital ve akıllı teknolojilere ihtiyaç olduğunun vurgulanması gereklidir.

2.10. Ulusal ve uluslararası kültürel miras yönetimi kurumları ve yapay zekâ:

Yaşayan kültürel mirasın korunması, uluslararası ve ulusal kurumların öncülüğünde ve katkılarıyla gerçekleşmektedir. UNESCO, WIPO, ICOM, EU ve ICOMOS gibi kuruluşların bilgi ve deneyim belleği ulusal meclislerin, bakanlıkların, yerel yönetimlerin çalışmalarıyla dünyanın farklı ülkelerinde paylaşılmakta ve geliştirilerek yaygınlaştırılmaktadır. Kültürel miras kurumları genellikle doğal, tarihi ve kültürel mirasın doğasına uygun olarak korunması ve yaşatılması konusundaki ısrarları nedeniyle yeni teknolojilerle iş birliğinin geliştirilmesinde yeterli istek ve hıza sahip olamamaktadırlar. Bu tür mirasların korunmasında ve yaşatılmasında teknolojik gelişmelerin çok kere tehdit kaynağı olarak algılanması da bu durumun ortaya çıkmasında etkili olmaktadır. Zamanla bu tür kurumlar teknoloji ile iş birliğinin gerekliliğine ikna olmaktadır. Doğal ve tarihi mirasın kendine özgü projeleri (Dünya miras alanlarının tarihi belgelerinin ve fotoğraflarının dijital arşivinin oluşturulması; IBE Dijital Collections vb.) bir yana özellikle yaşayan kültürel mirasın doğası hassas dijital belleğin oluşturulmasını gerekli kılmaktadır. Yaşayan kültürel miras ile ilgili yazılı-basılı belleğin sınırlılığının ve yetersizliğinin dijital bellekle aşıldığı dolayısıyla yaşayan kültürel mirasın korunması için canlı bağlamın dışındaki en elverişli belleğin dijital bellek olduğu öncelikle vurgulanmalıdır. Dijital bağlam ve bellek sistemi daha öncekilere göre daha az maliyet ve ekiple daha kapsamlı, etkili ve kolay erişilebilir bir koruma, aktarım ve yaşatma hizmeti sunmaktadır. UNESCO bu nedenle 2001

yılından beri yaşayan kültürel mirasın dijital arşivinin oluşturulmasına yönelik çalışmalar yapmaktadır. UNESCO yaşayan kültürün dijital ortama taşınmasını, kültürel ifadelerin yüksek kalitede (çözünürlüklü) görsel-işitsel kayıtlarının dijital olarak arşivlenmesini ve bilgi sistemi olarak kolay erişilebilmesini ulusal ve uluslararası kültürel miras politikalarının ön koşulu olarak kabul etmiştir. UNESCO uluslararası yaşayan kültürün dijital arşivini kurmak amacıyla Japon NHK firmasıyla iş birliği yaparak 2001’de ilan edilen İnsanlığın Sözlü ve Yaşayan Mirasın Başyapıtları Listesi’ndeki 19 unsurdan beşinin (Kutiyattam Sanskrit Tiyatrosu-Hindistan, Opera Kunqu-Çin, Opera deiPupi, Sicilya Kukla Tiyatrosu-İtalya, GarifunaDili, Dansı ve Müziği-Belize, Jongmyo Tapınağı’ndaki Kraliyet Ataları Ayini ve Ayin Müziği-Kore Cumhuriyeti) yüksek çözünürlüklü videolarının hazırlanmasını sağlamıştır. UNESCO’nun bu projesinin uzun vadeli hedefinin de “insanlık mirasının şaheserleri olarak ilan edilen sözlü ve somut olmayan kültürel ifade biçimlerini daha iyi korumak, yaymak ve tanıtmak amacıyla görüntü ve sinyal işleme için yenilikçi bilgi ve iletişim teknolojileri geliştirmek ve uygulamak” olduğu belirtilmiştir. UNESCO bu hedeflerle ilgili olarak farklı bilim dallarının (folklor, tarih, antropoloji, müzikoloji vb.) uzmanlarından oluşan Uluslararası Görev Gücü oluşturmuştur. Bu projeye veri tabanı, metinleri, hareketli veya hareketsiz görüntüleri ve sesleri birbirine bağlayan bir multimedya programından oluşacak bir altyapının kurulacağı, bu dijital bellekteki bilgilere internet bağlantıları aracılığıyla dışarıdan erişilebileceği vurgulanmıştır (URL-2). 2003 Yaşayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi’nden

sonra geliştirilen yaşayan miras listelerine unsur kaydettirmek amaçlı başvurularda da dijital içeriklerin yer almasına özen gösterilmiştir. Böylelikle bugün UNESCO, insanlığın yaşayan kültürel mirası ile ilgili etkileşimci bir uluslararası belleğe sahiptir.

UNESCO'nun resmi partner olarak kabul edip YKM Komitesi'nce akredite edilen International Council of Organizations of Folklore Festivals and Folk Arts (CIOFF) ve European Association of Folklore Festivals gibi kuruluşların internet sayfalarının da yaşayan kültürel mirasın dijital platformları olarak işlev gördüğü belirtilebilir. ICH LINKS yemek, dans, oyun, müzik ve geleneksel bilgi konusunda küresel ölçekte sanal ve dijital bir ağın kurulmasını desteklemektedir.

Avrupa Birliği tarafından 2012 yılında 7.Çerçeve Programı, IST-ICT kapsamında finanse edilen entegre bir proje olan i-Treasures projesiyle yaşayan kültürel mirasın (müzik, dans, tiyatro, zanaatkarlık vb.) da korunması amacıyla bir platform oluşturulması amaçlanmıştır. Bu kapsamda yaşayan kültürel mirasın dijitalleştirilmesi, araştırmacılar arasında bilgi alış verişinin sağlanması, yaşayan insan hazineleri gelenek ustalarından meraklı çıraklara bilgi ve deneyim aktarımının gerçekleştirilmesi, yeni metodoloji ve teknolojik paradigmlar önererek yaratıcı analiz yöntem ve yaklaşımlarıyla modellemelerin yaratılması, geleneksel öğrenme prosedürlerini ve şarkı söyleme-ses sentezi ve etkileşimli bir 3B ortam aracılığıyla sensör-motor öğrenme gibi uygulamalarla birleştirilerek geliştirilmesi hedeflenmiştir (URL-3). 2017 yılında tamamlanan Cenova merkezli bu proje ile yaşayan kültürel mirasın

yeni teknolojilerle bütünleştirilerek korunması ve yaşatılması için altyapı oluşturulduğu belirtilebilir. Nitekim bu projenin devamı olarak Avrupa Birliği'nce fonlanan başka projeler üretilmeye başlanmıştır. Avrupa Birliği tarafından fonlanan I-Maestro başlıklı projede geleneksel müzik eğitimi destekleyen bir nitelik taşımaktadır. Yaratıcı Avrupa ve Avrupa Kültür Başkentleri kapsamında da yaşayan kültürel mirasın dijitalleştirilmesine yönelik çeşitli projeler yaşama geçirilmiştir. Yine Europeana projesi de Avrupa merkezli yaşayan kültürel mirasın dijital veri merkezi olarak hizmet veren tanınmış bir portaldır.

WIPO ise daha çok geleneksel bilgi, geleneksel kültürel ifadeler, folklor ve genetik kaynakları fikri mülkiyet haklarının korunması kapsamında çalışmalar yürütmektedir. Yaşayan kültürel mirasın fikri mülkiyet haklarının korunması kapsamında WIPO sanal, dijital ve akıllı teknolojilerden yararlanılarak taraflar arasında her konuda bilgi ve deneyim paylaşımının gerçekleştirilmesine öncelik vermektedir (URL-4 örnek belge için bkz.).

UNESCO ve diğer uluslararası kurumların bu yöndeki yönlendirmelerinin ulusal etkileşimci yaşayan kültürel miras ve dijital miras belleklerinin oluşumuna katkı sağladığı görülmektedir. Bu tür çabalar, dijital bellek modellerinin küresel ölçekte bilinmesini ve ilgili iş birliğinin geliştirilmesini kolaylaştırmaktadır. Türkiye'de de bu türden çalışmaların geliştirilmesi gereklidir. Güney Kore, Japonya ve Çin gibi ülkeler yaşayan kültürel mirasla ilgili haritalama, çevrimiçi envanter ve listeleri dolayısıyla stratejileri erken dönemde oluşturmuşlardır. Hatta Çin'deki bir üniversiteden yaşayan kültürel

mirasın dijitalleştirilmesi yöntemi ile ilgili bir patent başvurusu (23.04.2024) dahi yapılmıştır. 12.07.2024 tarihinde yayımlanan bu patent belgesinde (CN118332615 numaralı) yaşayan kültürel mirasla ilgili çeşitli aşamalardan oluşan bir dijitalleştirme yönteminin geliştirildiği, ilgili bilgilerin dijital olarak depolanacağı, elektronik bir arşiv kütüphanesinin kurulacağı, dijital teknoloji ile YKM'nin izlenmesinin, korunmasının ve yönetilmesinin amaçlandığı, blok zincir teknolojisi ile YKM'nin dijital kimliğinin oluşturulacağı, dijital iş birliği platformunun kurularak farklı bölgelerdeki farklı toplulukların YKM'nin dijital kaydı ve korunmasına ortaklaşa katılımlarının sağlanacağı, artırılmış gerçeklik teknoloji kullanılarak YKM'nin sanal bir sergi salonunda sergileneceği özetle, YKM'nin korunması faaliyetlerine dinamizm ve canlılık kazandırılacağı vurgulanmıştır (URL-5). Bu nedenle Türkiye'de de yaşayan kültürel mirasla ilgili dijital belleğin ve akıllı algılama-analiz-erişim-etkileşim sistemlerinin oluşturulması, koruma politika ve programlarının başarısını belirleyecektir. Bu altyapı, yaşayan kültürel mirasın fikri mülkiyet haklarının da izlenmesini ve korunmasını sağlayacaktır. Intangible Search (İtalya-Lombardiya bölgesi merkezli çevrimiçi bir envanter-URL-6), Sahapedia (Hindistan, URL-7), In Culture: Collection, Representation and Presentation of ICH (kullanıcı deneyimi ve memnuniyetinin analizine imkan veren web tabanlı, dijital platform; artırılmış gerçekliğe uygun, mobil uygulama; Yunanistan, Rodos; Mathioudakis vd., 2022) ve ACCU (Japonya, URL-8) gibi ulusal ve QueryLab (İtalya, URL-9) gibi uluslararası yaşayan kültürel miras envanter sistemleri bu konuda Türkiye'deki altyapı çalışmalarına

katkı sağlayabilir.

Yaşayan kültürel mirasın ulusal dijital bellekleri bu konuda insanlığın dijital yaşayan kültürel miras belleğinin de altyapısını oluşturmuştur. Özellikle Batı merkezli yazılı-basılı ve müzecilik temelindeki yaşayan kültürel miras belleği yaklaşımları sanal, dijital ve akıllı teknolojilerle değiştirilmeye başlanmıştır. Tek merkezli kültürel miras yaklaşımları etkisizleşmekte ve çok merkezli ve türlü yaşayan kültürel miras yönetimi yaygınlaşmaktadır. Bugün sanal-dijital bağlam farklı toplulukların ve kültürlerin kesişme, yeni ortaklıklar oluşturma dolayısıyla esnek etkileşim alanına dönüşmüştür. Her birey ve topluluk sahip olduğu yaşayan kültürel miras özgünlüklerini paylaşma ve deneyimleme olanağına sahip olmuştur. Burada sanal-dijital teknolojilere erişme veya erişememe etik bir konu veya sorun olarak belirginleşmektedir.

UNESCO'nun dijitalleşme ile ilgili çalışmalarının yavaş olmakla birlikte kültürel yaratıcı endüstriler ve özellikle yapay zekâ teknolojileriyle geliştirilmeye çalışıldığı belirlenmiştir. Nitekim 2021-YZ Etiği Tavsiye Kararı, 2023- Eğitim ve Araştırmada Üretken YZ İçin İlk Rehberimiz metni, I'dBlushif I Could (Yapabilseydim Utanırdım) araştırması, AI and the Challenges for Public and Global ICH Governance başlıklı toplantıları vd. UNESCO'nun YZ gibi akıllı teknolojileri faaliyetlerinde kullanmaya başladığının kanıtı olarak değerlendirilebilir. Bugün UNESCO doğal ve tarihi miras gibi insanlığın yaşayan kültürel mirasının dijital olarak arşivlenmesi projelerine öncelik vermeye başlamıştır. Ulusal kültürel miras yönetimi kurumlarının da bu tür uluslararası gelişmelerden

etkilenecek koruma ve sürdürülebilirlik çalışmalarında YZ gibi akıllı teknolojilerden yararlanmaya başlayabileceği öngörülmektedir.

Yapay zekâ destekli ilişki analizlerinde yaşayan kültürel mirasın ulusal ve uluslararası kurumları ile akıllı teknolojiler arasındaki ilişkinin farklı boyutlarının var olduğu görülmüştür. Veri analizi ve yönetimi, dijital koruma, eğitim ve tanıtım, restorasyon ve koruma, kültürel bağlam ve anlam, küresel iş birliği, koruma stratejilerinin geliştirilmesi, erişilebilirlik konularının öne çıktığı belirlenmiştir. Bugün kültürel miras kurumları varlık, unsur, eser, bellek, deneyimleyici etkileşimleri gibi farklı alanlardaki verilerin yapay zekâ ile elde edilen analizlerinden beslenilerek geliştirilen öngörü, politika, yaklaşım, yöntem, program ve stratejilerle etkili bir şekilde yönetilebilir ve yaşatılabilir. Hangi ölçekte olursa olsun yaşayan kültürel miras kurumlarının verimliliğini ve başarısını küresel iş birliği belirlemektedir. Yapay zekâ bugün kurumlar arasındaki küresel iş birliğini dolayısıyla bilgi ve deneyim paylaşımını özetle, yaratıcı etkileşimi kolaylaştırmakta ve hızlandırmaktadır. Böylelikle yaşayan kültürel miras kurumları arasında ortak projelerin, politikaların, yöntem ve yaklaşımların, programların geliştirilmesi mümkün hale gelmiştir. YZ etkili çeviri, görsel içerik tanıma, dijital koruma, sunum, aktarım, eğitim ve deneyim uygulamaları, engelli bireylere yönelik duyarlı ulaşım imkanlarıyla yaşayan kültürel miras belleklerine erişimini kolaylaştırdığından kültür kurumları arasında çok yönlü etkileşiminin ve iş birliğinin oluşturulması açısından önemli fırsatlar yaratmıştır. Bütün bu gelişmeler YZ'nın yaşayan kültür kurumları arasındaki iş birliğinin

yakın dönemde hızla gelişeceğini göstermektedir. Sonuçta bu tür gelişmelerin yaşayan kültürel mirasların sürdürülebilirliğini güçlendireceği söylenebilir.

2.11. Yaşayan kültürel miras (yönetimi) araştırmaları ve yapay zekâ:

YZ gibi sanal-dijital ve akıllı teknolojiler özellikle yaşayan kültürel miras araştırmalarını köklü bir şekilde değiştirmekte ve dönüştürmektedir. Yaşayan kültürel miras araştırmaları sanal ve dijital veri belleğinden hareketle gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Yaşayan kültürel miras araştırmaları belleği de bu süreçte sanal ve dijital bağlama aktarılmaktadır. YZ bu süreçte özellikle derleme, envanterleme, arşivleme, motif indeksi oluşturma, eş metin belirleme ve metin onarımı gibi önceki dönemin temel araştırma konu ve faaliyetlerini araştırmacıdan bağımsız olarak gerçekleştirebilmektedir. Bu durum yaşayan kültürel miras araştırmalarındaki derleme verileri aktarımından, basit karşılaştırmalı metin ve motif çözümlmelerinden, şahıs ve eser merkezli edebiyat tarihi çalışmalarından olgular ve dinamikler arası analitik çözümlmelere doğru bir gelişimin doğmasını sağlamaktadır. Yaşayan kültürel miras araştırmacıları derleme, envanterleme, arşivleme ve motif ve metin karşılaştırmalarından bilimsel analiz ve yorum aşamasına YZ gibi akıllı teknolojilerle ulaşılmaktadır. Özetle, YZ gibi akıllı teknolojiler yaşayan kültürel miras araştırmaları alanında veri belleği oluşturma, paylaşım, erişim, analiz yöntem ve yaklaşımlarını dolayısıyla araştırmacı kimliğini değiştirmektedir. Yaşayan kültürel miras alanındaki yerleşik araştırma ve yönetim

kalıpları geçersizleşirken yeni yöntem, yaklaşım, paradigma ve politika ile araştırmacı ve yönetici tipi ortaya çıkmaktadır. Yaşamın ve kültürün diğer alanları ve gelenekleri gibi yaşayan kültürel miras araştırmaları da YZ gibi teknolojilerle yenilenmeye devam etmektedir.

Araştırmalarındaki değişim ve dönüşüm, yaşayan kültürel miras yönetiminin de gelişmesine katkı sağlamaktadır. Söz konusu araştırmalar yaşayan kültürel mirasla ilgili dijital etkileşim stratejilerinin de oluşturulmasına kaynaklık etmektedir. Diğer yandan akıllı üretim kapsamında yaşayan kültürel mirasın değerlendirilmesi ile ilgili politikalar geliştirilmekte ve altyapı çalışmaları gerçekleştirilmektedir. Veri madenciliğine dayalı yaşayan kültürel miras endüstrilerinin gelişim rotaları belirlenmektedir. Büyük veri ve sanal sistemlerin arka planında akıllı yaşayan kültürel miras inovasyon platformlarının işlevi belirginleşmektedir. Özetle bu tür araştırmalar teori ile uygulamanın birleşiminde yaşayan kültürel mirasın yapay zekanın yaratıcı tasarımlarına kaynaklık etmesine zemin hazırlamaktadır.

3. Yapay zekâ açısından yaşayan kültürel mirasın önemi:

YZ köken değerlendirmeleri dikkat alındığında insan zekâsını kopyalayan akıllı makineler ve bunları derin öğrenme yoluyla verilerin hiyerarşik temsillerini öğrenme becerisi kazandırarak geliştirmek öncelikle insani yaratıcılık belleği olan kültürel mirasın değerlendirilmesini gerektirmektedir. Hatta bu süreçte kültürün tamamının öncül deneyimlenmesini sağlayan geleneksel çocuk oyun belleğinin kullanılmasının önemli olduğu belirtilmelidir. Özetle, insan

zekasını taklit eden akıllı makinelerin üretilebilmesi öncelikle insani yaratıcılık belleği olan kültürel mirasın bu tür makinelere öğretilmesi ile mümkün olabilmektedir.

Yukarıda değinildiği üzere yaşayan kültürel miras yapay zekânın temel anonim veri kaynaklarından biridir. Mit, destan, hikâye, masal gibi sözel ürünlerin yanında yüzlerce yılda oluşturulmuş geleneksel bilgi ve deneyim belleği yapay zekâ için zengin bir hazine işlevini görmektedir. YZ gibi akıllı sistemler insanlığın ortak mirası bu veri belleğinin çözümleyerek insan davranışlarını, dil kullanım ve etkileşim biçimlerini derinlemesine öğrenme imkânı bulur. Yaşayan kültürel miras insan psikolojisi ile anlamlar ve değerler dünyası hakkında önemli bilgiler içerdiğinden YZ, bu verileri inceleyerek anlam derinliğini kavrayabilir dolayısıyla daha empatik ve insan merkezli hizmetler geliştirerek sunabilir. Yaşayan kültürel miras aynı zamanda insanlığın geçirdiği dilsel dolayısıyla iletişimsel ve etkileşimsel evrim süreci hakkında da bilgiler içerir. YZ dünyadaki farklı dil, lehçe ve ağızları analiz ederek ve anlayarak daha etkili iletişim ve etkileşim olanakları yaratabilir. Diğer yandan özellikle yerel dillerin sürdürülebilirliği açısından yeni olanaklar sunabilir. Bütün bu dil ve anlam analizleri YZ'nın iletişim ve etkileşim becerisinin geliştirilmesini sağlayabilir. Normlar ve değerler bütünü olan kültür sosyal ilişkilerin de temelini oluşturur. YZ gibi akıllı sistemler bu dinamikleri analiz ederek toplumsal sorunlarla ilgili daha etkili çözümler üretebilir. YZ derinlemesine çözümlendiği geleneksel ekolojik bilgi belleğinden hareketle daha etkili öğrenim deneyimleri geliştirilebilir. Doğayla uyumlu yaşam

biçimleri ve bilgileri içeren yaşayan kültürel miras sürdürülebilirliğin anahtarıdır. YZ bu veri belleğini çözümleyerek etkili ve yenilikçi sürdürülebilirlik çözümleri sunabilir. Özetle, YZ sistemleri geleneksel kültürleri derinlemesine inceleyerek ve anlayarak daha insan odaklı ve etkili hale gelebilir. Sonuçta YZ'nın daha etik, duyarlı, kültürel bağlamı dikkate alan kısaca insan, doğa ve kültür dostu olarak geliştirilmesi doğal, tarihi ve özellikle yaşayan kültürel mirasla bağlarının güçlendirilmesiyle mümkündür.

Sonuç

Teknolojik gelişmeler, UNESCO'nun ilgili sözleşme ve programlarına yansıdığı gibi yaşayan kültürel miras için bir tehdit olarak kabul edilmiştir. Bu kabul veya yaklaşımdan teknolojiyle iş birliğine doğru gelişen bir süreç yaşanmaktadır. Bu süreçte yaşayan kültürel mirasın korunması, yeni kuşaklara aktarılarak yaşatılmasında teknolojik gelişmelerden yararlanılması gerekliliğinin anlaşılması önemli bir paradigma değişikliğini ortaya koymaktadır. Öncelikle bu bilimsel çalışma ile bağlamlar ve kuşaklar arası yaratıcı kültürel etkileşimlerin ürünü, bütünü ve kaynağı olan yaşayan kültürel mirasın korunması ve yaşatılmasında diğer teknolojik gelişmeler gibi sanal, dijital ve akıllı teknolojilerin bir tercih değil zorunluluk olduğu ortaya konulmuştur.

İletişim, dahası etkileşim YZ gibi yaşayan kültürel mirasın da yaşatılmasının temelini oluşturur. Sanal, dijital ve akıllı teknolojik gelişmeler doğal ortamı belirsizleşen yaşayan kültürel mirasın korunması ve yaşatılması için yeni imkanlar ve fırsatlar yaratmaktadır. Bağlamlar ve kuşaklar arası yaratıcı etkileşimlere

göre planlanmış akıllı teknolojiler destekli yaşayan kültürel miras yönetimi sayesinde yapay zekâ, ulusal ve uluslararası ölçekte kültürel mirasın korunmasında ve canlandırılmasında güçlü bir araca dönüştürülebilir. Bir alanın, aktörün, unsurun, dinamiğin veya teknolojinin yaşamdaki etki gücünü alanlar arası yaratıcı etkileşimlere katkısı belirler. Bu nedenle yapay zekanın geleceğini yaşam alanlarıyla olan etkileşimleri daha doğrusu yaşam alanları arasındaki yaratıcı etkileşimlere etkisi veya katkısı belirleyecektir. Şu ana kadar olan gelişmeler yapay zekânın yaşam alanları arasındaki yaratıcı etkileşimleri geliştirmek ve yaygınlaştırmak konusunda önemli bir potansiyeli olabileceğini göstermektedir.

Yaşayan kültürel miras ve YZ iş birliğinin geliştirilebilmesi için her iki yakada da yerleşik ön yargıların, alışkanlıkların, kalıpların, etik sorunlarla diğer zorlukların aşılması gereklidir. Özellikle yaşayan kültürel miras yönetimindeki yerleşik yaklaşım, yöntem ve politikaların YZ gibi akıllı teknolojiler dikkate alınarak güncellenmesi akılcı olacaktır. Diğer yandan akıllı teknolojilerin temsilcilerinin geleceklerinin yaşamı ve kültürü biçimlendirme gücüne bağlı olduğunun bilincinde sosyal bilimler dolayısıyla kültür bilimiyle bağlarını güçlendirmeleri yararlı olacaktır.

Bireysel ve toplumsal açıdan yaşama uyumsuzluğun son dönemdeki nedenlerinden biri olan YZ, bağlamlar ve kuşaklar arası yaratıcı etkileşimleri kolaylaştırarak etkili bir uyum aracına ve kaynağına dönüştürülebilir. Yapay zekâ gibi akıllı teknolojiler aracılığıyla yaratılan kültür dijital nesillerin uyumlu ve mutlu bir yaşam sürmelerine katkı sağlayabilir. YZ, bu yüzyılın yaşam ve

kültürel uyum modelinin geliştirilmesinde temel dinamik olarak işlev görecektir. Her kuşak gibi akıllı teknolojik nesiller de yaşayan kültürel mirası YZ gibi akıllı sistemlerin egemen olduğu kendi teknolojik bağlamında deneyimleyip içselleştirecek ve geliştirerek sonraki kuşaklara aktaracaklardır. Bu asırda ürünler ve aktörlerden çok YZ gibi akıllı teknolojilerin derin veri analizleriyle belirginleştirilen kültürel kalıp ve kodlar korunacak ve yaşatılacaktır. YZ gibi akıllı teknolojilerle geliştirilen kişisel deneyim ortam ve araçlarıyla kültürel deneyim ve içselleştirme gerçekleştirilebilecektir. 21.asrın kuşakları karma/ortak (hibrit) olarak yaratılan dijital hikayelerle yetiştirilebilecektir. Yaşayan kültürel miras belleği de YZ gibi akıllı teknolojilerce geliştirilen dillere göre biçimlendirilerek geleceğe aktarılabilecektir. Akıllı teknolojiler yaşayan kültürel miras bellekleri arasında bilgi ve deneyim paylaşımını geliştirerek doğa ve kültür dostu bir yaşamın oluşturulmasını sağlayabilecektir. Sonuç olarak yapay zekâ gibi akıllı teknolojilerin kültürel miras yönetimi ile ilişkilerinin geleceğini yararlanma amacı, biçimi ve yaklaşımı belirleyecektir.

Kaynaklar

Alivizatou-Barakou, M. and others (2022). Intangible Cultural Heritage and New Technologies: Challenges and Opportunities for Cultural Preservation and Development, Mixed Reality and Gamification for Cultural Heritage, Springer International Publishing; Springer International Publishing; Springer International Publishing, pp.129-158, 2017; <https://minesparis-psl.hal.science/hal->

01693634v1.

Aljaberi, S.M and Al-Ogaili, A.S. (2021). Integration of Cultural Digital form and Material Carrier form of Traditional Handicraft Intangible Cultural Heritage. Fusion: Practice and Applications (FPA), V.5, No.1, pp. 21-30.

Breggion, E., Balletti, C. and Guerra, F. (2023). Multi-Camera Lidar System for Spatial and Temporal Preservation of The Intangible Cultural Heritage. The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences, Volume XLVIII-M-2-2023 29th CIPA Symposium "Documenting, Understanding, Preserving Cultural Heritage: Humanities and Digital Technologies for Shaping the Future", 25–30 June 2023, Florence, Italy, pp. 297-302.

Dang, Q. Luo, Z., Ouyang, C., Wang, L. and Xie, M. (2021). Intangible Cultural Heritage in China: A Visual Analysis of Research Hotspots, Frontiers, and Trends Using Cite Space, Sustainability, 13, pp.1-21.

Hu, W., Li, M., Chi, X., Wang, X. ve Khan, A.U. (2024). Intangible Cultural Heritage Research in China from the Perspective of Intellectual Property Rights Based on Bibliometrics and Knowledge Mapping. Humanities and Social Sciences Communications, 11:825, pp.1-11.
<https://doi.org/10.1057/s41599-024-03314-9>.

Kızıldağ, H. (2023). Yapay Zekâ Bir Masal Yaratıcısı/Anlatıcısı Olabilir mi?: Chatgpt Masalları. Turkish Studies-Language, 18(3),

1759-1775.

<https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.71763>.

Kim, S., Im, D., Lee, J. Ve Choi, H. (2019). Utility of Digital Technologies forthe Sustainability of Intangible Cultural Heritage (ICH) in Korea. Sustainability 2019, 11, pp.1-19, 6117; doi:10.3390/su11216117
www.mdpi.com/journal/sustainability.

Liu, Y. (2022). Application of DigitalTechnology in Intangible Cultural Heritage Protection. Hindawi, Mobile Information Systems, V.22, pp.1-8.
<https://doi.org/10.1155/2022/7471121>.

Liu, Y. (2022). Digitally Protecting and Disseminating the Intangible Cultural Heritage in Information Technology Era. Hindawi, Mobile Information Systems, V.2022, pp.1- 10.
<https://doi.org/10.1155/2022/1115655>.

Mthioudakis, G., Klironomos, I., Nik Partarakis N., Papadaki, E., Volakakis, K., Anifantis, N., Papageorgiou, I., Pavlidis, S.A., Antona, M. and Stephanidis, C. (2022). InCulture: A Collaborative Platform for Intangible Cultural Heritage Narratives, Heritage, 5, pp.2881-2903.

Orta, N. (2024). Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasında Yapay Zekâ, Veri Bilimi ve Makine Öğrenmesinden Yararlanma. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (38), 748-777. DOI: 10.29000/rumelide.1439731.

Shuai, H. ve Yu, W. (2021). Discussion on the Application of Computer

Digital Technology in the Protection of Intangible Cultural Heritage. *Journal of Physics: Conference Series*, 1915 (2021) 032048, pp. 1-7, doi:10.1088/1742-6596/1915/3/032048.

Skublewska-Paszowska, M., Powroznik, P., Smolka, J., Milosz, M., Lukasik, E., Mukhamedova, D. ve Milosz, E. (2021). Methodology of 3D Scanning of Intangible Cultural Heritage—The Example of Lazgi Dance, *Applied Sciences*, 11:1-17. *Appl. Sci.* 2021, 11, 11568. <https://doi.org/10.3390/app112311568>
<https://www.mdpi.com/journal/applsci>.

Skublewska-Paszowska, M., Milosz, M., Powroznik, P. and Lukasik, E. (2022). 3D Technologies for Intangible Cultural Heritage Preservation—Literature Review for Selected Databases. *Heritage Science*, 10:3, pp.1-24. <https://doi.org/10.1186/s40494-021-00633-x>

Sun, P. (2023). The Safeguarding of ICH with Generative Artificial Intelligence, Practical and Ethical Issues. *ICH Courier, Intangible Cultural Heritage of Asia and the Pasific*, V.55, June, pp.16-16.

Tnag, W. ve Zhang, S. (2024). Exploring the role of artificial intelligence in the protection of intangible cultural heritage through short video communication. *J. Electrical Systems*, 20-3, pp. 1085-1098.

URL-1: <https://artsandculture.google.com/>

URL-2: <https://www.unesco.org/archives/multimedia/?pg=14>

URL-3: <https://www.itd.cnr.it/en/research/projects/i-treasures.html>

URL-4: https://www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/en/wipo_grtkf_ic_47/wipo_grtkf_ic_47_inf_9.pdf

URL-5: <https://patentscope.wipo.int/search/en/detail.jsf?docId=CN436071624>

URL-6: https://www-intangiblesearch-eu.translate.google.com/home_page.php?db_name=intangible_search&lingua=inglese&x_tr_sl=en&x_tr_tl=tr&x_tr_hl=tr&x_tr_pto=sc

URL-7: <https://www.sahapedia.org/>

URL-8: <https://www.accu.or.jp/en/>

URL-9: https://querylab.imati.cnr.it/home_page.php?status=start

Xie, J. (2022). Innovative Design of Artificial Intelligence in Intangible Cultural Heritage. Hindawi, Scientific Programming, Volume 2022. <https://doi.org/10.1155/2022/6913046>.

Xu, W. (2023). Research on the Communication Opportunities of Intangible Cultural Heritage under the Background of Big Data and AI, Journal of Artificial Intelligence Practice, Vol.6, Num.8, pp.12-17.

Zhang, B., Cheng, P., Deng, L., Romainoor, N.H., Han, J., Luo, G. and Gao, T. (2023). Can AI-Generated Art Stimulate the Sustainability of Intangible Cultural Heritage? A Quantitative Research on Cultural and Creative Products of New Year Prints Generated by AI. *Heliyon*, 9, www.cell.com/heliyon.

Zhao, M. and Cui, J. (2023). Artificial Intelligence Boosting Protection and Communication of Intangible Cultural Heritage. *ICAID 2022*, N. Radojević et al. (Eds.) *AHIS 7*, pp. 1126–1133.

Destanlar ve Halk Hikâyelerinde Yaşlılık İmgesinin Klişe ve Stereotip Açısından Temsilleri¹

Representations of the Image of Old Age in Terms of Stereotype and Stereotype in Epics and Folk Tales

Alev Öztürk Merdin²

Öz

Halk hikâyeleri ve destanlar; bir toplumun kültürel değerlerini, inançlarını, dünya görüşünü ve toplumsal yapısını yansıtan anlatılardır. Bu anlatılarda farklı karakterler ve imgeler aracılığıyla insan ilişkileri, hayatın evrensel gerçekleri ve toplumsal normlar ele alınır. Yaşlılık imgesi de bu anlatılarda sıklıkla kullanılan ve belirli kalıplar etrafında şekillenen önemli bir temadır. Genellikle bilgelik, deneyim ve manevi güçle ilişkilendirilen bu kavram, halk hikâyeleri ve destan gibi sözlü anlatılarda belli klişe ve stereotiplere bağlı olarak temsil edilebilmektedir. Araştırmada metin merkezli bir yaklaşım ile örneklem olarak seçilen halk hikâyeleri ve destan metinleri üzerinden yaşlılık imgesinin nasıl yapılandırıldığı ve bu imgelerin anlatı metinlerine katkısı değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmada yaşlı karakterlerin özellikleri, işlevleri ve sembolik anlamları üzerinde durularak bu karakterlerin klişeleşmiş ve stereotip temsillerinin kültürel ve toplumsal bağlamda nasıl yorumlanabileceği tartışılmaktadır. Bu bağlamda çalışma; yaşlılık algısı, yaşlılara biçilen roller ve toplumdaki konumları gibi konulara da değinerek halk anlatılarının yaşlılık imgesinin şekillenmesindeki rolünü disiplinlerarası bir yaklaşımla ele almayı hedeflemiştir.

Anahtar sözcükler: destan, halk hikâyesi, yaşlılık, stereotip, klişe.

Abstract

Folk tales and epics are narratives that reflect the cultural values, beliefs, worldview and social structure of a society. In these narratives, human relations, universal realities of life and social norms are addressed through different characters and images. The image of old age is an important theme frequently used in these narratives and shaped around certain patterns. This concept, which is usually

¹ Bu çalışma, "Geleneksel Kültürde Yaşlı ve Yaşlılık : Kırşehir Örneği" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Öğr. Gör. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Türk Dili Bölümü Kırşehir, alevmerdin@ahievran.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6957-4913.

* Geliş tarihi/Received: 10.10.2024 - Kabul tarihi/Accepted: 28.11.2024

associated with wisdom, experience and spiritual strength, can be represented in oral narratives such as folk tales and epics depending on certain stereotypes and stereotypes. In this study, with a text-centered approach, it will be tried to evaluate how the image of old age is structured through folk tales and epic texts selected as a sample and how these images contribute to narrative texts. The study will focus on the characteristics, functions and symbolic meanings of elderly characters and discuss how the stereotypical and stereotypical representations of these characters can be interpreted in a cultural and social context. In this context, the study will address the role of folk narratives in shaping the image of old age by touching upon issues such as the perception of old age, the roles assigned to the elderly and their position in society.

Keywords: epic, folk tales, old age, streotype, cliché.

Giriş

Küresel ölçekte toplumlar, yaşlı yetişkin nüfusunun artışıyla belirginleşen demografik dönüşümler yaşamaya devam ettikçe yaşlanan nüfusların kültürlerini ve deneyimlerini anlamak giderek daha önemli hale gelmektedir. Yaşlanan nüfusların beraberinde getirdiği zorluklar ve fırsatlar, araştırmacıların ve uygulayıcıların yaşlanma deneyiminin çok boyutlu doğasını incelemesiyle birlikte kapsamlı araştırmaların konusu olmuştur (Council, 1988). Antropolojik çalışmalar, yaşlanmanın kültürel boyutlarına dair önemli bilgiler sunarak farklı toplumlarda yaşlılık deneyiminin nasıl algılandığı ve yaşandığı konusundaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymuştur. Demografik değişkenlerin iyileştirilmesi, disiplinler arası yaşlanma araştırmalarından elde edilen bulguların entegre edilmesi ve etkili doküman tasarımı ve iletişim stratejileri geliştirilmesi bu alandaki önemli adımlar olarak kabul edilmektedir. Nitekim küresel nüfusun yaşlanmaya devam etmesiyle birlikte yaşlı yetişkinlerin kültürlerini ve deneyimlerini derinlemesine anlamak, onların ihtiyaçlarını karşılayan ve refahlarını destekleyen politika,

program ve hizmetlerin şekillendirilmesinde kritik bir rol oynayacaktır (Miller, 2020: 643). Dünya genelinde yaşlı nüfusun önemli ölçüde artması, yaşlılığın kültürel açıdan incelenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Yaşlılık olgusu, çok disiplinli bir inceleme alanıdır. Yaşlılığı bütüncül bir şekilde inceleyen bilim dalı olan gerontoloji, yaşlanma sürecinin fiziksel, kültürel ve kronolojik boyutlarını ele alarak yaşlılığın kültürel unsurlarla etkileşimini vurgulamaktadır (Kalınkara: 2011: 11; Tufan, 2003: 51). Nitekim küresel nüfusun yaşlanmaya devam etmesi yaşlı yetişkinlerin kültürlerini ve deneyimlerini daha derinlemesine incelenmesini de gerekli kılmaktadır. Bu anlayış, yaşlı bireylerin ihtiyaçlarını karşılayan ve refahlarını destekleyen politika, program ve hizmetlerin şekillendirilmesinde kritik bir rol oynayacaktır. Kültürel ve sosyolojik çalışmalar, yaşlılığın nasıl temsil edildiği ve toplumların yaşlı bireylere yönelik algılarını ve tutumlarının aktarılması ve kültürel kodların çözümlenmesi açısından önemlidir.

Yaşlı bireyler, toplumsal hafızanın canlı taşıyıcıları olarak, kültürel değerlerin ve geleneklerin kuşaktan kuşağa aktarılmasında hayati bir rol oynarlar. Yaşlı bireyler, toplumsal sürekliliğin sağlanmasında önemli bir köprü vazifesi görür. Sözlü kültürün ve sözlü kültürel aktarımın yaygın olduğu toplumlarda, yaşlıların bilgi birikimi ve deneyimleri, kültürel mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılması açısından oldukça önemli veriler taşımaktadır. Mircea Eliade'nin de vurguladığı gibi [Eliade, 1990: 123], birçok geleneksel toplumda yaşlılar, kurumların kurucuları, geleneklerin koruyucuları ve toplumsal düzenin garantörleri olarak kabul

edilirler. Bu nedenle, yaşlılar, arkaik toplumların manevi önderleri ve bilgelik kaynakları olarak saygı görür. Yaşlı bireylerin toplum içindeki statüsü ve algılanış biçimi, diğer bireylerin onlara yönelik tutumları ve davranışlarıyla yakından ilişkilidir. Yaşlılara gösterilen saygı ve değer, bir toplumun kültürel olgunluğunun ve insanlık değerlerine verdiği önemin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda, yaşlıların kültürel belleğin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılmasındaki rolleri, toplumsal ve kültürel süreklilik açısından büyük önem taşımaktadır. Yaşlılık, halkbilimi disiplini açısından önemli bir araştırma alanıdır. İnsanın maddi ve manevi tüm değerlerini konu edinen halk bilimi, insan yaşamının son evresi olarak değerlendirilen yaşlılık dönemine bağlı kültürel verileri de incelemelidir. Halkbilimi araştırmacıları için yaşlı bireyler, kültür aktarıcıları konumundadır. Geçmişte edindikleri deneyimleri toplum içinde ve ulusal düzeyde paylaşarak bilginin geleneğe dönüşmesini sağlayan en etkili kişilerdir. Yaşlılıkla birlikte meydana gelen değişimler, kültürel bir alanı oluşturur. Nesilden nesile aktarılan kültürel imgeler, yaşlı bireylerin bakış açılarıyla değerlendirilerek yansıtılmalıdır (Öztürk Merdin, 2021:44).

Türk kültüründe, "yaşlı" ve "yaşlılık" kavramlarını ifade etmek için tarih boyunca çeşitli terimler kullanılmıştır. Bu zengin terminolojinin gelişimi, Türklerin yaşam biçimlerinin ve dünya görüşlerinin zaman içindeki değişim ve gelişimine bağlanabilir. Yaşlılığın saygıdeğer ve öğretici bir dönem olarak kabul edilmesi, yaşlılıkla ilgili terimlerin çeşitlenmesine zemin hazırlamıştır. Türkler, kültürel etkileşim içinde buldukları diğer topluluklardan da

yaşlılık ve yaşlı bireyleri ifade eden birçok kelimeyi günlük yaşamlarına dâhil etmişlerdir (Öztürk Merdin, 2021: 35).

Yaşlılık imgesi, tarihsel süreç boyunca toplumsal ve birleştirici bir görev üstlenmiştir. Yaşlı bireyler, deneyim ve bilgelikleriyle toplumun değerli üyeleri olarak kabul edilip kültürel aktarımda önemli bir konumda yer almıştır (Doğan, 2014: 99; Yıldız Altın, 2021). Aile içindeki hiyerarşik yapı içerisinde yaşlılara evin başköşesinde yer verilmesi, el öpme geleneği ve karar verme mekanizmalarında söz sahibi olmaları, onlara atfedilen değeri gösterir. Yaşlılar, anneanne/babaanne ve dede gibi ailevi rollerle özdeşleştirilerek kuşaklar arası bağın korunmasına katkı sağlamaktadır. Uygur Türkleri'nde yaşlılara "kutluluk" ve "tuğluk" gibi sıfatların verilmesi, onların manevi önemini ve gelenekteki yerini ön plana çıkarmaktadır (Yakut, 2002: 423). Göktürk kitabelerinde atalara saygı ve onların öğütlerine uyma teması, yaşlılığın toplumsal düzenin devamlılığı açısından taşıdığı önemi yansıtmaktadır. Ayrıca Göktürkler'de hem hükümdara hem de eşine "bilge" unvanının verilmesi, toplumsal cinsiyet rollerine bakılmaksızın yaşlılığa verilen değeri göstermektedir (Erkul, 2002: 90). Yaşlılığa dair bu olumlu algılar zaman içinde bazı kalıplaşmış düşünceler ve klişeleri de oluşturmaktadır. Bu klişeler, yaşlı bireylerin bireysel farklılıklarını ikinci plana atıp onları tek tip bir kategoriye indirgeyebilir veya olumsuz bir imaj yaratabilir. Bu hususta "klişe" kavramını ele almak, yaşlılık algısının karmaşıklığını ve çok boyutluluğunu anlamak açısından önemlidir.

Klişeler; sözcükler, düşünceler, duygular, jestler ve eylemler

gibi çeşitli insan ifade biçimlerinin geleneksel ve tekrarlayan kalıplarıdır. Toplumsal yaşamda sürekli tekrarlanmaları nedeniyle ilk ortaya çıktıkları zamanki özgünlüklerini ve etki güçlerini yitirirler. Başka bir deyişle klişeler, aşırı kullanımdan dolayı etkisini kaybetmiş, kalıplaşmış ifadelerdir. Önceki kuşakların deneyimlerini, gözlemlerini ve inançlarını yansıtan klişeler, başlangıçta özgün ve yaratıcı olsalar da uzun süreli ve yoğun kullanımları sonucu eskimekte ve yıpranmaktadır (Zijderveld, 2010: 29). Dolayısıyla klişeler; geçmiş toplumların bilgi birikimini taşımalarına rağmen aşırı tekrar nedeniyle etkisizleşmiş ve kalıplaşmış ifadeler olarak değerlendirilebilir.

Stereotipler; toplumun düşünce biçimlerini, inançlarını ve ideolojilerini yansıtan kalıplaşmış düşüncelerdir. "Katı" ve "nitelik" anlamına gelen kelimelerin birleşiminden oluşan stereotip kavramı, zihindeki kalıplaşmış imgeleri ifade etmek için Walter Lippmann tarafından kullanılmıştır (Bilgin, 2003: 367; Lippmann'a göre stereotipler, zihnimizdeki basitleştirilmiş imgelerden oluşur ve gerçek dünya ile bu imgeler arasında bir bağlantı vardır. Lippmann, bireylerin ait oldukları grubun düşüncelerini benimsediğini ve bir bireyi tanımadan önce onu kalıplarına göre algıladığını savunur (Kabadayı, 2009: 163; Bilgin 2007: 129), Lippmann'ın stereotip tanımını nesnelere, mekânlardan, olaylardan, kültürel eserlerden ve kişilere atfedilen özelliklere kadar geniş bir yelpazede ele aldığını belirtir.

Sosyal bilimler alanında stereotip, belirli bir toplumsal gruba atfedilen basmakalıp inançlar kümesi olarak tanımlanır. Bu inançlar,

bireyleri kategorize eden ve karar verme süreçlerini kolaylaştıran bilişsel şemalar işlevi görür. Ancak bu şemalar genellikle hatalı ve yanıltıcıdır. Stereotipler, bireylerin karmaşıklığını ve çeşitliliğini göz ardı ederek onları basitleştirilmiş ve genelleştirilmiş kategorilere indirger. Bilgin (2003: 367) stereotipleri bireyler, gruplar veya topluluklar hakkında temeli olmayan kanaatler olarak tanımlar. Berger (2012: 165) ise stereotipleri, belirli gruplara mensup insanların nasıl olduğu konusunda aşırı basitleştirilmiş inançlar ve paylaşılan imgeler olarak ele alır. Kartarı (2006: 215) bu imgeleri çevreyi anlamamızı ve hayatı kolaylaştırmamızı sağlayan ancak kalıplaşmış düşünceler olarak nitelendirir. Stereotipler, insanları kategorilere ayırır ve ön yargılı düşüncelere yol açar. Kısacası stereotipler, kültürel yapıların etkisiyle oluşan ve bireylerin dünyayı algılama biçimlerini şekillendiren kalıplaşmış düşüncelerdir (Kaçar, 2022:685). "Kalıp yargı" olarak tanımlanan stereotipler, ötekini yüzeysel bir şekilde algılama eğiliminden doğar ve genellikle olumsuz düşünceleri çağrıştırır. Stereotiplerin oluşumu; kategorileştirme, basitleştirme, genelleme ve karıştırma gibi dört aşamada gerçekleşir. Bu süreç, bir grubun diğerini dışarıdan gözlemlemesiyle başlar ve gözlemci grup, dışlanan grubun özelliklerine dair basitleştirilmiş yargılar üretir. Bu basitleştirilmiş özellikler daha sonra genelleştirilerek dışlanan grubun tüm üyelerine atfedilir. Bireyler, kendi ait oldukları toplumsal gruplar hakkında da stereotipler geliştirebilir. Bu tür stereotipler, "oto-stereotip" olarak adlandırılırken diğer gruplara yönelik stereotipler ise "hetero-stereotip" olarak adlandırılır. Oto-stereotipler ve hetero-stereotipler

farklıdır ve farklı değerlendirme yaklaşımları gerektirir (Bedin, 2023: 189).

Folklorik ürünler, bir topluluğun kimlik bilincini oluşturmasında önemli bir rol oynar. Bu ürünler; topluluğun değerlerini, inançlarını, geleneklerini ve tarihini yansıtır. Folklorik ürünler aracılığıyla, bireyler kendi kültürel kimlikleriyle bağlantı kurar ve topluluğa aidiyet duygusu geliştirir. Kalıplaşmış imgeler ve stereotipler, her ne kadar olumsuz çağrışımlar taşısa da folklorik ürünlerde kullanıldıklarında topluluğun kimlik bilincini güçlendirebilir. Bu imgeler, topluluğun ortak değerlerini ve tarihini temsil edebilir ve bireylerin ortak bir kimlik etrafında birleşmelerine yardımcı olabilir. Bu nedenle folklorik ürünlerin araştırılması ve korunması, bir topluluğun kültürel mirasının ve kimlik bilincinin korunması açısından büyük önem taşır.

Folklorik bir geleneğin oluşumu ve icadı, imgelerden oluşan bir temele dayanır. İmgeler, belirli bir toplumun kültürel boyutunda önemli bir rol oynar . Bir imge, sadece bireysel bir yorum değil kolektif bilinci şekillendirebilecek bir unsur olarak kabul edilir. Dolayısıyla sadece bireyin iç dünyasını yansıtmakla kalmaz aynı zamanda toplumun genel eğilimlerini de ortaya koyar. Bu nedenle imgeler, edebi unsurların yanı sıra kültürel, toplumsal ve psikolojik unsurların etkileşimiyle oluşan yapılardır (Ulağlı, 2018: 18-22). İmgeler, klişeler ve stereotipler arasında önemli bir ilişki vardır. İmgeler, zaman içinde tekrarlandıkça ve yaygınlaştıkça klişelere dönüşebilir. Klişeler, aşırı kullanılan ve orijinal anlamlarını yitiren imgelerdir. Stereotipler ise belirli bir gruba atfedilen basitleştirilmiş

ve genelleştirilmiş imgelerdir. Bu imgeler genellikle olumsuz ve önyargılıdır.

İmgelerin klişelere ve stereotiplere dönüşmesi, kültürel ve toplumsal süreçlerin bir sonucudur. Toplumda yaygın olarak kabul gören imgeler, zamanla klişeleşebilir ve belirli gruplar hakkında olumsuz stereotiplerin oluşmasına neden olabilir. Bu nedenle imgelerin kullanımında dikkatli olunması ve klişelere ve stereotiplere dönüşmelerine izin verilmemesi önemlidir.

Her toplum, folklorik kültürünü canlı tutmak için değerlerini ve geleneklerini dönemsel olarak günceller (Aktulum, 2013: 9). Bu güncellemeler genellikle kültürler arası etkileşimlerle gerçekleşir ve daha zengin ve işlevsel geleneklerin ortaya çıkmasını sağlar. Bu zenginleşmiş folklor, bireylerin kültürel mirasları ve benzersizlikleri hakkında farkındalıklarını artırır. Halk edebiyatı, bu süreçte önemli bir rol oynar. Folklorik anlatılar; milli bilinç oluşturmak, milli kimlik inşa etmek ve kaybolmakta olan folklorik değerleri modern bireylere aktarmak için kullanılabilir (Güneş, 2020: 101). Bu anlatılar, gerçeğe veya geçmişe doğrudan bağlı olmayabilir; modern çağda yeniden yorumlanmış veya tamamen yeni yaratılmış olabilir. Ancak, etkileyciliklerini korur ve toplum bireylerini geleneksel anlatılar kadar hatta bazen daha fazla etkileyebilir. Bir toplumun değerleri, inançları ve kültürel kodları sözlü anlatılarına doğrudan yansır. Sözlü kültür ürünleri, toplumsal değişim ve gelişim süreçlerinden etkilenir ve bu süreçleri yansıtır. Ancak bu değişim ve gelişim içerisinde, kalıplaşmış ve evrensel bazı unsurlar da bulunur. Arketip veya klişe olarak adlandırılan bu değişmeyen yapılar, insanlığın ortak

deneyimlerini ve kültürel belleğini temsil eder. Geleneklerin aktarılmasında önemli bir rol oynayan edebi metinler, tekrarlama ve canlandırma yoluyla geleneği canlı tutar. Dönemler ve insanlar değişse de yaşanan deneyimler ortak bir kültürel mirası oluşturur ve bu miras, sözlü anlatılar aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılır. Ortak yaşam alanları ve kültürel sınırlar, bu ortak mirasın izlerini taşır ve bir milletin kültürel kimliğini şekillendirir. Sözlü anlatılar, toplumsal değerlerin ve kültürel kimliğin korunması ve aktarılması açısından önemli bir işlev görür.

Bu çalışma, sözlü edebiyat kaynaklarında yer alan "yaşlı" imgesini klişe ve stereotip bağlamında ele almayı amaçlamaktadır. Yaşlılık, her toplumda farklı kültürel kodlarla algılanan ve yorumlanan evrensel bir deneyimdir. Sözlü edebiyat ürünleri, bu kültürel kodları ve toplumsal algıları yansıtan önemli kaynaklardır. Çalışmada sözlü anlatılardan halk hikâyeleri ve destan türleri örneklem olarak seçilerek yaşlılığa dair kullanılan imgeler, klişeler ve stereotipler ve bu imgelerin kültürel ve toplumsal bağlamdaki anlamları analiz edilmektedir. Çalışmanın amacı, yaşlılığın sözlü edebiyatta nasıl temsil edildiğini ve bu temsillerin toplumsal algılar üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Ayrıca yaşlılığa dair olumlu ve olumsuz stereotiplerin nasıl oluştuğu ve bu stereotiplerin yaşlı bireyler üzerindeki etkileri de araştırılmaktadır. Çalışma, sözlü bellekte var olan yaşlılık konusundaki kültürel ve toplumsal algıların daha iyi anlaşılmasına ve yaşlı bireylere yönelik daha kapsayıcı ve saygılı bir dilin geliştirilmesine katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

1. Destan Metinlerinde Yer Alan Yaşlılık İmgesi

Destanlar; bir toplumun kültürel değerlerini, tarihini ve dünya görüşünü yansıtan önemli edebi eserlerdir. Bu eserlerde yaşlı karakterler genellikle bilgelik, deneyim ve manevi rehberlik gibi özellikleriyle ön plana çıkar. Ancak, bu temsiller kimi zaman klişelere ve stereotiplere de dönüşebilir. Bu bölümde Oğuz Kağan, Cengiz Han, Gilgamiş, Manas, Battalname, Saltuknâme ve Köroğlu destanlarından hareketle yaşlı imgesini klişe, stereotip, imge ve arketipsel bağlamda incelenmesi esas alınmaktadır.

Destanlar; sözlü gelenekten yazılı kültüre aktarılan ve bir milletin veya topluluğun tarihini, kültürünü ve değerlerini yansıtan önemli edebi eserlerdir (Kurtlu ve Koçak, 2015: 1). Bu eserlerde kahramanlık, aşk, savaş, ihanet gibi evrensel temaların yanı sıra toplumsal roller ve kimlikler de ele alınır. Yaşlılık, destanlarda sıklıkla işlenen temalardan biridir ve yaşlı karakterler genellikle bilge olmaları ve geleneklerin taşıyıcısı olma özellikleri ile tasvir edilir. Bu yaklaşım var olan temsillerin klişelere ve stereotiplere dönüşme ihtimalini de güçlendirmektedir. Çalışmanın bu bölümünde örnek destan metinlerinden hareketle anlatılarda yer alan yaşlı karakterleri incelenerek yaşlılık imgesinin anlatı türlerinde nasıl ele alındığı; kullanılan klişe, stereotiplerin ve imgelerin hangi arketiplere karşılık geldiği hususu değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

Destanlarda bilge kişi, genellikle toplumda önemli bir yere sahip olağanüstü yetenekleri ve üstün insani özellikleri olan olumlu bir karakter olarak karşımıza çıkar. Akıl danışılan bu bilge tip, insan zihninde idealize edilmiş bir kalıba sahiptir. Toplumunun huzuru için çabalayan, yol gösteren ve sorunlara çözüm bulan bu bilge kişiler

genellikle aksakallı ve yaşlı olarak tasvir edilir. Bu yaklaşım, kahramanların deneyim ve bilgelik birikimlerine de işaret etmektedir. Destanlarda farklı kimliklerle karşımıza çıkabilen bu bilge tipler ortak görevler üstlenebilir. Campbell'ın (2010, s. 89) da belirttiği gibi, kahramana ihtiyaç duyduğu tılsımları ve öğütleri veren bilge kişi, bir büyücü, keşiş, çoban veya demirci olabilir.

Oğuz Kağan Destanı

Türk kültüründe ak sakallı kişiler, bilgelikleri, deneyimleri ve yol göstericilikleriyle kutsal bir konuma sahiptir. Manevi güçleri ve önsezileri kuvvetli olarak kabul edilen bu kişiler, zor zamanlarda akıl danışılan ve yardım beklenen kişi konumundadır. Anlatılarda, beyaz ve mavi renklerin kutsiyetle ilişkilendirilmesi, aksakallı kişilerin bu renklerle özdeşleştirilmesine yol açmıştır. Türk kültüründe saç ve sakal yalnızca fiziksel özellikler olmanın ötesinde derin sembolik anlamlar taşır. Özellikle eski Türk inanç sisteminde saç ve sakal uzunluğu kişinin toplumsal statüsü ve yaşına göre farklılık gösteren önemli bir sembol olarak tasvir edilmektedir. 8. yüzyılda, toplumun en üst kademesinde yer alanlar ve yaşlılar için saç ve sakal uzatmak bir ayrıcalık ve saygınlık göstergesiyken alt tabakalarda bulunanların hem saçlarının hem de sakallarının traşlı olması yaklaşımı esas alınmıştır (Esin, 2004: 180). Bu uygulama, toplumsal hiyerarşiyi ve statü farklılıklarını yansıtmının işlevsel boyutunu da aktarmaktadır. Saç ve sakalın beyazlaması yani ak sakal ve ak pürçek, eski Türklerde bilgelik ve deneyimin sembolü olarak kabul edilir ve büyük saygı uyandırmaktadır. Beyaz saç ve sakal, kişinin uzun yaşamı boyunca edindiği bilgi birikimini ve tecrübeyi temsil etmektedir. Örneğin

Oğuz Kağan'ın danışmanı Uluğ Türk, "uluk" sıfatıyla atalara ve kutsal varlıklara atfedilen saygınlığı temsil eder. Benzer şekilde, Yakut şaman inancındaki ilk şaman Aan Arkıl Oyun (İrkıl/İrkıl Ata/İrkıl Hoca), Oğuz destanlarında ve Reşideddin'in Oğuzname'sinde Türk töre ve âyinlerinin kurucusu olarak anılmaktadır (Beydilli, 2005:14).

Oğuz Kağan Destanı'nda atalar kültürünün mitik bir temsilcisi olan Oğuz Kağan, genç yaşlardan itibaren liderlik yaparak yaşlılık dönemine ulaşmış bilge bir hükümdar olarak tasvir edilir. Destanda bilge kişi tipolojisinin önemli bir örneği olan Oğuz Kağan, iktidarını kabul eden ve ona bağlılık gösteren diğer beylerle birlikte hüküm sürer.

Oğuz Kağan Destanı, adını aldığı kahramanın hayatı ve başarıları etrafında şekillenen önemli bir eski Türk destanıdır. Destan, Oğuz Kağan'ın savaşçı, cesur, birleştirici, dostluğa ve törelere bağlı gözü pek bir lider olarak tasvir edildiği olağanüstü olaylarla dolu hayatını anlatır. Oğuz Kağan, ailesini kurma ve tüm dünyaya hükmetme amacını gerçekleştirmeye çalışırken Uluğ Türk'ün de yardımıyla büyük zaferler kazanır. Destanın sonunda sayısız savaştan ve fetihlerden sonra Oğuz Kağan oğullarını toplayarak onlara öğütler verir ve kurduğu imparatorluğu onlara miras bırakır. Doğuştan sahip olduğu olağanüstü özellikler ve kendine olan güveni, Oğuz kabilelerinin güvenini kazanmasını sağlar. Oğuz kabilelerinin Oğuz Kağan'ın gök ve yerin kutsal kızlarıyla evliliğinden doğduğu anlatısı, onun kutsal bir var oluşa sahip olduğunu gösteren özellikler arasındadır (Çelikten, 2022: 30; Kurtlu ve Koçak, 2015:1). Destanda yaşlılık tipolojisi açısından önemli bir diğer karakter olan Uluğ Türk,

olay örgüsünün gelişiminde önemli bir rol oynar. Oğuz Kağan'ın danışmanı ve veziri konumundaki Uluğ Türük, stratejik kararların alınmasında etkilidir. Yaşlılık özellikleri sadece fiziksel görünümüyle değil aynı zamanda manevi birikimiyle de vurgulanır. Ak saçlı ve aksakallı bilge kişi tipolojisinin önemli bir temsilcisi olan Uluğ Türük, Oğuz Kağan'ın karar alma süreçlerinde bir denge unsuru olarak işlev görür. Bu durum, destanda bilgeliğin ve deneyimin önemini vurgular.

Cengiz Han Destanı

Cengiz Han Destanı'nda türeyişin başlatıcısı olarak mitik bir alperen ata figürü yer alır. Cengiz Han'ın doğumu, destanda mucizevi bir olay olarak anlatılır. Doğumun bozkurt ve kurt aracılığıyla gerçekleşmesi, Tanrı vergisi özel güçlerin etkisiyle olduğu inancını doğurmuş ve Moğollar arasında Cengiz Han'a kutsal bir nitelik kazandırmıştır (Roux, 2011:54).

Gılgamış Destanı

Gılgamış Destanı'nda ölümsüzlük sırrına vakıf olan Utnapiştım karakteri, Türk kültüründeki Hızır figürüyle benzerlikler taşır. Destanda, arkadaşı Engidu'nun ölümünün ardından ölümsüzlüğü arayan Gılgamış, nehirlerin ağzında yaşayan ve ölümsüzlüğe erişmiş atası Utnapiştım'i bulmak için bir yolculuğa çıkar. Gılgamış'ın amacı, insanı ölümden koruyacak hayat otu hakkında bilgi edinmektir.

Arkaik dönemlere ait olan ve yaratılışın başlatıcısı konumundaki bu atalar, soy ağacından hiçbir zaman çıkarılmaz. Ancak soy geleneği içindeki "önceki atalar", sonraki kuşakların gelmesiyle zamanla unutulmaya yüz tutar. Atalar kültürünün

yaşatılması, atanın torunları tarafından hatırlanmasına bağlıdır. Bu açıdan atalara dair inanç ve uygulamaların devamlılığı için hatırlama eylemi büyük önem taşır. Ataların ölümsüzlüğü, torunlarının hafızasında yaşatılmalarıyla sağlanır. Gılgamış'ın Utnapiştim'i araması, ölümsüzlüğe ulaşmanın yolunu aramakla kalmayıp aynı zamanda atalar kültüne duyulan saygıyı ve onların bilgeliğinden yararlanma isteğini de simgeler (Assman, 2015: 20). Arkaik dönemlere ait olan ve yaratılışın başlatıcısı konumundaki bu atalar, soy ağacından hiçbir zaman çıkarılmazlar. Ancak soy geleneği içindeki "önceki atalar", sonraki kuşakların gelmesiyle zamanla unutulmaya yüz tutar. Atalar kültürünün yaşatılması, atanın torunları tarafından hatırlanmasına bağlıdır. Bu açıdan atalara dair inanç ve uygulamaların devamlılığı için hatırlama eylemi büyük önem taşır. Ataların ölümsüzlüğü, torunlarının hafızasında yaşatılmalarıyla sağlanır. Bu durum, yaşlılık ve ölümsüzlük kavramlarının mitolojik ve kültürel bağlamda nasıl ele alındığını göstermesi açısından önemlidir.

Manas Destanı

Manas Destanı'nda kahramanların doğumu, atalarının yaşlılık dönemine denk gelir. Bu durum, çocuk sahibi olma isteğinin Tanrı'ya atfedildiği tanrı merkezli bir anlayışı yansıtır. Kırgız Türklerinin milli destanı olan Manas'ta, 80 yaşındaki kahraman Karaca, yaşlılığı nedeniyle devletin başına geçmek istemez ancak bilgeliği sembolize ettiği için halkın ısrarıyla tahta geçirilir. Destanda isim verme geleneği de yaşlılar tarafından sürdürülür. Manas'ın oğlu ve torununa isim verilemediğinde, görünmezden gelen aksakallı bir ihtiyar olan Aykoca, çocuklara isim verir. Bu durum, Dede Korkut geleneğiyle

benzerlik gösterir. Aykoca, astronomik bir isim olmasının yanı sıra İslam inancındaki Hızır figürünü de çağırıştırır. Manas Destanı'nda Ak Koca, çocuğa isim verdikten sonra masallardaki dervişler ve pirlere gibi ortadan kaybolur. Bu figürlerin ortak özelliği, görevlerini tamamladıktan sonra kaybolmalarıdır. Manas'ın şeceresi Hz. Peygamber'den başlayarak Karahan, Oğuz Han ve Alança Han ile devam ettirilirken "Kökötöy'ün Aşısı" bölümünde Oğuz Han, Manas'ın atası olarak gösterilir (Çeribaş, 2012: 75-77).

Manas Destanı'nda Manas'ın annesi, alplık özelliklerini taşıyan önemli bir yaşlı kadın kahraman olarak karşımıza çıkmaktadır. Manas'ın esir düşmesi üzerine gösterdiği kararlılık ve mücadeleci tavır, zorluklar karşısında yılmazlığını ve fedakârlığını ortaya koymaktadır. Oğlunun yaralarını sarmak ve onu esaretten kurtarmak için savaş aletlerini kuşanarak savaşa katılması, onun güçlü ve cesur bir karakter olduğunu gösterir. Savaş esnasında uzun saçlarını toplaması ve erkek kıyafetleri giymesi, toplumsal cinsiyet rollerini aşan bir tavır sergilediğini ve gerektiğinde "erillik" olarak kodlanan özellikleri de benimseyebildiğini göstermektedir. Bu durum, destansı anlatılarda kadın kahramanların çok yönlü ve dinamik karakterler olarak tasvir edildiğine işaret etmektedir (İnan, 1992:43).

Manas Destanı'nda yaşlılık, bilgelik, deneyim ve manevi rehberlik gibi kavramlarla ilişkilendirilir. Karaca ve Aykoca gibi yaşlı karakterler, bilgelikleri ve deneyimleri sayesinde topluma yol gösterir. Bu durum, yaşlılığı bilgelikle özdeşleştiren yaygın bir klişeyi yansıtır. Ancak destanda yaşlı karakterlerin her zaman pasif ve güçsüz olmadığı da görülür. Karaca, yaşlı olmasına rağmen toplumun

liderliğini üstlenir. Bu, yaşlılığın zayıflık ve acizlikle eşdeğer olduğu stereotipine karşı çıkar. Baba Dikhan gibi doğaüstü güçlere sahip yaşlı karakterler ise yaşlılığın manevi bir gücü de barındırabileceğini gösterir. Destanda yaşlı karakterlerin genellikle öğüt veren, yol gösteren ve koruyucu rollerde olması, yaşlılığın toplumsal rolüne dair önemli ipuçları sunar. Bu roller, yaşlılara saygı duyma ve deneyimlerinden yararlanma gibi toplumsal değerleri yansıtabilir. Ancak, yaşlı karakterlerin her zaman olumlu ve idealize edilmiş bir şekilde tasvir edilmediğini de belirtmek gerekir. Örneğin, Karaca'nın yaşlılığı nedeniyle liderlikten çekilmek istemesi, yaşlılığın bazı sınırlamalar getirdiği düşüncesini de yansıtabilir. Türk halk anlatılarında yaşlılık temsillerine odaklanmak, yaşlılığın farklı bağlamlarda nasıl ele alındığını anlamak açısından önemli bir adım olacaktır.

Battalnâme

Battalnâme destanında, yaşlılık imgesi genellikle bilgelik, yardımseverlik ve doğaüstü güçlerle ilişkilendirilen Hızır ve İlyas peygamber gibi karakterler üzerinden temsil edilir. Hızır, Battal Gazi zehirlendiğinde ona ilacı yetiştiren, yol gösteren ve düşmanlarından koruyan bir figür olarak karşımıza çıkar. Kadın kılığına girerek veya ok ve dua gibi araçlarla yardım etmesi, onun şekil değiştiren ve doğaüstü güçlere sahip bir varlık olduğunu gösterir. İlyas Peygamber ise Battal Gazi'ye ölüleri diriltme ve düşmanlarını müslüman etme gücünü veren manevi bir kimlik olarak temsil edilir. Bu iki karakter, destanda klişe bir bilge yaşlı imajını yansıtır: Zor zamanlarda ortaya çıkan, doğaüstü güçlere sahip, yol gösteren ve koruyan, aksakallı ve

nur yüzlü bilge kişiler. Bu tasvirler, yaşlılığın deneyim, bilgelik ve manevi güçle özdeşleştirildiği toplumsal bir stereotipi de yansıtır. Hızır'ın ve İlyas Peygamber'in destandaki rolleri, yaşlıların toplumda yol gösterici, koruyucu ve bilgelik kaynağı olarak algılandığının bir göstergesidir (Köksal, 1984: 174-176). Ancak bu klişeleşmiş tasvirler, yaşlılığın çok boyutlu gerçekliğini ve bireysel farklılıklarını göz ardı edebilir.

Saltuknâme

Saltuknâme destanında Hızır karakteri, yaşlılık imgesinin klişe ve stereotipik özelliklerini barındıran bir bilge figürü olarak karşımıza çıkar. Hızır, kahraman Sarı Saltık'ın en zor anlarında, ölümle burun buruna geldiği tehlikeli durumlarda ortaya çıkarak ona yardım eder. Metinde verilen örneklerde Hızır'ın Sarı Saltık'ı yaralarından iyileştirdiği, zehirlenmekten kurtardığı, düşmanlarına karşı koruduğu ve hatta nehirleri aşmasını sağladığı anlatılır. Bu anlatılar, Hızır'ın doğaüstü güçlere sahip, koruyucu ve yol gösterici bir figür olarak tasvir edildiğini gösterir. Hızır'ın yeşil giysiler içinde, atlı veya yaya olarak aniden ortaya çıkışı, onun gizemli ve güçlü doğasını vurgular. Yaşlılık; bu tasvirlerde bilgelik, deneyim ve doğaüstü yeteneklerle ilişkilendirilir. Hızır'ın Sarı Saltık'a yardım etme şekilleri, onun sadece fiziksel olarak değil aynı zamanda manevi olarak da yol gösterici bir rol üstlendiğini gösterir. Bu durum, yaşlılığın bilgelik ve deneyimle özdeşleştirildiği toplumsal bir stereotipi yansıtır. Hızır karakteri, destanda klişe bir bilge yaşlı figürünü temsil eder(Ocak, 1990: 194). Saltuknâme destanında Hızır karakteri, yaşlılık imgesinin klişe ve stereotipik özelliklerini

barındıran bir bilge figür olarak karşımıza çıkar. Sarı Saltık'ın en zor anlarında ortaya çıkan Hızır, ona yaralarının iyileşmesinde, zehirlenmekten kurtulmasında, düşmanlarına karşı korunmasında ve hatta nehirleri aşmasında yardımcı olur. Yeşil giysiler içinde atlı veya yaya olarak aniden ortaya çıkışı, onun gizemli ve güçlü doğasını vurgular. Bu tasvirlerde yaşlılık, bilgelik, deneyim ve doğaüstü yeteneklerle ilişkilendirilir. Hızır'ın Sarı Saltık'a hem fiziksel hem de manevi olarak yol gösterici bir rol üstlenmesi, yaşlılığın bilgelik ve deneyimle özdeşleştirildiği toplumsal bir stereotipi yansıtır. Sonuç olarak Hızır karakteri, destanda klişe bir bilge yaşlı figürünü temsil eder ve yaşlılığın genellikle doğaüstü güçler, bilgelik ve yardımseverlikle ilişkilendirildiği bir bakış açısını yansıtır.

Köroğlu Destanı

Köroğlu destanında yaşlılık imgesi; Hızır, kırklar ve Hz. Ali gibi karakterler üzerinden bilgelik, doğaüstü güçler ve yardımseverlikle ilişkilendirilen klişe bir biçimde temsil edilir. Bu karakterler, Köroğlu'nun doğumundan itibaren hayatının önemli anlarında ortaya çıkarak ona yol gösterir, korur ve yardımcı olur. Hızır ve kırklar, Köroğlu'nun babası Akanay'a rüyada oğlunun geleceğini müjdeler ve çocuğun adını verir. Akanay'ın yengesi Küleyim'e de destek olur ve Köroğlu'nu nasıl yakalayacağını öğretir. Türkmen varyantında ise Hızır, kırklar ve Hz. Ali, Köroğlu'nun kaçan tayını bulmasına yardım eder. Hz. Ali ayrıca çocuğu olmayacağını öğrenen Rövsen'e dua ederek onun adının insanların dilinden düşmemesini sağlar. Bu örnekler, yaşlılığın deneyim, bilgelik ve manevi güçle ilişkilendirildiği toplumsal bir stereotipi yansıtır. Hızır, kırklar ve Hz. Ali gibi yaşlı

karakterler, destanda olağanüstü yeteneklere sahip koruyucu ve yol gösterici figürler olarak tasvir edilir. Bu tasvirler, yaşlıların toplumda bilgelik kaynağı ve manevi rehber olarak algılandığının bir göstergesidir. Köroğlu'nun doğumunun olağanüstü bir şekilde gerçekleşmesi ve bu olayda yaşlı bilge figürlerin rol alması, destanlarda sıkça rastlanan bir klişedir. Bu durum, yaşlılığın doğaüstü güçler ve kutsal bilgiyle ilişkilendirildiği bir inanış sistemini yansıtır (Karadavut, 2018: 871).

Halk anlatılarında özellikle Köroğlu Destanı'nda, nine figürü çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bir grup nine, yaşları ve deneyimleri nedeniyle saygı duyulan bilge kişiler olarak tasvir edilir ve kahramanlara zorluklar karşısında yardımcı olur. Ancak Köroğlu Destanı'nda ak saçlı yaşlı tipler her zaman olumlu bir şekilde resmedilmez. Bazı nine karakterleri, kurnazlıkları ve hileleriyle öne çıkan, kişisel çıkarları doğrultusunda hareket eden ve çevrelerine zarar verebilecek güçte olan kişiler olarak betimlenir. Bu tür nine tipler, masallardaki cadı ve kocakarı figürleriyle benzerlik gösterir. Bu durum, halk anlatılarında yaşlı kadın karakterlerin çok yönlü ve karmaşık bir şekilde ele alındığını göstermektedir. Yaşlılık, hem bilgelik ve deneyimin kaynağı olarak saygı görürken hem de kurnazlık ve tehlikeyle ilişkilendirilebilmektedir.

2. Halk Hikâyelerinde Yer Alan Yaşlılık İmgesi

Türk destanları ve halk hikâyelerinde, olayların merkezinde başkahraman yer alsa da yaşlı yardımcı karakterler de hikâyenin akışında önemli rollere sahiptir. Bu yaşlı yardımcı karakterler, genellikle kutsal kişiler olarak tasvir edilir ve Hz. Peygamber, din büyükleri ve

Hızır gibi figürlerle temsil edilir. Destanlarda ve halk hikâyelerinde farklı yaşlı yardımcı karakterlerin tercih edilmesi, anlatının özelliklerine bağlıdır. Bu karakterlerin seçimi ve hikâyeye ne sıklıkla müdahale ettikleri, başkahramanın toplumsal statüsü ve toplumun dini inanışları gibi faktörlerden etkilenmektedir (Çelikten, 2021: 110). Halk hikâyelerinde yaşlılık; genellikle ak sakallı ihtiyar, derviş, pir, eren ve Hızır gibi tiplerle temsil edilir ve bu tipler, belirli fonksiyonlar etrafında şekillenen klişeleşmiş bir imgeye sahiptir. Doğumu sağlama, ad verme, âşık olmayı sağlama, yardımcı olma ve gelecekte haber verme gibi fonksiyonlar; yaşlılığın bilgelik, deneyim, manevi güç ve doğaüstü yeteneklerle ilişkilendirildiği stereotipi ortaya koyar. Bu tipler, çoğunlukla ani bir şekilde ortaya çıkarak kahramanın yolculuğunda önemli roller üstlenir ve genellikle gizemli bir şekilde ortadan kaybolur.

Halk anlatılarında kahramanlara yol gösteren ve yardımcı olan yaşlı figürler genellikle pir, derviş ve Hızır gibi kutsal kişiler olarak tasvir edilir. Halk hikâyelerinde, genellikle göl veya ağaç kenarlarında ortaya çıkan bu karakterler, doğayla güçlü bir bağa sahiptir ve toprak, ağaç, su gibi elementlerle iletişim kurarak koruyucu iyelerden destek alır. Çocuk sahibi olmak isteyenler de bu yaşlı ve bilge kişilere başvurarak yardım talep ederler. Pir, derviş ve Hızır gibi figürler, toplumda saygı gören, akıl danışılan ve düşüncelerine itibar edilen bilge kişiler olarak kabul edilir. Anlatılarda, kahramanların karşılaştıkları zorlukları aşmalarına yardımcı olmak için dualarına icabet eder (Jung, 2009:109).

Âşıklık geleneğinde pirlere, sadece manevi rehberlik yapmakla

kalmaz aynı zamanda âşık veya ozanların fiziksel dünyadan uhrevi dünyaya geçişini de sağlarlar. Âşıkların mesleki dereceleri ve rütbeleri de yine pirlar tarafından belirlenir. Bu durum, pirların âşıklık geleneğindeki merkezi rolünü ve manevi otoritesini vurgular (Köprülü, 1962: 12).

Âşık Garip Hikâyesi

TebriZ'in zenginlerinden Hoca Maksud'un oğlu Garip, babasının ölümünden sonra mirasını çarçur eder ve borç batağına düşer. Çalıştığı hiçbir işte başarılı olamayan Garip, sonunda âşıklık yoluna yönelir ve rüyasında gördüğü Şahsenem'e âşık olur. Şahsenem de aynı gece rüyasında Garip'i görür ve ona âşık olur. Bu hikâyede yaşlılık, doğrudan ele alınmasa da Hoca Maksud karakteri üzerinden yaşlılığa dair bazı çıkarımlar yapmak mümkündür. Hikâyenin başlangıcında ölüm döşeginde olan Hoca Maksud, oğluna öğütler vererek onu TebriZ'in ileri gelenlerine emanet eder. Bu durum, yaşlılığın bilgelik ve tecrübe ile ilişkilendirilen klişesini yansıtır. Yaşlı bireyler, genellikle yaşam deneyimleri ve birikimleri nedeniyle bilge ve yol gösterici olarak algılanır. Ancak hikâyede Hoca Maksud'un karakteri ve yaşlılığı daha derinlemesine ele alınmaz. Oğlunun hayatındaki rolü, mirası emanet etmekle sınırlıdır. Bu yaklaşım yaşlı karakterlerin hikâyelerde genellikle klişe ve stereotipik bir şekilde ele alındığını ve bireyselliklerinin ve deneyimlerinin yeterince derinlemesine incelenmediğini göstermektedir. Hikâyenin odağı Garip'in aşk macerası olduğundan Hoca Maksud gibi yaşlı karakterler daha çok hikâyenin ilerleyişine hizmet eden yardımcı figürler olarak kalmaktadır.

Garip, rüyasında gördüğü Şahsenem'i bulmak için annesi ve kız kardeşiyle Tiflis'e gider. Orada Şahsenem'le karşılaşır ve birbirlerine âşık olur. Şahsenem'in babası, Garip'ten yüklü bir başlık parası ister. Garip, parayı toplamak için gurbete çıkar ve bu sırada Şahsenem'e âşık olan Şah Veled ile karşılaşır. Şah Veled, Garip'in öldüğüne dair yalan söyler ve Garip'in annesi Zühre'nin gözleri kör olur. Şahsenem ise bu yalana inanmaz ve Garip'i bulur. Garip, Şahsenem'in kına gecesine katılır, gerçekleri açıklar ve sonunda Şahsenem ile evlenir. Kız kardeşini de Şah Veled ile evlendirir (Türkmen, 2018: 140-221). Bu hikâyede, Zühre karakteri üzerinden yaşlılığa ve anneliğe dair bazı klişe ve stereotipler görülebilir. Oğluna duyduğu derin sevgi ve özlemle, onun ölüm haberine inanarak gözlerini kaybeden Zühre, fedakâr ve kırılğan bir anne figürü olarak tasvir edilir. Bu, yaşlılığın ve anneliğin sıklıkla çaresizlik ve bağımlılık gibi stereotiplerle ilişkilendirildiği bir anlayışı yansıtır. Zühre'nin kör olması, onun hem fiziksel hem de duygusal olarak kırılğanlığını vurgular. Hikâyede, Zühre'nin bireysel özellikleri ve deneyimleri derinlemesine ele alınmaz. Onun varlığı, daha çok Garip'in aşk macerasının dramatik bir unsuru olarak kullanılır.

Ercişli Emrah ve Selvihan Hikâyesi

İsfahan Şahı'nın kırk âşığı, Gence'de Kara Vezir'e misafir olur ve atışma için rakip arar. Âşık Ahmet saraya davet edilir, ancak kırk âşığın yeteneğini görünce ailesiyle Erciş'e göç eder. Oğlu Emrah, babasının katıldığı bir âşık toplantısında sazın tellerini koparır ve babası tarafından cezalandırılır. Üzülen Emrah dua eder ve rüyasında bir pirden üç kadeh içer. Pir, Emrah'a ve Selvi Han'a birbirlerinin

yüzünü gösterir. Emrah bayılır ve babası onu saziyla uyandırır. Emrah, yaşadıklarını anlatır ve babasıyla atışır. Miroğlu Ahmet Bey, Emrah'ı evlat edinir. Selvi Han da Emrah'ı rüyasında görür ve bayılır. Nazlı adlı bir kişi, iki âşığı gizlice buluşturur. Bu sırada Şah Abbas, Van Kalesi'ni kuşatır ancak fethedemez ve "Şahlar Bağı" adında bir bahçe kurar. Bu hikâyede Âşık Ahmet, deneyimli ve bilge bir yaşlı figürü olarak öne çıkar. Kırk âşığın gücünü fark edip onlarla atışmaktan kaçınması, onun tecrübesini ve sağduyusunu yansıtır. Oğlunun yeteneğini fark etmesi ve sonunda onun üstünlüğünü kabul etmesi de yaşlılığın bilgelik ve alçakgönüllülükle ilişkilendirildiği bir klişeyi temsil eder. Ancak hikâyede Âşık Ahmet'in karakteri ve yaşlılığı daha derinlemesine ele alınmaz. Onun varlığı, daha çok Emrah'ın hikâyesinin gelişimine hizmet eden bir araç olarak kullanılır.

Erciş'te iki asker tarafından kaçırılan Selvi Han ve Nazlı'yı aramak için Emrah yola çıkar. Şah Abbas, sorumluları cezalandırır ve Yakup Han'ı yanına alarak İsfahan'a döner. Şah Abbas, Selvi Han ile evlenmek ister, ancak Selvi Han diktiği bir bağın üzüm vermesi şartıyla evlenmeyi kabul eder. Yıllar sonra düğün haberini alan Emrah, Yakup Han'dan yardım ister. Yakup Han, Emrah'ı koruması altına alır ve Şah Abbas'ı, Selvi Han'ın amcasının kızı olduğuna inandırır. Emrah, Hak aşığı olduğunu kanıtlar ve Şah Abbas, Selvi Han ve Emrah'ı Erciş'e gönderir. Ancak, Selvi Han'ın kardeşleri, evliliğe karşı çıkar ve Selvi Han'ı Kara Vezir'in oğluyla evlendirmek ister. Emrah, Selvi Han'ı bulur, fakat Kara Vezir tarafından yakalanır. Emrah'ın babası, Şah Abbas'a başvurur. Yakup Han, Emrah'ı kurtarır ve Kara Vezir'i öldürür. Sonunda Emrah, Selvi Han ve Selâtin Peri ile evlenir (Bali,

1973: 91-187). Bu hikâyede Yakup Han, bilge ve yardımsever bir yaşlı figürü olarak öne çıkar. Emrah'a yol göstermesi, onu koruması altına alması ve Şah Abbas'ı kandırması, onun zekâsını ve deneyimini vurgular. Yakup Han'ın Emrah'ı kurtarması ve Kara Vezir'i öldürmesi de yaşlılığın güç ve kudretle ilişkilendirildiği bir klişeyi temsil eder. Ancak hikâyede Yakup Han'ın karakteri ve yaşlılığı daha derinlemesine ele alınmaz. Onun varlığı daha çok Emrah'ın hikâyesinin gelişimine hizmet eden bir araç olarak kullanılır.

Tahir İle Zühre Hikâyesi

Tahir ile Zühre hikâyesi, çocuk özlemi çeken bir Padişah ve vezirin, dervişin yardımıyla çocuk sahibi olmalarını ve çocuklarının trajik aşkını anlatır. Çarşıda dervişe para veren padişah ve vezir, daha sonra bahçede başka bir dervişten elma yerler ve çocukları olur: Zühre ve Tahir.

Birlikte büyüyen ve birbirlerine âşık olan çocuklar, Padişah'ın eşinin büyüyle ayrılır. Tahir zindana atılır, dervişin yardımıyla kaçar ve Zühre'ye ulaşır. Padişah tarafından suya bırakılan Tahir, yine Zühre'ye ulaşır ve sonunda idam edilir. Zühre ve âşık köle de ölür, üçü yan yana gömülür. Mezarlarından çıkan gül ve diken, aşkın ve ayrılığın sembolü olur (Türkmen, 2015: 237). Hikâye, yaşlılık imgelerini klişeleştirilmiş bir biçimde kullanır. Dervişler, bilgelik, doğaüstü güçler ve yardımseverlikle özdeşleştirilir. Çocuk sahibi olamayan Padişah ve vezire yardım etmeleri, Tahir'in zindandan kaçışını sağlamaları, yaşlı bireylerin hikâyedeki toplumsal işlevini gösterir. Bu durum, yaşlı karakterlerin genellikle bilge ve yol gösterici olarak tasvir edildiği klişesini pekiştirir.

Kerem ile Aslı Hikâyesi

Kerem ile Aslı hikâyesi, farklı din ve kültüre sahip iki ailenin çocukları olan Kerem ve Aslı'nın aşkını konu alır. Her iki aile de çocuk sahibi olamamaktadır. Bir pirin verdiği elma sayesinde çocukları olur. Doğumdan önce aileler, çocuklarını evlendirmeye karar verir. Kerem ve Aslı büyüyüp nişanlanır. Ancak Aslı'nın annesi evliliğe karşı çıkar ve ailesiyle birlikte kaçar. Kerem, Aslı'nın peşinden gider ve çeşitli olaylar yaşar. Hızır'ın yardımıyla Erzurum'da Aslı'yı bulur ama Aslı tekrar kaçar. Kerem, Kayseri'ye kadar Aslı'yı takip eder ve çeşitli olağanüstü yetenekler sergiler. Kayseri'de Aslı'yı İslam dinine davet eder, ancak Aslı kabul etmeyince Tanrı'ya dua eder ve Aslı ona âşık olur.

Kerem, hırsızlıkla suçlanır ve idam cezasına çarptırılır. Hâk aşığı olduğunu kanıtlayan Kerem, Aslı'ya kavuşur. Ancak gerdek gecesi Aslı'nın giydiği sihirli elbise nedeniyle zorluk yaşarlar. Kerem'in duasıyla elbisedeki düğmeler açılır ve iki sevgili kavuşurlar (Duymaz, 2001: 255-295). Hikâyede yaşlılık imgesi, pir karakteri üzerinden ele alınır. Pir, hikâyenin başında çocuk özlemi çeken ailelere elma vererek çocuk sahibi olmalarını sağlar. Bu durum, yaşlı karakterlerin hikâyelerde genellikle bilgelik, doğaüstü güçler ve yardımseverlikle ilişkilendirilen klişesini yansıtır. Pir karakteri, olayların akışını etkileyen önemli bir figür olmasına rağmen, hikâyede yüzeysel olarak ele alınır.

Kirman Şah Hikâyesi

Çocuğu olmayan Hurşit Şah, veziriyle gurbete çıkar ve bir

dervişle karşılaşır. Derviş, onlara eşleriyle paylaşımları için iki elma verir ve doğacak çocuklara kendisi gelmeden isim vermemelerini tembihler. Hurşit Şah'ın bir oğlu olur ve adı Kirmanşah konulur. Kirmanşah, eğitimini tamamladıktan sonra Yemen Padişahı'nın kızıyla dövüşmeye gider. Ailesinin karşı çıkmasına rağmen dervişin araya girmesiyle izin alır. Yemen Sultanı'nı yener ve Sultan'ın kızı Mahperi ile sevgili olur. Kirmanşah rüyasında pirden bade içer ve Mahperi'ye duyduğu aşk artar. Herat'ta Mahperi de aynı pirden bade içer. Kirmanşah, ailesinden izin alarak yola çıkar ve amcasını ziyaret eder. Köroğlu'nun koçaklarında Koca Arap'la karşılaşır ve onu yener. Koca Arap, Kirmanşah'ı evlat edinir. Kirmanşah, Koca Arap'tan Kara Kaytaş atını alır ve Herat'a doğru yola çıkar. Yolda pirin yardımıyla engelleri aşar ve Herat'ta Mahperi'yi kaçıran devi yener. Hain amcaoğulları, devin nişanesi ve Kara Kaytaş'ı çalarak kaçar. At, Kirmanşah'ın yanına geri döner. Kirmanşah ve Mahperi, Tiflis'e giderler. Mahperi, süt aramaya çıktığında Kirmanşah'ı bulamaz. Kirmanşah, babasının bahçıvanları tarafından bulunur ve tedavi edilir. Mahperi, ırmağa atlayarak intihar etmek ister ancak kurtulur ve bir hazine bulur. Koca Arap, Kara Kaytaş'ı perişan halde görünce Herat Şahı'nın üzerine yürür. Hain kardeşleri bulur ve Tiflis'e getirir. Kirmanşah ve Mahperi bulunur. Mahperi, bulduğu hazineyle bir saray yaptırır. Koca Arap, hainleri öldürür ve Mahperi'nin babasına haber gönderir. Düğün yapılır ve Kirmanşah ile Mahperi evlenirler (Alptekin, 2015:181-183). Hikâyede derviş ve pir karakterleri, yaşlılık imgesini temsil eder. Derviş, hikâyenin başında Hurşit Şah ve vezirine yol gösterir ve çocuk sahibi olmalarını sağlar. Pir ise,

Kirmanşah ve Mahperi'nin aşkını körükler ve onlara yardım eder. Bu karakterler, yaşlılığa atfedilen bilgelik, doğaüstü güçler ve yardımseverlik gibi klişeleri yansıtır.

Leyla İle Mecnun Hikâyesi

Leyla ile Mecnun hikâyesi aşkın yanı sıra toplumsal normlar, aile ve birey arasındaki çatışmalar gibi temaları da ele alır. Bu bağlamda hikayedeki yaşlı karakterler, özellikle Mecnun'un babası, "bilge arketip" üzerinden incelenebilir. Bilge arketip, bilgi, deneyim ve akılcılığı temsil eder ve genellikle kahramanın yolculuğunda rehberlik eden, öğütler veren bir figür olarak karşımıza çıkar (Jung, 2009: 91). Mecnun'un babası da oğlunun yaşadığı aşkın getirdiği zorluklar karşısında ona destek olmaya onu "iyileştirmeye" çalışır. Ancak bu çabalar, Mecnun'un aşkıyla çelişir ve onu daha da yalnızlaştırır.

Hikâyede Mecnun'un babası, onu eve döndürmek onu Leyla'dan vazgeçirmek ve onu "normal" bir hayata döndürmek için çeşitli yollar dener. Onu Kâbe'ye götürerek dini bir çözüm arar, annesi ise evlilik yoluyla kahramanı topluma kazandırmaya çalışır. Bu girişimler, yaşlı karakterlerin toplumsal normlara ve beklentilere bağlılığını gösterirken aynı zamanda Mecnun'un bireyselliğini ve duygularını göz ardı eder. Mecnun'un babası, oğlunun aşkını bir hastalık olarak görür ve onu iyileştirmeye çalışır. Bu yaklaşım, aşkın toplumsal normlar dışında kalan bir duygu olarak algılandığını ve bastırılması gerektiğini gösterir.

Mecnun'un sevdalanma ve kaybetme sürecinde dağ ile

konusması ise babayla olan ilişkisinin sembolik bir yansıması olarak yorumlanabilir (Campbell, 2010: 144). Dağ, eril gücü ve otoriteyi temsil eder ve Mecnun'un dağla iletişimi, babasının onayını ve desteğini arama çabası olarak okunabilir. Ancak dağın yankılanan sesi, Mecnun'un yalnızlığını ve babasıyla gerçek bir iletişim kuramadığını vurgular.

Leyla ile Mecnun hikâyesindeki yaşlı karakterler, bilge arketipinin klişeleşmiş bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. Yaşlılık; bilgelik ve deneyimle özdeşleştirilirken aynı zamanda değişime direnç, toplumsal normlara bağlılık ve bireysel farklılıklara duyarsızlık gibi özelliklerle de ilişkilendirilir. Bu durum, yaşlılığın çok boyutlu ve karmaşık yapısını basitleştirir ve yaşlı karakterleri tek boyutlu figürlere indirger (Alptekin, 2009: 284-285).

Sonuç olarak Leyla ile Mecnun hikâyesi, aşkın toplumsal normlarla çatışmasını ele alırken yaşlılık, aile ve birey arasındaki ilişkileri de sorgular. Hikâyedeki yaşlı karakterler, bilge arketipinin hem olumlu hem de olumsuz yönlerini yansıtır ve yaşlılığın toplumsal algısına dair önemli ipuçları sunar. Bu karakterlerin klişeleşmiş özellikleri, hikâyenin kültürel ve tarihsel bağlamı içinde değerlendirilmeli ve yaşlılığın çok yönlü yapısının anlaşılması için daha kapsamlı bir bakış açısı benimsenmelidir.

Şah İsmail Hikâyesi

Şah İsmail hikâyesindeki derviş karakteri yaşlılık imgesi, klişe ve stereotip bağlamında incelenebilir. Hikâyede derviş; bilge, yol gösterici ve doğaüstü güçlere sahip bir figür olarak tasvir edilir.

Aksakallı, gezgin ve gizemli bir derviş imgesi, yaşlılıkla ilişkilendirilen bilgelik ve deneyim klişesini yansıtır. Dervişin hükümdara çocuk sahibi olmasını sağlayacak bir elma vermesi ve çocuğun adını koyması, yaşlılığa atfedilen doğaüstü güçler stereotipini pekiştirir. Bu durum, yaşlılığın mistik ve kutsal bir boyutla ilişkilendirildiği kültürel kodları yansıtır. Ancak derviş karakteri, yaşlılığın karmaşıklığını ve çeşitliliğini yansıtmaktan uzaktır. Hikâyedeki derviş, yaşlılık hakkındaki basitleştirilmiş ve klişeleşmiş bir imge sunar. Bu durum, yaşlı bireylerin bireysel farklılıklarını ve deneyimlerini göz ardı eden bir bakış açısını yansıtabilir. Yaşlılığın gerçekçi ve çok yönlü bir şekilde temsil edilmesi, yaşlı bireylere yönelik olumlu tutumların gelişmesi ve yaşlılığın toplumsal algısının olumlu yönde değişmesi için önemlidir (Alptekin, 2009: 200).

Sonuç

Sözlü anlatılarda yaşlılık imgesi olumlu ve olumsuz olmak üzere iki ayrı bağlamda incelenebilir. Olumlu roller arasında soyu temsil etme, bilgelik, ad verme, yol gösterme, rehberlik, dayanışmayı güçlendirme, birlikteliği sağlama, koruyuculuk ve mülkiyet sahipliği gibi özellikler anlatılarda belirgin olarak karşılaşılan klişelerdir.

Halk hikâyelerinde yaşlılık imgesi, klişeler ve stereotiplerle şekillendirilir. Yaşlı karakterler (derviş, pir, erenler) genellikle doğaüstü güçlere sahip, bilge ve yardımsever figürler olarak tasvir edilir. Yaşlı kişiler; çocuksuz kahramanlara çocuk sahibi olma, bebeklere isim verme, kişileri birbirlerine âşık etme ve kişilere yolculuklarında rehberlik etme gibi konularda etkili olur. Hızır gibi dini yardımcıları; kahramanlara yolculuklarında eşlik eder, dualarına

cevap verir ve engelleri aşmalarına yardım eder. Çocuksuz hükümdarlar ve vezirler, kılık değiştirerek çıktıkları yolculuklarda dervişlerle karşılaşır. Dervişler, kimliklerini ve amaçlarını bilerek onlara yardım eder, şartlar koşar veya çocuk sahibi olmalarını sağlayacak bir elma verir.

İslamiyet öncesi dönemde "gök" ve "ak" gibi sıfatlarla nitelendirilen bilge kişiler, İslamiyet'in kabulünden sonra pir, Hızır ve derviş gibi yeni formlara bürünmüşlerdir. İncelenen anlatılarda, bu kahramanlar genellikle yardımcı figürler olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocuğu olmayan padişah ve beyler, Hızır, pir veya derviş gibi kişilerin aracılığıyla çocuk sahibi olurken Tanrı tarafından kutlu doğan yiğitlere isim verme görevi de yine bu figürler tarafından yerine getirilir. Bu durum, söz konusu karakterlerin anlatılarda hem manevi hem de toplumsal açıdan önemli bir rol oynadıklarını göstermektedir.

Destanlarda yaşlılık genellikle idealize edilmiş bir biçimde sunulmaktadır. Yaşlı karakterler, çoğunlukla bilge, deneyimli ve yol gösterici olarak tasvir edilir. Bu idealize edilmiş tasvir, bazı klişeleri de beraberinde getirir. Bilge Ak Sakallı klişesi, Oğuz Kağan, Manas ve Köroğlu gibi destanlarda sıkça karşımıza çıkmaktadır. Uzun, beyaz sakal; bilgeliğin ve deneyimin sembolü olarak kullanılır. Yaşlı karakterler, genç kahramanlara akıl hocalığı yapar, yol gösterir ve önemli kararlar almalarında yardımcı olur. Dindar ve manevi Lider klişesi Battalname ve Saltukname gibi İslami etkiler taşıyan destanlarda, yaşlı karakterler genellikle dindar ve manevi liderler olarak tasvir edilir. Toplumun dini ve ahlaki değerlerini korurlar,

gençlere öğütler verir ve dualarıyla toplumu korur. Halk hikâyelerinde yaşlılık destanlarda olduğu gibi idealize edilmiş bir biçimde sunulmaktadır. Yaşlı karakterler, çoğunlukla bilge, deneyimli ve yol gösterici olarak tasvir edilmektedir. Bilge Ak Sakallı/Bilge Ana/Nine klişesi, birçok halk hikâyesinde karşımıza çıkmaktadır. Yaşlı karakterler, genç kahramanlara rehberlik edip yol göstermektedir, kahramanların önemli kararlar almalarına yardımcı olmaktadır. Kerem ile Aslı hikâyesinde, Kerem'e yol gösteren yaşlı bir dervıştır. Manevi ve Uhrevi Lider klişesi, bazı hikâyelerde, yaşlı karakterler uhrevi özellikleri ön planda olarak tasvir edilmektedir. Bu kahramanlar, toplumun dini ve ahlaki değerlerini korurlar, gençlere öğütler verir ve dualarıyla toplumu korur. Tahir ile Zühre'de, âşıkların imdadına yetişen dervişler bu role örnek olabilir.

Klişeleştirilmiş tasvirlerin yanı sıra yaşlılık imgesi destanlarda bazı stereotiplere de konu olabilir. Zayıf ve Pasif stereotipi, yaşlılığın fiziksel güçsüzlükle ve toplumsal hayattan çekilmeyle eşleştirilmesi yaygın bir stereotiptir. Oysa Köroğlu destanındaki gibi yaşlı karakterler de aktif, güçlü ve mücadeleci olabilmektedir. Değişime Direnen stereotipinde yaşlı bireyler değişime direnen, yeni fikirlere kapalı ve geçmişe bağlı olarak tasvir edilebilir. Bu da yaşlılığın gelişime engel olarak görüldüğü bir stereotiptir. Bazı hikâyelerde, yaşlı karakterler âşıkların kavuşmasını engelleyen, tutucu ve anlayışsız bir kahraman stereotipi olarak tasvir edilebilir. Tahir ile Zühre hikâyesinde, Zühre'nin babası bu stereotipe örnek teşkil edebilir.

Destanlarda ve halk hikâyelerinde ortak imgeler ve arketipler

aracılığıyla yaşlılık kavramı tasnif edilmektedir. Anlatılarda, bilgelik, deneyim ve yaşlılığın sembolü olarak kullanılan aksakal önemli bir imgedir. Güç, otorite ve desteğin sembolü olan asa imgesi özellikle Oğuz Kağan gibi lider figürlerinde sıkça görülmektedir. Bilge Yaşlı Arketipi, Gılgamış destanındaki Utnapiştim gibi yol gösterici, akıl hocası ve manevi rehber rolündeki yaşlı karakterler, bilge yaşlı arketipinin örnekleri arasındadır. Halk hikâyelerinde, “aksakal, elma, derviş, rüya” yaşlılıkla ilişkilendirilen temel sembolik imgeler olarak değerlendirilebilir.

Kaynaklar

Aça, M. (2022). Geleneksel Ekolojik Bilgiye Bir Folklor Araştırma Projesinin Penceresinden Bakmak: Tespitler, Sorunlar Ve Öneriler. (Ed. Mehmet Ali Yolcu), Kaz Dağları ve Geleneksel Ekolojik Bilgi, 1-24. Paradigma Akademi.

Aktulum, K. (2013). *Folklor ve Metinlerarasılık*. Çizgi Kitabevi.

Alptekin, A. B. (2002). *Halk hikâyeleri, Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, 2. Cilt, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Assman, J. (2015). *Kültürel bellek eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik*. (A. Tekin,Çev.). Ayrıntı Yayınları.

Bali, M. (1973). Erciş'li Emrah ile Selvi Han hikâyesi varyantların tespiti ve halk hikâyeciliği bakımından önemi. Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Bourse, M.(2009). *Mezliğe Övgü*. (çev. Işık Ergüden) . Ayrıntı Yayınları.

Bedin, C (2023). Moena Türkleri ve Geleneksel Türk İmgesi: Bir Folklorun (Yeniden) İcadı Meselesi. *Milli Folklor* .186-198.

- Beydili, C. (2005). *Türk mitolojisi ansiklopedik sözlük*. (E. Ercan, Çev.). Yurt Kitap Yayınları.
- Bilgin, N. (2003). *Sosyal psikoloji sözlüğü (kavramlar, yaklaşımlar)*. Bağlam Yayıncılık.
- Campbell, J. (2010). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, Çev. Sabri Gürses, 2. bs., Kabalıcı Yayınevi.
- Çelikten, H. (2021). Destandan Halk Hikâyesine Geçişte Değişen Kutsalla İrtibatlı Yardımcı Kahraman Tercihi. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 4(6), 107-121.
- Çeribaş, M. (2012). *Kırgız Türklerinde Manasçılık Geleneği ve Manasçılar*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Duymaz, A. (2001). *Kerem ile Aslı hikâyesi üzerinde mukayeseli bir araştırma*. İKültür Bakanlığı Yayınları.
- Duymaz, A. (2014). Köroğlu'nun 'Epik Mekân': Çamlıbel. İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları,
- Ergin, M. (2003). Orhun Âbideleri. Hisar Kültür Gönüllüleri. Ergin, M. (2018). Dede Korkut Kitabı 1-2. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erkul, A. (2002). Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri. *Türkler Ansiklopedisi*, 3, 58-66.
- Fuzûli. (2008). *Leylâ vü Mecnûn*. (Haz. Hüseyin Ayan) Dergâh Yayınları.
- Güneş, M.(2020). Kızılırmak ve Karakoyun Efsaneleri Bağlamında Kültürün Yeniden Üretiminde Halk Anlatılarının İşlevselliği. *Millî Folklor*. 100-109.
- İnan, A. (1992). *Makaleler ve incelemeler (II. Cilt)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi .
- Jung, C.G. (2009). *Dört Arketip* . (Z. A. Yılmaz, Çev.). Metis Yayınları.

- Kaçar, F. (2022). Anaakım Türk komedi sinemasında stereotip olgusu “Mahsun Kırmızıgül’ün filmlerinde stereotip ve klişelerin analizi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(2), 685-698.
- Kalınkara, V. (Ed.). (2004). *Yaşlılık: Disiplinler Arası Yaklaşım, Sorunlar, Çözümler*. Odak Yayınları.
- Karadavut, Z.(2018). Köroğlu Destanında Hz. Ali, *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, .c. I, 871-882.
- Koçak, A. & Terkan, B. (2010). *Medya ve Yaşlılar: Yaşlıların Medya İzleme Davranışları ve Motivasyonları*. Çizgi Kitabevi.
- Köprülü, F. (1962). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yay.
- Köksal, H. (1984), *Battalnamelerde Tip ve Motif Yapısı*, Ankara
- Miller, W.(2020). Yaratıcılığın Yaşlanma ve Sağlık Üzerindeki Etkisi, 1970-2010. *Oxford Üniversitesi*. c.4, 643.
- Merdin, A. Ö. (2024). *Geleneksel Kültürde Yaşlı ve Yaşlılık: Kırşehir Örneği*. Arı Sanat Yayınevi.
- Ocak, A. Y. (1990). Kültür tarihi kaynağı olarak Menâkıbnâmeler (metodolojik bir yaklaşım). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Roux, J.-P. (2011). Eski Türk mitolojisi. (M. Y. Sağlam, Çev.). Ankara: Bilge su Yayıncılık.
- Tufan, İ. (2003). *Modernleşen Türkiye’de Yaşlılık ve Yaşlanmak Yaşlanmanın Sosyolojisi*, Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Şah İsmail Hikâyesi (1979) Bozkurt Matbaası. İstanbul.
- Şahin, C. (2021). Yaşlılıkla ilgili temel kavramlar. *Yaşlılık psikolojisi bütüncül yaklaşım* içinde, 1-30. Ankara: Pegem Akademi.
- Türkmen, F. (2015). *Tahir ile Zühre (İnceleme-Metin)*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

Türkmen, F. (2018). *Âşık Garip hikâyesi (İnceleme-Metin)*. Akçağ Yayınları.

Ulağlı, S. (2018). *Öteki”nin Bilimine Giriş: İmgebilim*. Motto Yayınları.

Yakut, E. (2002). Eski Türklerde Hukuk. *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(3), 401-426.

Yıldız Altın, K. (2021). Türk kültüründe atalar kültü. Ankara: Gazi Kitabevi

Zijderveld, A. C. (2010). *Klişelerin Diktatörlüğü*, Çev. Kadir CANATAN. İstanbul: Açılım Kitap.

Türk Sineması ve Gastronomi Bağlamında Açlığın Kültürel Boyutu: Açlık Filmi Örneği

The Cultural Dimension of Hunger in the Context of Turkish Cinema and Gastronomy: The Hunger Movie Example

Eray Alpyıldız¹

Öz

Dünya ve ulusal sinema tarihinde mutfak öğelerinin tasviri uzun bir geçmişe sahiptir. Filmlerde yemek, dramatik potansiyeli yüksek güçlü bir gösterge olarak yapılandırılmaktadır. Filmlerdeki yemek sahneleri, kimlik, güç, sınıf, maneviyat, toplumsal cinsiyet, cinsellik, mizah, performans, estetik gibi sayısız göstergeyle örülmektedir. Yiyecek hazırlama, sunum, tüketim ve benzeri öğeler filmin konusunun ve karakterlerinin ayrılmaz bir parçası olarak işlenebilmektedir. Bu açıdan yemeğin disiplini olan gastronomi, sinema ile sıkı bir ilişki içerisindedir. Tarih, kimlik ve kültür arasındaki ilişkinin anlaşılmasında önemli bir disiplin olan gastronomi, sinema sanatı içerisinde aynı işlevde kullanılabilir. Yemeğin veya yemek kültürünün uçsuz bucaksız sınırlara sahip olması gastronomiyi de aynı hatlara yerleştirmektedir. Gastronomi haritasında çözümlenebilecek olgulardan biri de açlıktır.

Bu makalede Türk sineması ve gastronomi bağlamında fizyo-kültürel bir olgu olan açlık ve buna bağlı olarak 1974 yapımı Açlık filmi ele alınmıştır. Makalede ilk olarak gastronomi kavramına ilişkin bakış açıları genişletilmeye çalışılmış; dünya sineması ve Türk sineması çerçevesinde sinema ve gastronomi ilişkisi tarihsel bir düzleme yerleştirilmiştir. İlerleyen bölümde ise açlık, kültürel bir olgu olarak öne çıkarılarak Açlık (1974) filminin çözümlenmesi yapılmıştır. Bu bağlamda genellikle fizyolojik, ekonomik, politik ve sosyal açıdan değerlendirilen bir olgu olan açlığın, önemli kültürel boyutlarının olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar sözcükler: Sinema, Türk Sineması, Gastronomi, Açlık, Açlık Filmi.

Abstract

The depiction of culinary elements has a long history in the history of world and national cinema. In films, food is constructed as a powerful signifier with high dramatic potential. Food scenes in films contain numerous indicators such as identity, power, class, spirituality, gender, sexuality, humor, performance, and

¹ Dr. /Ankara/Türkiye, erayalpyildiz@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8967-4612

* Geliş tarihi/Received: 16.10.2024 - Kabul tarihi/Accepted: 29.11.2024

aesthetics. Food preparation, presentation, consumption and similar elements are effective components in reflecting the theme and characters of the film. In this respect, gastronomy, the discipline of food, has a close relationship with cinema. Gastronomy, which is an important discipline in understanding the relationship between history, identity and culture, can be used in the same function within the art of cinema. Food or food culture has wide boundaries. This situation expands the boundaries of gastronomy to the same extent. One of the phenomena on the gastronomy map is hunger.

In this article, hunger, a physio-cultural phenomenon, is discussed in the context of Turkish cinema and gastronomy and in the example of the film *Hunger* (1974). In the article, firstly, an attempt was made to expand the perspectives on the concept of gastronomy. In addition, the relationship between cinema and gastronomy has been examined historically. Then, hunger was highlighted as a cultural phenomenon and the film *Hunger* (1974) was analyzed. In this context, it has been concluded that hunger, which is a phenomenon generally evaluated from physiological, economic, political and social perspectives, has important cultural dimensions.

Keywords: Cinema, Turkish Cinema, Gastronomy, Hunger, Hunger Movie.

Giriş

Yiyeceklerin, fizyolojik bir gerekliliğin ötesine taşınan anlamları bulunmaktadır. Antropolog Claude Levi-Strauss (2013) tarafından insan türünün yemek pişirmeye başlamasının “çiğ olandan pişmiş olana dönüşüm” biçiminde kuramsallaştırıldığı bu süreç, kültür olgusunun da miladı kabul edilmektedir. İnsan yaşamı için fizyolojik bir gerekliliğin büyük bir kültür biçimine evrildiği bu yapı ve sistemi inceleyen disiplin ise gastronomidir.

Gastronomi sözcüğü, “mideyi yöneten yasalar-kurallar ya da iyi yemek yeme kuralları” tanımı doğrultusunda iki Antik Yunanca kelime olan “gaster ve nómos”tan gelmektedir. Genel olarak “kaliteli yemek deneyimlerine ve mutfaklara adanmış özel bir alan olarak çerçevelenen” gastronomi terimi, daha geniş bir perspektifle ele alınmalıdır. Klasik bakış açısı egemen grubun iyi olarak kabul ettiği

kategoriye girmeyen mutfakların ve tatların dışlanmasına sebep olmaktadır (Lee ve Bucher, 2023: 3, 5). Farklı bir ifadeyle sözlüklerde -kısaca- iyi yeme (beslenme) sanatı ve bilimi olarak tanımlanan gastronomi terimi, çağrıştırdığı anlamlar bakımından elit bir ölçekte “tüketim ritüelini güzelleştirmenin” (Blank, 2003: 103) ötesinde düşünülmalıdır.

Gastronomi insan, mekân, sistem, ürün temelinde yemeğe dair her türlü bilgi ve beceri aktarımı, üretim ve tüketim biçimleri, alışkanlıklar, tutum ve davranışlar, inançlar, tabular, ritüel-performans-gösteri vb. ögeler etrafında ele alınmalıdır. Bu açıdan “ürünün içsel bir niteliğinden ziyade sosyal ve kültürel anlamlandırmaya dayalı olan yapısı” (Johnston ve Bauman, 2015: 63) gastronominin sınırlarını sınırsız hale getirmektedir.

Gastronominin uçsuz bucaksız haritasında çözümlenmesi gereken olgulardan birisi ise açlıktır. Farklı bir ifadeyle yeme eylemi kadar -çeşitli sebeplerle- yiyememek de gastronominin bir parçası olarak düşünülmalıdır. “Bir insanı veya hayvanı yiyecek aramaya yönlendiren içsel deneyimler kümesi” (Bray, 2003: 219) olarak tanımlanabilecek açlık, yemek kültürü içerisinde madalyonun öbür yüzü; suyun öte yanıdır. Bu açıdan açlık konusu, yoğun kültürel çözümlemelere açık bir alandır. Buna karşılık açlık konusuna genellikle fizyolojik, ekonomik ve politik açıdan yaklaşıldığı görülmektedir. Fizyolojik ihtiyaçların kültür oluşturmadaki rolü ve işlevi, insan boğazından giren lokmalarla ve ilgili süreçlerle eşitlenmenin çok ötesindedir. A. Borghini’nin (2016: 7) ifadeleriyle “kendini ağızda olanlarla sınırlayan gastronomik bir bakış açısının

eksiklikleri ciddidir”.

Açlık veya aç olmak, varoluşsal bir mesele olarak, insanların anne karnında ve dünyaya geldiği andan itibaren yaşadığı fizyolojik bir olaydır. Kişinin, dünyaya gözünü açtığı andan itibaren ağlama yoluyla şikâyet ettiği ve gidermeye çalıştığı bu durum, yaşam ilerledikçe sosyal, kültürel ve ekonomik etkenlere bağlı olarak farklılık gösterir. Fizyolojik açlığa bağlı olarak gastronominin sınırları içerisine giren bu sosyal ve kültürel süreç ibadet biçimi (oruç), sağlık, (diyet), mizah, ahlak, savaş gibi unsurlar içerisinde derinleşir ve zenginleşir. Bu açıdan açlık, farklı alanları birbirine bağlayarak disiplinlerarası çözümler gerektirir.

Gastronominin yoğun olarak işlendiği ve temsil alanı bulunduğu sanat dallarının başında sinema gelmektedir. Dünyada gelişen ve değişen teknoloji içerisinde yemek, yazılı-basılı teknoloji ile bilgi aktarımı ve bilgiyi kaydetme; elektronik görsel teknoloji (fotoğraf) ile belgeleme ve somutlaştırma; işitsel teknoloji (radyo) ile sözlü bilgi akışı sağlama; görsel-işitsel teknoloji ile (sinema) filmin teması olma, konunun işlenişini betimleme, akıcılık sağlama, dikkat çekme vb.; diğer bir görsel-işitsel teknoloji ile (televizyon) de performans gösterme, eğlendirme, reklam, pazarlama, reyting vb. işlevleriyle yer bulmaktadır (Alpyıldız, 2023: 200). Bu bağlamda gastronomi, teknolojik temsil veya sanat türleri arasında geçiş özelliğine sahip bir alandır. Başka bir ifadeyle gastronomi sanatı, teknoloji türleri ve diğer sanat dallarıyla güçlü bir ilişki içerisindedir.

Bu makalede, Türk sineması ve gastronomi bağlamında fizyolojik-kültürel bir olgu olan açlık ve buna bağlı olarak 1974 yapımı Açlık

filmi ele alınacaktır. Bu bağlamda fizyolojik süreçler ve kimyasal tepkimelerle, bireysel deneyimin duyuşal ve estetik kalıplarına dökülemeyecek ölçekte geniş bir disiplin olan gastronominin, yedinci sanat dalı olan sinema ile ilişkisi bütüncül bir yaklaşımla incelenecektir.

1. Sinema ve Gastronomi İlişisine Tarihsel Bir Bakış

Arkeolojik ve antropolojik veriler ışığında insanlık tarihinde sanat olarak tanımlanabilecek pek çok bulguya rastlanmaktadır. İnsanlığın ilk sanat örneklerinden olup canlandırma ihtiyacı ve gücünün somutlaştırıldığı mağara resimleri avcılık, tarım ve hayvancılık gibi içerikleriyle, daha doğrusu besin/yemek ile bağlantısıyla, dikkat çekmektedir. Beslenmeye kültürel statünün atfedildiği bu resimler, binlerce yıl sonra canlandırma teknolojisinin modern ürünü olan sinema içerisinde benzer amaç ve ihtiyaçlarla vücut bulmuştur.

“Yedinci sanat dalı olarak nitelendirilen sinema çeşitli türlere ayrılarak, belirli temalar ve konular etrafında renk, ışık, ses, kostüm, mekân, oyuncu, dil ve müzik gibi unsurlarla kendi gerçekliğini yaratan görsel/kültürel bir etkinliktir” (Alpyıldız, 2021: 160). On dokuzuncu yüzyılın teknolojik bir ürünü olan sinema, başlangıcından itibaren yemek ile güçlü bir ilişki kurmuştur. Tarihteki ilk film yapımcıları olarak bilinen “Lumiere Kardeşler”in (Auguste Lumiere ve Louis Jean Lumiere) 1895 yılında aile bahçelerindeki kendi yemek sahnelerini çektikleri görüntünün yanı sıra aynı yıl yaptıkları Baby’s Lunch adlı filmde öğle yemeği yiyen bir bebeği tasvir etmeleri bu konuda ilk örnekler olmuştur (Bower, 2004; Bower ve Piontek, 2013: 177; Drzal-Sierocka, 2015: 56). İngiliz sinematografisinin öncüsü

Charles Urban'ın kısa sessiz belgesel filmi olan Cheese Mites/Peynir Akarları (1903) ise yiyeceklerin beyaz perdeye taşındığı başka bir örnek olarak kayıtlara geçmiştir. Yemek, sessiz sinema döneminde - Charlie Chaplin, Laurel ve Hardy, Buster Keaton gibi ünlü oyuncuların filmlerinde- genellikle fiziksel aksiyon ve güldürü bileşkesi olarak kullanılmıştır (Drzal-Sierocka, 2015: 55). Bu süreçte ışık, renk ve ses eksikliği yemek kültürünün aktarılacak istenen potansiyelini sınırlamıştır. Yirminci yüzyılın ilk yarısındaki teknolojik ilerlemelere paralel olarak kritik eşik aşılmış ve yemeğin merkezi rolünün yansıtıldığı filmler² çekilmiştir. Dünya sinemasında yiyeceklerin, yemek yemenin veya mutfak sahnelerinin yoğun olarak yer bulmaya başlaması ise tür tartışmalarını başlatmıştır. Yemek filmlerinin (food films) bir tür (genre) olup olmadığı sorusu bir süre gündemi meşgul etmiştir. Bu doğrultuda bu filmler bazı uzmanlara göre bir tür (genre) bazalarına göre de alt tür (sub-genre) olarak değerlendirilmiştir (Ayrıca bakınız: Bower, 2004; Keller, 2006; Zimmerman, 2009; Drzal-Sierocka, 2015; Lindenfeld ve Parasecoli, 2017; 2018; 2023). Bu doğrultuda yemeğin, filmin merkezinde olduğu Marco Ferreri'nin La Grande Bouffe/Büyük Tıkınma (1973), P. Greenaway'ın Aşçı, Hırsız, Karısı ve Âşığı (1989), Jûzô Itami'nin yönettiği Japon yemek komedisi Tampopo (1985) gibi önemli filmlerden başlayarak "yiyeceğin, bireyin durumunu ve eylemlerini sembolize edebileceğini gösteren" (Novielli, 2021: 118) ve farklı kültürel yapıları yansıtan sayısız film gösterime girmiştir/girmektedir.

² Tampopo (1985), Babettes Feast (1987) ve The Cook, The Rief, His Wife, and Her Lover (1989).

Yukarıdaki kategori içerisinde değerlendirilen kurgusal yemek filmleri (fictional food films) dışında son yıllarda gelişmesine tanık olunan belgesel yemek filmleri (documentary food films) de besin sistemlerinin üretiminden tüketimine kadarki süreci içermesi bakımından dikkat çekmektedir. Kurgusal yemek filmlerinin aksine - yapısı ve amacı gereği- belgesel yemek filmlerinde gıdaya atfedilen değer in altı çizilerek açlığa daha çok vurgu yapılmaktadır. Bu doğrultuda besin konusunda sürdürülebilir bir gelecek yaratmada sinema ve televizyon, işlevsel bir şekilde kullanılmaya çalışılmaktadır.³

2. Türk Sineması ve Gastronomi İlişisine Genel Bir Bakış

Türk sinema tarihinde yemeğin bir gösterge biçimi olarak kullanıldığı sayısız film den söz edilebilir. Genel olarak değerlendirilirse bu filmlerde yemek, olay örgüsünün ilerletilmesi; yiğitlik, güç ve statü göstergesi olma; mizahi bir çerçeve çizme; tiplendirme oluşturma; gerçeklik algısı yaratma; olay ve durumlarla seyirciyi özdeşleştirme; kültürel yapı kodlama, kültür değişmelerini betimleme; geleneksel yemekleri işaretleme; geleneksel yemek bilgisi aktarma (Alpyıldız, 2023: 207); kültür şokunu yansıtmaya; âdet/gelenek/görenek aktarma vb. işlevlerle ilgili sahneler yerleştirilmiştir.

Bu doğrultuda kahramanlık temalı Türk filmlerinde hanlarda kuzu budu yeme sahneleri yiğitlik-pehlivanlık göstergesi olmaya (Estergon Kalesi, 1972, Tarkan filmi serileri, vb.); Dila Hanım (1977) filminde Kara Haydar Ağa karakterini oynayan Erol Taş'ın eliyle kuzu

³ Bu konuda bk. Baron, vd. 2014; Lindenfeld ve Parasecoli, 2017.

budu yeme sahneleri güç ve statü göstergesi olmaya; Züğürt Ağa (1985) filminde yağlı güreşi yenen ağanın verdiği ziyafet güç, statü ve cömertlik göstergesi olmaya; Necdet Tosun'un pek çok Yeşilçam filminde tombul aşçıyı canlandırması tipleme oluşturmaya; Kemal Sunal'ın -bir çok filmi dahil- Tokatçı (1983) filminde piliç pişen camekana ekmek banması ve lokantacının ondan para istemesi mizahi bir çerçeve çizmeye; Neşeli Günler (1978) filminde Saadet Hanım (Adile Naşit) ve Kazım Efendi (Münir Özkul) arasında gerçekleşen, "turşu suyunun iyisi sirkeden mi yoksa limondan mı olur" tartışması geleneksel yiyecekleri işaretleme ve geleneksel bilgi (traditional knowledge) aktarmaya; Sosyete Şaban (1985) filminde şehirde büyüyen zengin kız Perihan'ın yer sofrasına nasıl oturulacağını bilmemesi kültür şokunu yansıtmaya; Bizim Aile (1975) filminde bir kurban bayramında damadın (Şener Şen) kız evine nişan koçu getirmesi ve kız annesinin (Adile Naşit) bundan kavurma yapması ve tüm ailenin bir sofrada buluşması âdet/gelenek/görenek aktarımına örnek olmuştur (URL-1, URL-2, URL-3, URL-4, URL-5, URL-6, URL-7, URL-8).

Diğer taraftan yönetmen Başar Sabuncu tarafından çekilen ve Şener Şen'in Lütfü Usta karakteriyle başrolünü oynadığı Zengin Mutfağı (1988) filmi ise yemeğin ana tema olduğu ilk film olarak kayıtlara geçmiştir. (Çinay ve Sezerel, 2020: 112). Dünya sinema literatüründe yemek merkezli filmlerin bir tür kategorisinde değerlendirilmesinin yansıması olarak Türk sinemasında -doğrudan ya da dolaylı- gastronomik yapımların son dönemde artmaya başladığı görülmektedir. Yönetmenliğini ve senaryo yazarlığını Ümit

Ünal'ın yaptığı Sofra Sırları (2017) filmi de yaptığı lezzetli yemeklerle öne çıkan ev hanımı Neslihan'ın yaşamına kameranın uzatıldığı bir yapıt olarak karşımıza çıkmaktadır (Yüksel, 2018: 48).⁴

Bu çalışmanın konusunu oluşturan ise Türk sineması ve gastronomi bağlamında açlık ve Açlık filminin çözümlemesidir. Türk sinemasında açlığın doğrudan ve dolaylı olarak farklı gösterge biçimleriyle yansıtıldığı pek çok film olmuştur. Fatma Girik'in Toprak Ana (1973) filminde çocuklarını doyurmak isteyen Zeliş'in içi sadece su dolu boş güveci ocağa koyması (URL-9), boş tencere imgesi olarak yokluk ve sefalet; yine Yılmaz Güney'in Zavallılar (1975) filminde hapisane koğuşunda baklava çalma ve lokantada para ödmeden yemek yeme sahnesi, sefaletin getirdiği etik soruna; (URL-10); Türkan Şoray'ın Azap (1973) filminde hasta ve engelli çocuğunu iyileştirebilmek umuduyla İstanbul'a gelen Elif'in bir lokantanın önünden geçerken çocuğu için bir parça ekmek istemesi ve lokantacının önce çeyrek ekmek verip göndermesi ve sonra dönercinin kadını geri çağırarak ekmeği dönerin yağına batırması, cimriliğe (URL-11); Yusuf ile Kenan filminde (1979) kan davasından kaçarak İstanbul'a gelen abi ve kardeşin aç geldikleri İstanbul'un arka sokaklarında bir çocuğun kendilerine kuru ekmek vermesi ve "hangi dağdan indiniz? Amma açmışsınız" demesi sefalet, çaresizlik ve mizaha (URL-12); Hababam Sınıfı Uyanıyor serisinde Mahmut Hoca'nın tüm sınıfa akşam yemek yememe cezası vermesi, eğitim-terbiyeye (URL-13); Köyden İndim Şehire (1974) filminde dört kardeşin bir çuval altınla büyük şehirde aç dolaşması, mizaha örnek

⁴ Ayrıca bk. Kanık, 2018; Şen, 2021.

oluşturmuştur (URL-14).

3. Açlığın Kültürel Boyutu ve Açlık Filminin Çözümlemesi

3.1. Açlığın Kültürel Boyutu

Açlık, genellikle fizyolojik, ekonomik, politik ve sosyal açıdan değerlendirilen bir olgudur. Açlık konusunun bu baskın boyutlarının yanı sıra aç insanlara ve açlığa dair duygusal yaklaşımlar, açlığın kültürel boyutunu perdelemektedir. Diğer taraftan açlığın -kendi diyalektiği içerisinde- büyük bir aciliyet ve önceliğe sahip olması ve söz konusu eksikliğin giderilmesini çağrıştıran ve gerektiren bir durum olması da bunda etkindir. Türk kültürünün önemli yazılı kaynaklarında da bu olgu görülür. Orhun Abideleri'nde sosyal devlet anlayışının bir göstergesi olarak ve Türk milletinin yarınını düşünmesine dair açlığa yapılan vurgular; Kutadgu Bilig'de yöneten insanın sorumluluklarının hatırlatılması ve refaha erişen insanoğluna dair uyarılar; Divânu Lugâti't Türk'te, aç insanın sabırsız olabileceğine ve her şeyi yiyebileceğine dair benzer vurgular; Dede Korkut Kitabı'nda da beylerin "aç görse doyurmak, çıplak görse donatmak" için gerçekleştirdiği toylar ve verdiği ziyafetler açlığa dair önemli bakış açıları sunar (Ergin, 1999, 2004; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015; ayrıca bk. Güzel, 2017).

İnsanın yemek yeme eylemiyle ilişkilendirilen sözlü ifadeleri ise açlığa -büyük oranda- aynı pencereden bakan örneklerle doludur. Örneğin Türkçede "aç ile eceli gelen söyleşir; aç bırakma hırsız edersin...; aç kiminle olsa savaşır; aç gezmekten ise tok ölmek evladır; aç olan kılıca sarılır; aç, yanından kaç; acıkmış kudurmuştan beterdir;

acıyan uyumuş, acıkan uyumamış; aç aman bilmez çocuk zaman bilmez; aç elini kora sokar; açın imanı olmaz; aç it fırın yıkar; aç kurt yavrusunu yer” (Aksoy, 1988: 23-113); “açlıktan nefesi kokmak, açlıktan göbeğine taş bağlamak” (Aksoy, 1984: 433); “taş yiyesice/taş gevesice” gibi dikkate değer atasözleri, deyimler ve kargışlar bulunmaktadır.⁵ Sözlü kültür mahsullerinde bugün de yaşayan yukarıdaki ifadeler, açlık ve kültür ilişkisinin Türk halk felsefesine yansıyan farklı boyutlarını açıkça göstermektedir.

Gastronomik açıdan açlık olgusuna veya açlığın, gastronomi alanında kültürel bir olgu olarak değerlendirilebilmesine iki boyutlu yaklaşılabilir. Birincisi, gastronomi -önceki bakış açılarındaki gibi- iyi yeme (beslenme) sanatı ve bilimi olarak değerlendirilirse “açlık, gastronomik deneyimlerin estetik değerinin ortaya çıkarılmasında başlanılması gereken yeri işaretler” (Borghini, 2016: 7). Farklı bir ifadeyle tok ağırlamasının güç olduğu bir fizyo-kültürel düzlemde yemeğe dair estetik kaygıların damak zevkleriyle orantılanması için aç mideler gerekmektedir. İkinci boyut ise -bu makalede ele alınmaya çalışıldığı gibi- gastronomi kavramının ve alanının sınırlarını genişletmeye ve farklı bakış açıları ortaya çıkarmaya yönelik olanlardır.

Açlık ister gönüllü ister zorunlu olsun yemeğe dair insan deneyimlerinin ve buna bağlı olarak kültür biçimlerinin oluşmasında bir başlangıç ve ön koşuldur. Gıdaya dair sınanma işleviyle öne çıkan “oruç ibadeti ve modern dünya ritüeli diyet” (Öğüt Eker, 2018: 178)

⁵ Bu konuda ayrıca bk. Güzel, 2017.

söz konusu aşamayı veya adımı çevreler. Bu doğrultuda açlığın hatırlanması ve hatırlatılması işleviyle yenilecek ve yenilmeyecek yemekleri zaman/süre, sıralama, miktar bakımından kültür bağlamına yerleştirir.

Halk yaşamı içerisinde açlıkla nasıl başa çıkılacağını öğrenmek ise gastronominin sınırlarını genişleten bir olgudur. Başka bir ifadeyle geleneksel ekolojik bilgi ve geleneksel yemek bilgisinin bir yöntemi olarak ürün dönüştürme biçimleri ve bu ürünlerin stoklanması, aç kalma endişesinin de göstergeleridir. Turşu, salça, pekmez, makarna/erişte, şarap, kavurma, kurutma gibi sebze, meyve ve hayvansal ürünler üzerinde uygulanan bu yöntem açlıkla da ilişkili olarak yemek kültürünün ayrılmaz bir parçasıdır.

Son olarak açlık karşısında nelerin yendiği, bunun alışkanlık haline gelmesi ve yaygınlaşarak kültürel repertuvara girmesi de bu kapsamda değerlendirilebilir. Büyük oranda coğrafi şartlara bağlı olarak gelişen durumlar, insan yaşamının yenirlik ve yenmezlik ekseninin genişliğini ve darlığını işaretlemektedir. Dünya üzerinde sakatatlar, bazı hayvanlar (domuz, tavşan, köpek), deniz canlıları ve böceklerin bazı bölgelerde ya da gruplarda yenmesi açlığa bağlı olarak gelişen ve yaygınlaşan örnekler olarak yorumlanabilir.

3.2. Açlık Filminin Çözümlemesi

Dünya ve Türk sinemasında genel olarak gastronomiyle, özel olarak da açlıkla ilişkili veya açlığın yansıtıldığı birçok film gösterime girmiştir. Türk sinemasında 1974 yapımı Açlık filmi ise açlığı bir konu olarak ele almasının yanı sıra bu olguyu doğrudan adıyla öne

çıkarmaktadır. Bilge Olgaç'ın yönetmenliği ve senaristliğini yaptığı; başrollerini Türkan Şoray (Meryem), Mehmet Keskinoğlu (Hasan), Mümtaz Ener'in (Abdo) oynadığı filmin konusu, küçük bir kızken yoksul ailesi tarafından ağaya para karşılığı evlatlık olarak verilen Meryem'in öyküsüdür (Dorsay, 1989: 99-100; Özgüç, 2012: 423). Filmin olay örgüsü ise şu şekildedir:

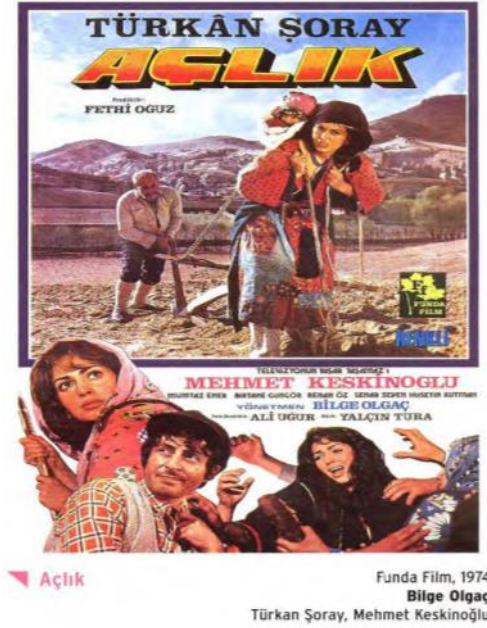

Foto 1: Açlık Film Afişi (İnanoğlu, 2004: 571)

Filmde, Meryem büyüdüğü zaman ağanın tecavüzüne uğrar ve ağa tarafından, köyde babasıyla yaşayan fakir ve akli kıt delikanlı Hasan ile evlendirilir. Bir erkek çocukları olur, çocuk dört beş yaşına gelir. Köyde kuraklığın başlaması insanların geçimini zorlaştırır. Yağmur duasına çıkılır. Köyde açlık kol gezer. Bu süreçte evde sürekli bulgur pilavı yenilir. Dede

(kayınbaba) “içim dışım bulgur pilavı oldu” şeklinde şikâyet eder. Hasan, köyde bunu da bulamayanlar olduğunu söyler. Bir gün Meryem dağdan topladığı bir ottan yemek pişirir. Kimse, yemeğe anlam veremez. Çocuk, söylenir, yemek istemez. Dede kızar, çocuğun yemeğini kendi tabağına koyar. Meryem kendi tabağını oğluna verir. Dede, “Ne ağlıyorsun, önüne taş konsa yiyeceğin. Açız işte aç” der. Meryem bu durum karşısında öküzü kesmeyi önerir. Hasan “Çifti, çubuğu neyleriz sonra?” diye karşı çıkar. Meryem “Çifti çubuğu mu kaldı. Çiftin çubuğun öküze ihtiyacı yok. Ama çocuğun, ihtiyarın var” der. Dede de “Zaten yakında öküz de açlıktan ölecek” diye oğlunu ikna etmeye çalışır. Ertesi gün öküzü keserler ve etinden her gün yemek yapıp tıka basa yerler. Bir müddet sonra yine yiyeceksiz kalırlar. Meryem bir çocuğu daha olacağını aileye duyurur. Bu haber, şaşkınlık, kaygı ve üzüntüyle karşılanır. Bu durum karşısında Hasan, İstanbul’a çalışmaya gider. Yağmur duasına artık çıkmayan Meryem, tarlayı helkelerle sulamaya başlar. Susuz toprağa bu kadar su işlemez. Bir gün erkek çocuk, “Anne bizim neden yemeğimiz yok?” diye sorar. Meryem, “Yemeğimiz var kuzucum, ben şimdi pişiririm sana” der. Boş tencereye sadece su ve soğan koyabilir. Ama çocuğa salçayı, yağı, eti ve tuzu daha sonra koyacağını söyler. Yanına bir de pilav yapacağını ekler. Bunları masal gibi anlatırken çocuk uykuya dalar. Başka bir gün çocuğun, dedesiyle bir parça yemeğin kavgasına düşmesiyle Meryem’in aklına ağa ile ilgili anıları gelir. Evlatlık verilmesi, ağanın her gün ziyafetleri, mükellef sofrası gözünün önünde

canlanır. Son olarak da tecavüzünü hatırlar. Meryem ertesi gün sabah erkenden kimseye görünmeden, elinde orakla ağanın evine gider. Onu odasında basar. Seneler önce zorla koparıp aldığı bekaretinin diyetini ağadan ister. Ortaya bir küfe koyar ve onu doldurmalarını ister. Ağa ve karısı küfeyi doldurmaya başlar. Küfenin dolmasının ardından Meryem elindeki orakla, tavanda asılı duran pastırma ve koyun budunu ipinden keserek küfenin en üstüne sıkıştırır. Küfeyi sırtına yükleyerek evin yolunu tutar. Gizli gitmek istese de köyün kadınları görür. Onu takip ederler. Peşindeki kalabalık çoğalır. Eve gelir, dede küfeyi yere döker. Çocuklarla beraber ellerine geçen ürünü yerler. Evin dışında kalabalık birikir. Meryem durumu anlar. “Çabuk yiyin, hepsinden yiyin” diye uyarır. Kalabalık kapıya dayanır yiyecek ister. Erkek çocuk Meryem’e sarılır “Verme ana sakın” diye yalvarır. Kadınlardan oluşan kalabalık zorla içeri girer. Kadınlardan biri “Hepsini sen mi yiyecece. Bizimkiler de çocuk, bizimkiler de aç” der. Bunun üzerine yiyecekleri kapma hengamesi başlar. Çıkan arbedede dede ve Meryem’in küçük çocuğu başına darbe alır, bayılır. Meryem elinde küreği savurarak kalabalıktan yiyecekleri kurtarmaya çalışır. Başına yediği kürek darbesiyle orada ölür. Bu kargaşada bayılan dede ve küçük çocuk ayıldığında Meryem’i elinde bağına bastığı ekmele ölü bulurlar. Kayınbaba Meryem’in kanlı elindeki ekmeği almak ister. Meryem ekmeği sıkıca kavramıştır. Dede ekmeği zor alır. Kana bulanmış ekmeği o esnada ağlayan çocuklara paylaşır.

Sinema, farklı göstergelerle çeşitli anlamların inşa edildiği bir sanattır. Bununla birlikte Fransız felsefeci ve göstergebilimci Roland Barthes'in (2013: 28) belirttiği gibi "yemek (yemek) ise kendi amaçlarının ötesinde gelişen, başka davranışların yerini alan, (buna) işaret eden ve (bunu) özetleyen bir davranıştır ve tam da bu nedenlerle bir göstergedir". Bu nedenle sinema sanatı içerisinde yemek, maddi bir unsur olarak çoğu kez başka şeylerin yerine geçmektedir. Martinez ve Alonso'nun (2016: 310) ifadeleriyle "film, yeme eylemini yansıtmının ötesine geçerek bize filmin tüm anlatsını etkileyen metaforik, ideolojik içeriği ve yüksek bir sosyokültürel pratiği göstermektedir".

Bu filmde yeme eylemi ve sahnede görünen yemeklerin yanı sıra birtakım ritüeller, iş ve davranışlar açlığa dair çeşitli göstergeler sunmuştur. Yağmur duası, kuru ve çatlamış toprağı avcuna alıp yalvarma, helkeyle tarla sulama, açlığı ve açlığın vardığı boyutları betimlemiştir. Bu sahnelerde insanlığın doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamaları, açlığa bir çözüm yolu olarak gösterilerek kültürel dokuya işlenmiştir. Başka bir ifadeyle açlık, insanlığın bu tür pratiklerinin merkezine kodlamıştır.

Filmdeki yemek sahneleri, varlık ve yokluk arasında sert geçişler sunmuş; acı tablolar çizmiştir. Örneğin dağdan toplanan ottan yapılan ve anlam verilemeyen yemek, mecburiyetten yenilmiştir. Bu sahnede bir kadının (ve annenin) genetik kaynaklara ilişkin geleneksel ekolojik bilgisiyle ailesini ve çocuklarını hayatta tutabilmesi yansıtılmıştır. Başka bir bakış açısıyla toplumsal cinsiyet rolleri açısından bir kadının/annenin yiyecek bulup getirme ve

çocuklarını besleme görevleri işaretlenmiştir. Filmde başka bir açlık göstergesi ise boş tencere olmuştur. Boş tencere metaforu, bir annenin kendisinden yemek pişirmesini isteyen çocuğunu oyalayıp uyutmanın enstrümanı olarak ortaya çıkarılmıştır.

Dünya sinema tarihinin çoğu filminde et; açlık, yokluk, sınıf, güç, inanç, tabu, savaş, şiddet, toplumsal cinsiyet, cinsellik gibi olguların işlenmesinde kullanılmıştır. Filmde de öküzün kesilmesi ve her gün tencere dolu et yenmesi ise açlık ve tokluk arasındaki çizgiyi belirginleştirme işlevi görmüştür. İlk olarak öküzün kesilip kesilmemesi için yapılan tartışmalar, öküzün halk yaşamı ve halk ekonomisindeki değerini yansıtmıştır. Yine öküzün kesilmek zorunda olmasının açlık ve fakirlik sembolü olduğu, seyircinin bilincine yerleştirilmiştir. Öküzün kesilmesi ise açlık çeken aileyi rahatlatmış; et, yine, bolluğun ve bereketin simgesi olmuştur. Ayrıca açlıktan kaynaklı olarak öküzün kesilmesi, Amerikalı psikolog Abraham Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi'nin ilk basamağındaki fizyolojik ihtiyaçlar içerisinde kümelenen beslenmenin, yaşamsal bir olgu olarak önemini tekrar çerçevelemiştir. Bununla birlikte filmde, tanımlanamayan bir ot yemeğinden et yemeğine geçiş ve etin bir süre sonra bitişi, açlığın bir döngüsü ve önlenemez yükselişi olarak hafızalara kazınmıştır. Bu bağlamda insan türünün besin zinciri içerisinde çeşitli göstergelerle örülü olan "et", sinemada yine güçlü bir metafor oluşturmuştur.

Filmin sonunda Meryem'in, ağanın evinden zorla alıp kendi evine getirdiği yiyeceklerin nitelikleri incelendiğinde farklı bir bakış açısı sunulabilir. Bu sahnede gösterilen sucuk, pastırma, tahıl ve

sebze kuruları, bir mutfak kültürü içerisinde ürünün bozulmasını engellemek ve yiyecek ihtiyacını karşılamak amacıyla dönüştürülen gıdalardır. Görünen anlamının ötesinde aslında bu tür ürünlerin insan yaşamında aç kalma içgüdüleriyle stoklandığı belirtilebilir. Bu filmde de tavanda asılı duran ve küfeye konulan bu tür yiyecekler, zenginlik göstergesinin ötesinde açlığı gidermenin bir yolu ve unsuru olarak kodlanmıştır. Bower (2004: 12) tarafından ifade edildiği gibi “bir filmde yiyecek görüldüğünde, kaloriden çok daha fazlası yüküdür”.

Filmin son bölümünde ise haneye tecavüz, bir yağma ve linç işlenmiştir. “Aç it fırın yıkar”, “aç olan kılıca sarılır”, “acıkmış kudurmuştan beterdir” atasözlerine nazire yaparcasına açlık, ahlak ve hukuk boyutunda insanların suç işleyebildikleri fizyolojik bir tetikleyiciye dönüşmüştür. Aç ile eceli gelen söyleşmiştir. Varoluş için gerekli olan gıdanın yetersizliği karşısında aç insanlar arasında iletişimin kapalı olduğu ve hiçbir gıda paylaşımının olamayacağı büyük bir trajediyle anlatılmıştır. Filmin son sahnesinde ise avuç içinde bir kanlı ekmek gösterilmiştir. Kanlı ekmek motifi ile açlık ve ölüm sembolize edilmiş; Meryem, elindeki bir parça ekmekle gözü açık gitmiştir.

Sonuç

Gastronomi, estetik ürün (yemek) ve elit yemek yemenin ötesinde düşünülmesi gereken; insanların yiyecek üretim ve tüketim sürecindeki her türlü aşamanın ve bunların kültürel boyutunun ele alınabileceği bir terim ve disiplindir. Gastronominin sınırları içerisinde değerlendirdiğimiz olgulardan birisi de açlıktır. Bu çalışmada açlık olgusunun, gastronomi alanı içerisinde yemekle ilgili

bütün bilgi ve deneyimlerin başlangıcını teşkil eden bir hareket noktası veya ön şart olduğu ortaya konulmuştur. Bu bakış açısı ise sinema ve gastronomi ilişkisi kurularak Açlık filmi etrafında çözümlenmiştir. Farklı bir ifadeyle açlığın, günlük yaşamın yanı sıra tekno-kültürel bir sanat türü içerisindeki temsili ile bu olgunun fizyolojik, ekonomik, politik ve sosyal boyutu kadar kültürel boyutunun da göz önünde bulundurulması gerektiğinin altı çizilmiştir.

Yukarıda ele alındığı gibi besin üretimi ve tedarikinde coğrafi şartların getirdiği imkânsızlığın trajediyle sonuçlandığı Açlık filminde açlık, bazı yiyecek türleri, ritüeller, eşya, ölüm ile sembolize edilmiştir. Açlık, filmin mizanseninde anlamlı ve etkileyici bir bileşen olarak belleklere kazınmıştır. Bu bağlamda “aç insanın aman bilmeyeceği”, bir film örneğinde ortaya konulmuştur.

Kaynaklar

- Aksoy, Ö. A. (1984). Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2 (Deyimler Sözlüğü). Ankara: TDK Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (1988). Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Alpyıldız, E. (2021). Türk Halk Müziğinin Yeşilçam'daki Uygulaması ve Müzik Direktörü Ahmet Yamacı. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 38, (1), 149-163.
- Alpyıldız, E. (2023). Sanal-Dijital Kültür Çağında Geleneksel Türk Yemek Kültürü. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Baron, C., Carson, D., Bernard, M. (2014). Appetites and Anxieties:

- Food, Film and The Politics of Representation. Detroit: Wayne State University Press.
- Barthes, R. (2013). Towards A Psychosociology of Contemporary Food Consumption. Carole Counihan, Penny Van Esterik (Ed). Food and Culture: A Reader, (23-30). London: Routledge.
- Blank, F. (2003). Gastronomy. W. Woys Weave (Ed). Encyclopedia of Food And Culture 2, (102-103). Charles Scribner's Sons.
- Borghini, A. (2016). Hunger. P. Thompson, D. Kaplan (Ed). Encyclopedia of Food and Agricultural Ethics. (1-9). Springer.
- Bower, A. L. (2004). Watching Food: The Production of Food, Film, and Values. A. L. Bower (Ed). Reel Food: Essays on Food and Film (1-13). New York: Routledge.
- Bower, A., Piontek, T. (2013). Food in Film. Ken Albala (Ed). Routledge International Handbook of Food Studies (177-186). New York: Routledge.
- Bray, G. A. (2003). Hunger, Physiology. Solomon H. Katz, William Woys Weave (Eds). Encyclopedia of Food and Culture V. 2, (219-220). New York: Charles Scribner's Sons.
- Çınay, H. H. Sezerel, H. (2020). Ferzan Özpetek Filmlerinde Gösterge Olarak Yemek: Mine Vaganti/Serseri Mayınlar Üzerine Bir İnceleme. Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 8 (1), 111-136.
- Dorsay, A. (1989). Sinemamızın Umut Yılları: 1970-80 Arası Türk Sinemasına Bakışlar. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Drzal-Sierocka, A. (2015). Celluloid Flavours: A Brief History of Food in Film. Lodzkie Studia Etnograficzne, (54), 52-70.

- Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Ziyat. (2015). *Dîvânu Lugâti't-Türk*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ergin, M. (1999). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, M. (2004). *Dede Korkut Kitabı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Güzel, C. (2017). Atasözlerinden Hareketle Kültürümüzde Açlık Kavramı. *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 6, (14), 79-89.
- İnanoğlu, T. (2004). *5555 Afişle Türk Sineması*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Johnston, J., Bauman, S. (2015). *Foodies. Democracy and Distinction in The Gourmet Foodscape*. Routledge Print.
- Kanık, İ. (2018). *Gastro Sinema*. İstanbul: Alfa Basım ve Yayım.
- Keller, J. R. (2006). *Food, Film and Culture: A Genre Study*. North Carolina: McFarland & Company.
- Lee, K. S., Bucher, S. (2023). Desnobberizing Good Eating and Drinking: (Re)Defining Gastronomy and Culinary Arts. *International Journal of Gastronomy and Food Science*. 33, 1-18.
- Levi-Strauss, C. (2013). The Culinary Triangle. C. Counihan and P. Van Esterik (Ed). *Food and Culture A Reader* (40-47). New York: Routledge
- Lindenfeld, L., Parasecoli, F. (2018). Food and Cinema: An Evolving Relationship. K. Lebesco, P. Naccarato (Eds.) *The Bloomsbury Handbook of Food and Popular Culture* (27-39). Bloomsbury.
- Lindenfeld, L., Parasecoli, F. (2023). Food and The Senses in Film. C. Bartz, J. Ruchatz, E. Wattolik (Eds). *Food – Media – Senses*

- İnterdisciplinary Approaches. (195-208). Bielefeld.
- Lindenfeld, L., Parasecoli. (2017). Food Films and Cultural İdentity in The United States. New York: Columbia University Press.
- Martinez, N., Alonso, A. (2016). Myths, Traditions, and Rituals of Food in Spanish Cinema. *Semiotica*, 211, 293–313.
- Novielli, R. (2021). Food Between Life and Death in the Cinema of Marco Ferreri and Itami Jüzō. M. R. Novielli, B. Ruperti and S. Vesco. Edizioni. (eds.) *Italy-Japan: Dialogues on Food* (117-123). Edizioni.
- Öğüt Eker, G. (2018). Farklı Görme Biçimiyle Modern Dünya Ritüeli Olarak Yemek Kültürü: Sınanma/Erginlenme ve İntikam Alma Gizli İşlevleri. *Milli Folklor*, (120), 170-183.
- Özgüç, A. (2012). *Ansiklopedik Türk filmleri Sözlüğü*. İstanbul: Horizon İnternational.
- Şen, Ö. (2021). Türk Sinemasında Gastronomi: Sofra Sırları Film Analizi. N. Çetin (Ed.). *Kültürel Medya Okumaları Türk Sineması* (31-51). Çanakkale: Paradigma Yayınevi.
- Zimmerman, S. (2009). Food in Films: A Star is Born. *Gastronomica*, 9, (2), 25-34.

İnternet Kaynakları

- URL-1: <https://www.youtube.com/watch?v=601xv8inZCc> Erişim: 15.09.2024
- URL-2: <https://www.youtube.com/watch?v=Vqe4xdWH8Ek>: Erişim: 15.09.2024
- URL-3: <https://www.youtube.com/watch?v=9l0Xoxh307I> Erişim: 15.09.2024

URL-4: <https://www.youtube.com/watch?v=yo97hs8fbpM> Erişim:
16.09.2024

URL-5: <https://www.youtube.com/watch?v=GOZ7Waq9VkQ> Erişim:
19.09.2024

URL-6: https://www.youtube.com/watch?v=FQ_7cabWOv0 Erişim:
19.09.2024

URL-7: <https://www.youtube.com/watch?v=4EJ62o4u4ug> Erişim:
21.09.2024

URL-8: <https://www.youtube.com/watch?v=9O18JWO3oko> Erişim:
24.09.2024

URL-9: <https://www.youtube.com/watch?v=698UovFifWQ> Erişim:
26.09.2024

URL-10: <https://www.youtube.com/watch?v=mz2uAnt9K4A> Erişim:
26.09.2024

URL-11: https://www.youtube.com/watch?v=avYAjDfM-_M Erişim:
28.09.2024

URL-12: <https://www.youtube.com/watch?v=QVEpq6fxXCA> Erişim:
27.09.2024

URL-13: <https://www.youtube.com/watch?v=4rAnNKcXlnc> Erişim:
27.09.2024

URL-14: https://www.youtube.com/watch?v=yM2r8H8A_P0 Erişim:
27.09.2024

URL-15: <https://www.dailymotion.com/video/x96ww9i> Erişim:
02.10.2024

Geleneksel Köy Pazarlarından Modern İşletmelere: Giresun İli Örneği¹

From Traditional Village Markets to Modern Businesses: Giresun Province Example

Y. Kübra Çelebi²

Öz

Beslenme bir toplumda kültürü yansıtan temel yapı taşlarından biridir. O toplumun yaşam tarzıdır. Bir besinin üretilmesinden, hazırlanmasına ve sofraya gelişine, yeme şekline kadar geçirdiği tüm süreçler o bölgenin sahip olduğu gelenek ve göreneklerin bir ürünüdür. Yeme-içme kültürü bir yörede iklim, doğal bitki örtüsü ve sahip olduğu coğrafi konuma göre farklılıklar göstermektedir. Çalışma sahası olan Giresun, kıyı ve iç kesiminde üretilen ürünler de farklılık göstermekte ve bu da ürün çeşitliliğini artırmaktadır. Giresun ili, sahip olduğu ekolojik özellikleri ve iklim şartları nedeniyle tarımsal ürün ve hayvansal gıda çeşitliliğinin fazla olduğu bir ildir. Ancak kentleşme, kırdan kente göçlerin yaşanması ve kırsal nüfusun azalması nedeniyle tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde azalma görülmektedir. Yaşanan bu göçler şehirdeki yöresel ve organik ürünlere olan ihtiyacı artırmış ve böylelikle yöresel ürün satan marketler, şarküteriler ve pazarlar açılmaya başlamıştır. Köyden kente yerleşen halk beslenme kültürünü de beraberinde getirmiş ve bu da yöresel ürünlere olan talebi artırmıştır. Bu çalışmada yaşanan göçler sonrasında şehir nüfusunun artması ve şehre yerleşen insanların organik ve köy ürünlerine olan ihtiyacını karşılamak için kurulan haftalık pazarların geleneksel şarküteriler olarak adlandırılan işletmelere geçişini ve bu işletmelerdeki yöreye has beslenme kültürünü yansıtan ürünler evrimci gelişmecî kültür kuramı ile incelenmiştir. Bu inceleme için saha ve literatür çalışması yapılmış, yöreye ait kaynaklar taranmıştır. Çalışma sahası olan yöresel ürün satışı yapan 5 şarküteri sahibi ile görüşülmüş, pazarcılıktan işletmeciliğe geçişin nedenleri ve bu işletmelerde en çok tercih edilen ürünlerle ilgili sorular sorulmuştur. Çalışma sahasında çekilen fotoğraflarla

¹ "Giresun'da Geleneksel Şarküteriler" adlı Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında hazırlanmış olan yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Kaynak kişi görüşmeleri 2020 tarihi öncesinde olduğundan etik kurul belgesine gerek görülmemiştir.

² Yeter Kübra ÇELEBİ, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Doktora Öğrencisi, kubracelebi171@gmail.com, ORCID: 0009-0006-0543-6331.

* Geliş tarihi/Received: 08.10.2024 - Kabul tarihi/Accepted: 25.11.2024

zenginleştirilmiştir. Hayvansal gıda olarak tereyağı, çökelek, taze peynir, bal, yumurta, bitkisel gıda olarak da turşular, kuru yiyecekler ve pekmezler en çok tercih edilen ürünler olduğu saptanmıştır. Bu yöresel ve organik ürünler yöre halkı ve özellikle de gurbetçiler tarafından yüksek talep görmektedir. Türkiye’de ve Avrupa’da en çok tercih edilen gıda sektörlerinden biri de geleneksel ve organik ürünler sektörüdür. Bu ürünler geçmişten gelen ve artık mutfağa yerleşmiş olan beslenme geleneğinin ürünleridir. Şehir nüfusunun artması ile birlikte insanların geçmişten gelen geleneksel beslenme şekli şehir hayatına da yansımış ve bu doğrultuda yeni iş sektörleri oluşmuştur. Gelişen teknoloji ile tarım ve hayvancılıkta uygulanan teknoloji modelleri, organik ürünlerin yapısını bozmakta ve doğallığını olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle şehirlerdeki insanların organik ürünlere olan talebi artmaktadır.

Anahtar sözcükler: Geleneksel Şarküteri, Gıda, Beslenme Kültürü, Göç, Pazar.

Abstract

Nutrition is one of the basic building blocks of a society's culture. It is a social lifestyle. All processes of a food, from its care to its preparation and development on the table, to its maintenance, are a product of the traditions and customs of that region. Food and beverage culture varies depending on the climate, natural vegetation and geographical location of a region. The products produced in the coastal and inland areas of Giresun, which is the study area, also differ and this increases the product diversity. Giresun province is a province with a high diversity of agricultural products and animal foods due to its ecological characteristics and climatic conditions. However, due to urbanization, migration from rural to urban areas and the decrease in the rural population, there is a decrease in agricultural and animal husbandry activities and the. Due to rural expansion, there is a decrease in agriculture and animal husbandry. These migrations led to the opening of markets, eateries and bazaars selling local and organic products at increased prices in the city. The population that settled from village to city brought with it the culture of education and this increased the demand for local products. After these migrations, the weekly markets established to meet the need for organic and village products of the people who migrated to the city and settled in the city, turned into working businesses as traditional song shops and the local nutrition culture products in these businesses work with the evolutionist developing culture theory. For this investigation, field and literature studies were carried out and local resources were scanned. The owners of 5 delicatessens selling local products were interviewed, and questions were asked about the reasons for the transition from marketing to management and the most preferred products in these businesses. It is enriched with photographs taken at the work These products are products of the nutritional tradition that has come from the past and has now settled in the kitchen. With the increase in the city population, people's traditional diet from the past was reflected in city life and new business sectors were formed in this direction. Developing technology and technology models applied in agriculture and animal husbandry disrupt the structure of organic products and negatively affect their naturalness. For this reason, the demand of people in cities for organic products is increasing.

Keywords: Traditional Delicatessen, Food, Nutrition Culture, Migration.

Giriş

Halkbilimi, bir ülke ya da belirli bir bölge halkına ilişkin maddi ve manevi alandaki bir kültürü konu edinen bunları kendine has yöntemleri ile derleyen, sınıflandıran, çözümleyen, yorumlayan ve son aşamada da bir birleşime vardırılmayı amaçlayan bir bilimdir. (Oğuz, 2002: 110) İçinde yaşadığı topluma ait olan ve toplumun unutulmaya yüz tutmuş değerlerini gün yüzüne çıkarmayı amaçlar. Bunun için gözlemler yapar, araştırır ve derler.

Bu bağlamda çalışmamızın konusu: yaşanan kentsel göçlerin sonucunda köyden kente göç eden halkın beraberinde şehre taşıdıkları beslenme kültürü ve bu doğrultuda şehirlerde artan yöresel pazarlar, şarküteriler ve geleneksel ürün marketleridir. Bu şarküteri ve marketlerin geçmişi pazarcılık kültürüne dayanmaktadır. Nüfusun artması ile birlikte sürekli ve daimi marketlere dönüşmüştür. Önceleri az bulunan bu işletmeler giderek artmakta ve günümüzde önemli bir sektöre dönüşmektedir.

Beslenme insanoğlunun en ilkel ihtiyaçlarından biridir (Bates, D.G, 2018-196). Avcı ve toplayıcı kültürden gelen insan, yöresinde bulunan doğal ürünleri keşfetmiş ve bunu nesilden nesle aktarmıştır. Avcı toplayıcı kültür günümüzden yaklaşık on bin yıl önce tarım devriminin başlamasına ve yiyecek üretiminin ortaya çıkmasına kadar sürmüştür (Korkmaz, 2021:271). Şehre yerleşen halk geleneksel ürünleri pazarlardan ve pazarların daimi hala dönüştüğü dükkanlardan temin etmiş böylelikle yeme-içme kültürünü de şehre

taşınıştır. Bir yörede satışı yapılan geleneksel ürünlere bakarak, o yörenin yeme-içme kültürüne, yörenin iklim ve bitki örtüsü hakkındaki bilgilere sahip olmak mümkündür. Dünyada hemen hemen her mutfağın temel sayılacak bazı özellikleri söz konusudur. Bunlar o mutfağı ötekilerden ayıran özellikler olarak tanımlanır. Bölgeye özgü hayvan varlığı ve bitki varlığı ile sınırlıdır (Beşirli,2010-160). O yöredeki geleneksel gıda pazarları, şarküteriler ve bazı marketlerin sebze, meyve ve geleneksel ürün bölümleri bizlere yörenin beslenme kültürü hakkında genel bilgi verir. Giresun Karadeniz Bölgesi'nin kıyı kesiminde yer almaktadır. Ilıman ve yağışlı bir iklime sahiptir. Bu bölgede çoğunlukla, sebze ve balık ağırlıklı bir beslenme şekli vardır. Yüksel kesimlerinde hayvancılık yapılmakta ve hayvansal ürünler üretilmektedir.

Pazar ve yöresel ürün marketlerinde satılan ürünlere baktığımızda “yeşillik” olarak tabir edilen yöreye has bitkisel ürünler, turşular, reçeller, pekmezler peynirler ve şifahi bitkiler yer almaktadır. Yaşanılan yerin iklimi, toprak özellikleri, bitki örtüsü, insanların yetiştirebildiği sebze-meyveler, yetiştirebildiği ve faydalanabildiği hayvansal ürün potansiyeli ve sosyo-ekonomik gelir düzeyi, beslenme kültürünü doğrudan ve dolaylı olarak etkilemekte olup çeşitli beslenme kültürlerinin oluşumuna da vesile olmaktadır. Çalışma sahamız olan Giresun ili yöresel ürünlerine baktığımızda geçmişten bu yana süre gelen bir beslenme kültürünü yansıtmaktadır. Giresun beslenme kültürü hakkında bize bilgi vermektedir. Halkbilimi; araştırma, inceleme, derleme ve değerlendirme yoluyla ilgili bulunduğu toplumun gelişip

kuvvetlendirilmesine katkı sağlamaktadır (Oğuz,2016-22). Yöre halkının tamamen el emeği ile ürettiği geleneksel ürünleri tanıtmak ve aktarmak da o toplumun değerlerinin korunmasına katkı sağlamaktadır.

Bu çalışmada amaç, göçlerle şehre yerleşen halkın beraberinde getirdiği beslenme kültürü ve bunun şehir ticari faaliyetlerine yansımalarının halkbilimi açısından değerlendirilmesidir. Yöresel ürünler satan şarküterilerde yer alan ve en çok tercih edilen hayvansal ve bitkisel ürünler tanıtılacaktır.

Anadolu'nun kuzey bölgesinde yer alan Giresun, kuzey ve güney hattında bir geçiş merkezi olması, farklı iklim ve coğrafyalara sahip bulunması nedeni ile kıyı kesimlerde ot, yapraklar ve deniz ürünlerinden oluşan yemekler hakimken; iç kesimdeki ilçelerinde tahıl ürünlerine dayalı hamur işleri ile hayvancılığa dayalı et yemeklerinin ağırlıkta olduğu görülür. Bu farklılıklar araç-gereçte, pişirmede ve mekanlarda kendini gösterir. (Giresun Valiliği,2008:10) Kırsaldaki çeşitlilik şehre de taşınmış yöresel ve organik ürünler olarak Pazar ve şarküterilerde satılan ürünler şehir mutfağında da yerini almıştır.

Giresun'da yöresel ürünlerin satıldığı şarküterilerin 15-20 yıllık bir geçmişe sahiptir. Öncesinde pazarcılık işi yapan şarküteri sahipleri, artan talep ve ihtiyaçlar neticesinde daimi dükkânlara dönüşmüştür. Günümüzde de hala devam eden pazarcılık geleneği, bakıldığında çok da uygun olmayan mekanlarda ve şartlarda devam ettirilmektedir. Pazarcılar için belediyeler tarafından ayrılan mekânlar uygunsuz hava şartlarına ve olumsuz koşullara uygun

mekânlar değillerdir. Üzeri açık, pazarcıların kişisel ihtiyaçlarını karşılamak için kapalı yeri bulunmayan ve gıdalar için uygun tezgâhları olmayan alelade mekânlardır. Pazarda eski geleneksel alışveriş davranışı içinde insan tarafından yetiştirilmemiş, doğadan toplanmış otlar ve meyveler bulunmaktadır. (Korkmaz,2021:274) Bakıldığında pazarcılık geçmişten bu yana toplum için büyük önem arz eden bir gelenektir. Kadınlar pazarı olarak adlandırılan geleneksel köy pazarlarında, kadınlar tarafından doğal olarak üretilen ürünler yer almaktadır. Bunun yanı sıra Giresun köy ve dağlarından toplanan doğal ot ve sebzeler satılmaktadır. Kadınlar pazarı bir kültürün taşıyıcısı ve devamını sağlayıcısı niteliğindedir. Giresun için de halk kültürü kapsamında büyük önem arz etmektedir. Çünkü yöreye has ürünler o yörenin beslenme kültürünü ortaya çıkarır. Bunların unutulması, üretilmemesi demek bir kültürün yok olması demektir. Bu noktada pazarlara baktığımızda, pazarlar aslında kültürün taşıyıcılığını ve sürekliliğini sağlama görevini edinmişlerdir. Hal böyle olunca onların korunması ve devamlılığı sağlanmalıdır. Ancak belediyeler bu noktada görevlerini yeterince yapmamaktadırlar.

Pazarlar giderek şarküterilere dönüşmektedir. Bunun olumlu ve olumsuz sonuçları vardır. Bu sonuçlar yazının problemini ve araştırma sahasını oluşturmaktadır. Olumsuz sonucu pazarcılık geleneğini yavaş yavaş bitiriyor olması. Elbette ki her pazarcı dükkân açabilecek imkân ve şartta sahip değildir. Köylü kadınlar ürünlerini pazarlarda satmaktadırlar. Giderek sayısı artan bu dükkânlar pazarcılığın devamı noktasında tehdit oluşturmaktadır. Olumlu

sonucu ise insanlar haftanın belirli günü kurulan ve sadece bir gün satışı yapılan ürünlere her gün ulaşabilme imkânı bulmaktadırlar. Ayrıca yöreye has ürünler her gün artan şarküteriler sayesinde unutulma riskinden uzaklaşmış ve bu dükkânlar sayesinde sadece il içi değil il dışı da tanıtımı yapılmaktadır. Şarküteriler Giresun için sadece ticari bir saha değil, Giresun'un besin müzesi niteliğindedir. Çünkü şarküterilere baktığımızda bize Giresun'un yeme-içme kültürü hakkında genel olarak bilgi vermektedir. Satılan yöresel ürünler, yöre halkı özellikle köylü kadınlar tarafından doğal yöntemlerle üretilmektedir.

2. Araştırma Sahası

Araştırma Sahası Sınırları olan Giresun ili, yüzey şekilleri bakımından arızalı(engebeli) bir görünüşe sahiptir. Yüzey şekillerinin çatısını, Karadeniz kıyısı boyunca uzanan oldukça dar ve alçak düzlüklerden oluşan bir kıyı şeridi ile güneyde Kelkit Çayı Vadisi arasını kaplayan Giresun Dağları meydana getirir. Doğu Karadeniz dağlarının batıya doğru uzanan kollarından biri olan Giresun Dağlarının doruk çizgisi, Kelkit vadisine Karadeniz kıyısından daha yakındır. Dik yamaçlarla iner, vadilerle yarılmış Karadeniz tarafında ise eğim daha azdır. Kıyı, genellikle tepelik bir görünüşe sahiptir. Kıyıya paralel bir duvar gibi duran dağların ortalama yüksekliği 2000 m olmakla birlikte, bazı yerlerde 3000 metreyi aşmaktadır. Balaban, Gâvur Dağı Tepesi, Cankurtaran, Karagöl ve Kırkkızlar bunlardan bazılarıdır (<http://www.giresun.gov.tr>).

Dağlardan kıyılara geçit veren önemli noktalar, Eğribel geçidi, Şehitler geçidi ve Fındıkbel geçidi gibi önemli birkaç geçitten

oluşmaktadır. Şebinkarahisar, Alucra ve Güce ilçelerini içine alan ve daha az arızalı olan kesimde ortalama yükseklik 1000-1500 metre civarında olup, arazi Kelkit Vadisine doğru eğimlidir. İl genelinde az yer kaplayan ovaların büyük bölümü kıyı kesiminde toplanmıştır. Bu ovalar, su sorunu olmayan verimli tarım alanlarıdır. Kıyı kesimlerden başka, iç kesimlerde Kelkit Vadisi'nde Avutmuş Deresi'nin Kelkit Çayı ile birleştiği bölümde küçükbazı düzlüklere rastlanır. Giresun Dağları'nın 2000 metreyi aşan bazı kesimlerinde hayvancılık açısından önem taşıyan birçok yayla yer alır. Giresun Dağları üzerindeki bu yaylaların başlıcaları, Kümbet, Kulakkaya, Bektaş, Tamdere, Karagöl, Eğribel ve Kazıkbeli yaylalarıdır (Altınkaynak, 2008:15).

Giresun Dağları'nın kıyıya paralel olarak uzanışı, il toprakları üzerinde iki farklı iklim bölgesi oluşmasına neden olmuştur. Karadeniz kıyılarında ılık ve yağışlı iklim sürer. Uzun süreli gözlemlerin ortalamasına göre, merkezde yıllık sıcaklık ortalaması 14.2 derecedir. En soğuk ay (Şubat) ortalama sıcaklığı 6.9 derecedir. En sıcak ay Ağustos ortalaması ise, 22.3 derecedir. Şimdiye kadar Giresun'da kaydedilen en düşük sıcaklık -9.8 derece olarak, en yüksek sıcaklık ise, 4 Ekim 1952'de 37.3 derece olarak ölçülmüştür. En çok yağış, Ekim ve Kasım en az yağış ise Mayıs ve Haziran aylarında görülür. Yağışın en fazla düştüğü aylarda, aylık ortalama yağış 140 mm.'yi aşarken, en az düştüğü aylarda 60 mm.'nin altına inmez (<http://www.giresun.gov.tr>).

Giresun yağışlı bir iklime sahip olduğu için 'yeşillik' olarak tabir edilen ot ve sebze çeşitliliği bol olan bir ildir. Bu da yöre halkının

beslenme şeklinin daha çok yeşillik olmasına neden olmuştur. Giresun halkı geçmişten bu yana birçok ot çeşidini besin olarak tüketmiştir. Şarküteriler de bitkisel ürün çeşitliliği bakımından oldukça zengindir.

Giresun büyük ölçüde tarım kenti olmasına rağmen, kırsal kesimde üretilen tarım ürünleri ülke geneli ortalamasından düşüktür. Bunun en büyük nedeni arazilerin dağlık ve engebeli olmasıdır. Giresun ili tarım hâsılası içindeki payı binde 8,5 gibi düşük bir düzeydedir (Giresun Kent Kültürü,2008:120). Buna rağmen tarım ağırlığını korumaktadır. Ancak verimlilik oldukça düşüktür. Bunda arazi şartlarının uygun olmamasının yanında iklimde etken elemanlardandır.

Giresun il sınırları içerisinde en geniş tarım alanı, ilin en geniş yüzölçümüne sahip ilçesi olan Şebinkarahisar'da bulunmaktadır. Şebinkarahisar'ı sırasıyla Tirebolu ve Bulancak ilçeleri takip etmektedir. İlçelerin alan büyüklüğünün tarım alanları üzerindeki etkisini ortadan kaldırmak amacı ile tarım alanları ilçe yüzölçümüne oranlandığında ise en fazla tarım alanına sahip ilçelerin sırasıyla Tirebolu (% 91,1) Espiye (% 72,5) ve merkez ilçe (% 69,1) olduğu tespit edilmiştir. Alucra (% 2,3), Çamoluk (% 4,8) ve Güce (% 9,4) ilçelerinde tarım alanı oranlarının oldukça az olması dikkati çekmektedir. Bu durum eğim, engebe ve yükselti fazlalığı ile tarımı kısıtlayan iklim koşullarıyla açıklanabilir. (Bekdemir-Fatsa 2015:13).

Giresun'da kentleşmenin artması ve köylerde genç nüfusun azalması da tarım faaliyetlerini azaltmıştır. Bunun sonucunda şarküterilere olan ihtiyaç artmıştır. Şarküteriler günümüzde hızla

artmaya başlayan ve gelecekte zincir şeklinde çoğalması beklenen ticari bir sahaya dönüşmüştür.

Giresun'da arazinin elverişsiz oluşu, sanayinin gelişmemiş oluşu, iç kesimlerde tahıl üretiminin kıyı kesimlerde ise fındık üretiminin yaygın olmasına sebep olmuştur. Tarıma ek olarak hayvancılık faaliyetleri de yaygındır. Ancak günümüzde kırsaldan kente göç olaylarının artması nedeni ile hayvancılık da giderek azalmıştır. Bunun sonucunda organik süt ürünlerine olan talep artmıştır.

Çalışmada Giresun İli Bulancak İlçesinde yer alan geleneksel ürün satışı yapan 4 işletme sahibi ile araştırma sahası geleneksel şarküterilerde görüşme yapılmıştır. Bu şarküteriler, Karagöl Gıda Şarküteri, Mutlu Gıda Şarküteri, Gönül Ticaret ve Bektaş Şarküteri'dir.

3. Bulgular

Giresun, sahip olduğu fiziki ve coğrafi özelliklerine bağlı olarak “yeşillik” olarak isimlendirilen sebze ve bitki ağırlıklı bir beslenme kültürüne sahiptir. Ancak Giresun'da kıyıda iç kesimlerine doğru gidildikçe beslenme şeklinde farklılaşmalar oluşmaktadır. Şebinkarahisar, Alucra Çamoluk gibi iç kesimde yer alan ilçeler daha çok doğu ve iç Anadolu kültürünün izlerine rastlanmaktadır. Yeşillik türü beslenme yerini hamur işi ve etli yemeklere bırakır. Bu farklılaşmalara, sahip olduğu yeryüzü şekilleri, bakı etkisi, hidrografik özellikleri, toprak yapısı, bitki örtüsü dağılışı, yörede yaşayan insanların geçim türü, etnik köken ve iletişim gibi faktörler etkili olmaktadır.

Araştırma sahamız olan Giresun, tabiatı zengin bitki örtüsüyle kaplıdır. Beslenme kültürünü doğrudan etkileyen bu durum özellikle kıyı kesimlerde beslenme kültürünün ot, yapraklar ve deniz ürünlerinden oluşmasına neden olurken yörede yiyecekler genellikle otsu bitkiler, ot yaprakları, diken uçları, sebzeler ve mantarlardan oluşmuştur (Giresun Valiliği, 2008:4). Karalahana başta olmak üzere çalı çileği, merulcan, mendek, kuzukulağı, gücündene, hoşran, ısırgan, madımak, kabalak, sakarca, merevcen, pancar çiçeği, galdirik, pezik bunlardan bazılarıdır. Yazın taze olarak tüketilen gıdalar, kışın fırınlanmış kuruluk ve tuzlularla (fasulye, taflan, kiraz, yeşil domates, hamsi); turşu, konserve, pekmez, reçel, komposto ve çerezlerle çeşitlenmektedir. Hayvansal besinlerden süt, yoğurt, yumurta, tereyağı, süzme bal, peynir, çökelek yaygın olarak kullanılmaktadır. Yemeklerin vazgeçilmez malzemesi çoğunlukla mısır (darı) ve mısır unudur. Giresun ilinde özellikle ismiyle anılan lezzetler; Giresun fıncığı, Giresun kadayıfı, Giresun güllacı, Giresun kirazı, Giresun simidi, Giresun pidesi ve Giresun pastasıdır (Giresun Valiliği, 2013:13).

Beslenme kültürü, beraberinde ticareti de getirmektedir. Yiyecek ve içeceğin satıldığı ticarethaneler gün geçtikçe artmaktadır. Son yıllarda Giresun'da köyden kente göç arttığı gözlemlenmektedir. Bu şehirleşme eğilimine bağlı olarak hayvancılık ve tarımsal faaliyetler azalmaktadır. Bunun sonucunda insanlar önceleri kendileri yaptıkları yöreye ait hayvansal ve bitkisel ürünleri satın almaya başlamışlardır. Önceleri haftalık pazarlarda satılan bu ürünler, günümüzde insanların her gün ulaşabilecekleri dükkânlarda

satılmaya başlanmıştır. Gün geçtikçe sayısı artan bu dükkânlar, şehrin beslenme kültürünü büyük oranda yansıtan işletmelerdir. Giresun'un farklı ilçelerinden getirilen ürünler geleneksel şarküteri diye tanımladığımız dükkânlarda, yöresel pazarlarda satılmakta ve bu durum insanlar için ticari bir faaliyete dönüşmektedir.

Yöresel ürünlerin büyük çoğunluğu kadınlar tarafından doğal yöntemlerle hazırlanmaktadır. Yörede tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde kadının rolü büyüktür. Giresun'a baktığımızda tarım ve hayvancılığın ana merkezinde kadınlar yer almaktadır. Şarküteri ve pazarlarda bulunan yöresel ürünlerin birçoğunda mutlaka kadın emeği vardır. Fasulye, patates, karalahana, mısır, mencevcen, galdirik, sakarca ve gücükteneye gibi yöreye has bitkisel ürünleri ekip, biçen ve toplayan kadınlar, pazarlarda ya da şarküterilerde ürünlerini satmaktadırlar. Bu sebze ve otlardan yapılan turşu, tuzlama, konserve ve kuru gıdaların hazırlanmasında kadın işçiliği ön plandadır. Hayvancılıkla da uğraşan kadınlar süt, yoğurt, tereyağı ve peynir gibi hayvansal ürünleri yine bu dükkânlarda ya da pazarlarda satmaktadırlar. Genel olarak Giresun pazar ve şarküterilerdeki yöresel ürünlerin yetiştirilmesi, toplanması ve hazırlanmasında kadınların emeği büyüktür. Çoğunluğu kadınlar tarafından üretilen ve hazırlanan Giresun geleneksel şarküteri ve pazarlarda satılan yöreye has ürünler şunlardır,

Yerli bitkisel ürünler: Ceviz, fırınlanmış mısır unu, ısırgan kurusu, mısır yarması, gün kurusu mısır unu, taflan turşusu, kiraz tuzlaması, bezelye tuzlaması, sakarca tuzlaması, yaprak tuzlaması, pezik turşusu, elma kurusu, gücükteneye kurusu, kuru yufka, golik, silor,

pestil, cevizli köme, su kabağı, kuru dut, çıra, mantar turşusu, kuru börülce, kabak çekerdeğı, alagara fasulye, galdirik turşusu, fasulye turşusu, kabak kurusu, melocan konservesi, top pancar turşusu (KK-1)

Yerli bal reçel ve pekmezler: Kestane balı, çiçek balı, petekli bal, üzüm pekmezi, dut pekmezi, armut pekmezi, taflan pekmezi, kızılıcak marmelatı, yer çileğı reçeli, incir reçeli (KK-1)

Yerli hayvansal ürünler: Köy yumurtası, Giresun tereyağı, Giresun çökeleğı, Giresun acı peyniri, deri peyniri, deri tulum peyniri, imansız uzayan peynir, taze beyaz peynir, küflü tulum peyniri, Giresun keşi (KK-4)

Yerli şifalı bitkiler: Kantaron, ıhlamur, yayla çiçeğı (altın otu), dağ kekiğı, nane, kuşburnu, çam sakızı, papatya, alıç sirkesi (KK-3)

Çalışmada yukarıda yer alan ürünlerinden yöre halkı tarafından en çok tercih edilen ürünler tanıtılacaktır.

3.1. Fırınlanmış Mısır Unu

Mısır ununun Giresun mutfağında geçmişten bu yana önemli bir yeri vardır. Dolma, yağlaş, ısırgan, karalahana, gücüktenne, çalı çileğı yaprağı çorbası gibi yöresel yemeklerin katkı malzemesidir. Yörede mısır üretimi en çok iç kesimlerdeki ilçelerde yapılmaktadır. Giresun geçmişine bakıldığında evlerde mısır ekmeğı tüketilirdi. Buğday ekmeğı bulmak lüks sayılırdı (KK-3). Böyle olunca yörede mısır üretimi ve su değirmeni sayısı da oldukça fazlaydı. Geçmiş yıllarda Bulancak ilçesine baktığımızda. Tarım ürünlerindeki gelişmeyi izleme bakımından değirmenlerle ilgili kayıtlarda “resmi asiyab”

(Osmanlı döneminde değirmencilerden alınan vergi) şeklinde bu işletmelere atıf yapılması, kuru hububatın her aileye yetecek miktarda un haline dönüştürüldüğünü göstermektedir. Başka bir ifade ile akarsular üzerine kurulan değirmenlerin sayısındaki artış, aslında arazi kullanımı ve tahıl üretimindeki artışa işaret eder. Nitekim bugün ilçe idari alanına tekabül eden coğrafyada 1455'te 8 adet, 1485'te 29, 1547'de, 67 ve 1613'te 96 adet değirmen kaydedilmiştir. Bu kâğıtlar sadece vergiye tabi olan yapıları esas aldığı için, değirmen sayısı kuşkusuz daha fazla olmalıdır (Fatsa, 2018-20). Görüldüğü gibi sadece Bulancak ilçesine ait bu verilerden yola çıkarak geçmişte yöre halkı için mısırın önemini görmekteyiz. Günümüzde de Giresun mutfağında yer alan mısır unu ancak geçmişteki kadar kullanılmamaktadır. Buğday ekmeğinin sofalara girmesi ile mısır ekmeği evlerde sadece kek, pasta gibi tercihen yapılmaya başlanmıştır. Su değirmenleri de giderek kapanmış yerini elektrikli değirmenler almıştır. Giresun'da iki çeşit mısır unu bulunmaktadır. Bunlar; fırınlanmış mısır unu ve gün kurusu mısır unu. Aşağıda fırınlanmış mısır ununun yapım aşaması anlatılmıştır. Fırınlanmış mısır ununun yapılışı:

Süt mısırı tarladan toplanır şeleklerle konulur. Taş fırın odunla ateş yakılarak ısıtılır. Isındıktan sonra içindeki köz alınır. Şeleklerin içindeki mısır koçanları ısınmış fırına atılır. Fırının kapağı kapatılıp cilim çamuru ile sıvanır. İki saat sonra açılıp tavı alınır yani kuruması için karıştırılır. Bu işlem iki saatte bir tekrarlanır. Sabah olunca mısırlar fırından çıkartılıp çuvallanır. Sıcığı ile çuvalın içinde dövülür ve tanelere ayrılır. Tane mısırlar su değirmenine götürülerek

ögütülür. Bu mısır ununa fırın unu denir. Fırın mısır unu yemeklere katılır. Balık kızartmasında, yağlaş yapımında ve çorbalarda kullanılır.

Fotoğraf 1: Fırınlanmış mısır unu

3.2. Armut Pekmezi

Giresun'da meyve olarak birçok armut çeşidi bulunmaktadır. İbrük armudu, bal armut, şeker armut, kış armudu ve gozak armut bunlardan bazılarıdır. Armutun her çeşidinden pekmez yapılmaktadır. Armut pekmezinin yapılışı: Ağaçtan toplanan armutlar kabuğu soyulduktan sonra doğranır. Pekmez tavasına koyulur ve kaynatılır. Kaynadıktan sonra temiz bir çuvaldan süzülür. Süzülen su, tekrar tavaya konur ve kaynatılır. Kaynadıktan sonra soğutulur ve bidonlara koyulur. Armut pekmezi kahvaltılarda, diğer öğünlerde süzme yoğurt üzerine dökülerek ve sulandırılıp içecek

olarak tüketilir. Ayrıca yöreye has bir yemek olan pekmezli hoşmak yapımında kullanılır.

Pekmezli hoşmak yapılışı:

Barbunyalar akşamdan ıslatılır, haşlanır. Püre haline getirilir. Hazırlanan püre bir tencerede üzerine 1 su bardağı su ilave edilerek karıştırılır. Üstüne un karıştırılarak pişirilir. Muhallebi kıvamına gelince tereyağında kavrulmuş sarımsak üstüne ilave edilerek pişirme tamamlanır. Tencereden tepsiye yerleştirilir. Soğuduktan sonra üzerine armut pekmezi ilave edilir. Fındıkla süslenerek servis edilir (Giresun Valiliği, 2008:54).

Fotoğraf 2: Armut pekmezi

3.3. Dut Pekmezi

Şebinkarahisar başta olmak üzere Giresun'un hemen hemen tüm ilçelerinde yetişen dut, pekmez yapımında da kullanılan meyvelerdendir. Dut pekmezi, kansızlık ve cilt problemleri gibi birçok rahatsızlığa iyi gelen şifa kaynaklarındandır. Giresun'da dut pekmezi pestil-köme yapımında ve yöreye has simit yapımında kullanılır. Dut pekmezinin yapılışı:

Ağaçtan toplanan beyaz dutlar yıkanır. Pekmez tavaşına koyulur ve kaynatılır. Ardından temiz bir çuvalla süzülür. Süzülen su içinde çekirdekleri kalmasın diye tülbentten de süzülür ve çıkan su tekrar kaynatılır. Pekmez kıvamına gelince ocaktan alınır.

Fotoğraf 3: Dut pekmezi

3.4. Giresun Tulum Peyniri

Oldukça eski zamanlara dayanan peynir, yakın zamana kadar yöre halkı tarafından eski usul yöntemlerle yapılmıştır. Kaynatılan süt ılıması için bekletilir. Maya görevi gören şey, yeni doğan süt kuzusunun ya da oğlağının midesidir. İliyan süt bu midenin içine boşaltılır. Belirli bir süre mayalanmaya bırakılan peynir, süre sonunda istenilen peynir çeşidi hazırlamak için elde edilmiş olunur. Günümüze geldiğimizde ise peynirini kendi yapan aileler, yağı alınmış sütü hafifçe ısıtıp içine hazır peynir mayası koymaktadırlar. Belirli bir süre bekleyip; suyu süzildükten sonra işlenmemiş peynir/ham

peynir oluşmaktadır. Bu işlenmemiş peynirlerden diğer peynir çeşitleri elde edilmektedir.

Tulum peyniri işlenmemiş peynirin parçalara ayrılarak ve tuzlanarak tulumlara (deri, bez ya da bidon) basılmasıyla elde edilmektedir. Tulum peynirinin olgunlaşması için basıldıktan sonra belirli bir süre geçmesi gerekmektedir. Kuru madde ve yağ oranı yüksek olan tulum peyniri, kolay dağılmayan bir yapıya sahiptir. Ağızda daha kolay eriyebilen ve genellikle tereyağı aroması hissedilen, orta sertlikte, belirgin bir asidik tada sahip olan bir peynir çeşididir. Bol miktarda protein, kalsiyum, yağ ve fosfor oranına sahip olan tulum peyniri insan sağlığı açısından oldukça yararlıdır.

Deri tulum peynirinin çoğunlukla koyun derisine basılması; koyun derisinin daha dayanıklı olması sebebiyledir. Deri tulumun kıllarını temizlemek isteyen aileler, ölen hayvanların (genellikle koyun) derisini yüzüp, içerisinde belirli bir miktar kireç bulunan suya bastırırlar. Yaklaşık iki hafta bu kireçli suda bekleyen deriden kıllar bıçak yardımı ile kolaylıkla sıyrılır hale gelmektedir. Yörede yeni kesilmiş koyunun postunu temizleyip, tuzlayıp kurutup daha sonra kıllı bölge dışarıda kalacak şekilde dikip, bir kısmında açıklık bırakarak tuluk denilen deri tulum elde etmektedirler. İşlenmemiş peyniri ise tulumdaki açık kısımdan deri tulumunun içine yerleştirmektedirler. Hazırlanan deri tulum serin ve kuru yerde saklanır. Elde ettikleri deri tulum 3-6 ay gibi bir süre güneş görmeyen bir yerde, yemeye hazır hale gelmesi için bekletilmektedir. Deri tulumu şarküterilerde yoğun talep gören ürünler arasındadır. Yapımı zahmetli olan bu peynir, şarküterilerde satılan en pahalı

ürünlerdendir. Günümüzde farklı fiziksel ve kimyasal yapıda peynir çeşidi elde edilmesine rağmen deri tulumu peyniri yörede sıkça tüketilen ürünlerden biridir. Bu kültürün devam etmesi tat alışkanlığından ve kültürel olarak süregelen yapıdan kaynaklanmaktadır.

Deri peyniri, Giresun'un yaylalarında yapılmaktadır. Bektaş ve Kümbet gibi yaylalarda hayvancılıkla uğraşanlar ürünlerini ya şarküterilere verirler ya da pazarlarda kendileri satarlar. Şarküteri sahiplerinden bazılarının kendilerine ait mandıraları bulunmaktadır.

Deri tulum peyniri yapılışı:

Peynir yapılacak süt süzülüp tencereye konularak ocakta hafif ısıtılarak (kaynatılırsa maya tutmaz) mayalanır. Mayalandırılan süt kesilerek parçalara ayrılır ve tekrar ocağa konular, kaynatılır, soğuyunca bez torbalara konularak üzerine taş bastırıp suyu süzdürülür. Suyu iyice süzdürüldükten sonra rendelenir ya da elle ovalanır ve tuzlanarak tekrar bez torbaya koyulup taş altında, beş-altı gün daha bekletilir. Suyu iyice süzölmüş olan peynirler, ovalanarak küçük parçalara ayrılır. Deriye hava almayacak şekilde basılır, derinin ağzı dikilir ve ters çevrilir, üzerine taş koyulur kullanılıncaya kadar serin yerde saklanır. Derinin dışı iyice kuruduktan sonra peynir artık yemeğe hazır hale gelmiş olur.

Fotoğraf 4: Tulum peyniri

3.5. Giresun Çökeleği

Giresun'da yapılan süt ürünlerinden birisi de Giresun çökeleğidir. Giresun çökeleğinin yapılışı:

Yayık yardımıyla işleme alınan ayran yağı alındıktan sonra kaynatılmaktadır. Kaynatıldıktan sonra elde edilen pıhtının, içeriğindeki suyunun süzülmesi için bez torbalarda bekletilmektedir. Belirli bir süre sonra kuruyan bu peynir çökelek olarak hazır hale gelmektedir.

Fotoğraf 5: Giresun çökele

3.6. Giresun Keş Peynir

Giresun keş peyniri, Giresun'da çok amaçlı kullanılan bir peynir çeşididir. Yufkalarda, böreklerde ve kahvaltılarda oldukça fazla tercih edilen bir peynirdir. Fiyat olarak diğer peynirlerden ucuzdur.

Giresun keş peynirinin yapılışı:

Bir miktar yoğurt koyu ayran kıvamına getirilerek bir tencereye alınır ve ocağa konur. Ateşte kaynamaya başlayınca altı kısılır ve 4-5 dakika kısık ateşte kaynatılır. Kesilen ayran ılıdıktan sonra bir tülbentten süzülür ve torbaya koyulur. Torbanın üzerine ağırlık konur ve suyu iyice süzdürülür. 2-3 gün sonra yemeğe hazır olur.

Fotoğraf 6: Keş peyniri

Yörenin beslenme kültürü hakkında bilgi veren şarküteriler ve pazarlar, kültürün bir ögesi olan beslenme kültürü içerisinde yer alan yöreye has ürünlerin devamlılığını sağlamaktadır. Ayrıca halkın geçmişten bu yana devam etmekte olan bir geleneği, meslek grubu olan pazarcılığın günümüz teknolojisi ve arz-talep doğrultusunda farklı bir kimliğe büründüğünü göstermektedir. Yöresel ürün satışı yapan geleneksel şarküteriler geçmişi pazarcılığa dayanan, babadan

oğula devam eden bir halk mesleğidir. Bu noktada şarküteriler, kültürün taşıyıcılığı ve sürekliliğini sağlayan ve halkın oluşturduğu meslek, zanaat gruplarını inceleyen halkbiliminin araştırma sahası içerisine girmektedir. Köyden kente göçün hız kazandığı günümüzde, her şeye rağmen şarküterilerde doğal ürün çeşitliliğinin bir hayli fazla olduğunu gördük. Buna göre Giresun şarküterilerinde doğal ürün olarak mısır gün kurusu unu, fırın unu, mısır yarması gibi kuru gıdalar vardır. Yine mantar, fasulye, galdirik, taflan, kiraz, salatalık gibi sebzelerden oluşan turşular yer almaktadır. Aynı şekilde taflan, armut, elma, dut, incir, çilek, üzüm gibi meyvelerden pekmezlerde mevcuttur. Benzer şekilde kestane ve çiçek türlerinden elde edilmiş ballarda raflarda yer almaktadır. Kış için hazırlanan gücükten, elma, ısırgan, golit, silor, kuru yufka gibi kuru gıdalar da şarküterilerin ürün çeşitliliği arasında yer almaktadır. Sektörün en önemli kısmını oluşturan hayvansal gıdaların bu şarküterilerin ürün çeşitliliğinde önemli yer tuttıkları görülmektedir. Geçmişten bugüne kullanılan ihlamur, dağ kekiği, nane, kantaron, yayla çiçeği, çam sakızı, kuşburnu gibi şifahi bitkiler, Giresun şarküterilerinin temel satış ürünlerini oluşturmaktadır. Her mevsimi yağışlı, yazları çok sıcak, kışları çok soğuk olmayan yörede bitki örtüsü çeşitli ve gürdür. Doğa ile iç içe yaşayan insanların beslenme kültürünün oluşmasında doğanın onlara vermiş olduğu bu zenginlikten faydalanmışlardır. Böylece yörenin beslenme kültürü yeşillik diye tabir edilen sebze ve bitki ağırlıklı olmuştur.

Yörede geçmişten bu yana mısır önemli bir bitki olarak yer almıştır. Buğdayın ve buğday ekmeğinin bilinmediği eski

dönemlerde, mısır ekmek yapımında, yemek yapımında ve birçok şekilde tüketilmektedir. Günümüzde de mısır unu, mısır yarması ve mısır fırınlaması gibi çeşitleri kullanılmaktadır. Bu ürünler de Giresun mutfağında en çok kullanılan ürünlerdir ve şarküterilerde de en çok satışı yapılan ürünlerdir.

Giresun'da yağışın bol olması sebebiyle, yeşillik olarak tabir edilen yeşil bitki türü oldukça fazladır. İnsanlar bu bitkileri yemek yapımında kullandıkları gibi, kimi hastalıklara iyi geldiği düşüncesiyle tedavi amaçlı ve daha birçok alanda kullanmışlardır. Altın otu, kantaron ve kekik bu şifalı bitkilerdendir. Araştırma sahamız olan şarküteriler de satışları yapılmaktadır.

Fotoğraf 7. Altın Otu

Fotoğraf 8. Kantaron Bitkisi

Fotoğraf 9. Dağ Kekiiği

Bundan yaklaşık 50-60 yıl öncesine bakıldığında, kırsal nüfusun fazla olduğu Giresun'da, hayvancılık yoğun olarak yapılmakta ve insanlar hayvansal gıdalarını kendileri üretmekteydiler. Ancak kitle iletişim ve ulaşım araçlarının gelişmesi, insanların sosyo-ekonomik imkânlarının artması ile birlikte insanlar ilçelere ve illere göç etmeye başladılar. Bu sosyal ve ekonomik değişimin sonucu olarak hayvancılığı ve tarımı zaman içinde terk etmişlerdir. Bir başka değişim de tarımsal ürün tercihinde kendisini göstermiştir. Bu bağlamda fındık tarımının artması ile birlikte geniş mısır tarlaları, yerini fasulye ve karalahana tarlalarına bırakmıştır. Bununla birlikte tarım da tıpkı hayvancılık gibi azalmaya başlamıştır.

İnsanlar artık ihtiyaçlarını pazarlardan satın almaya ve zaman içinde daimi olan geleneksel şarküterilerden almaya başlamışlardır. Günümüzde şarküterilerin giderek artmakta olduğu görülse de, bu işi bizzat yapan insanlar şarküteri geleneğinin uzun vadede devam edip etmeyeceğine yönelik bazı haklı endişeler taşımaktadırlar. Doğrusu bu geleneksel kültürün kaybolması ve beslenme alışkanlıklarının da ciddi değişime maruz kalacağı anlamına gelmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada araştırma sahası olan Giresun ilinde köyden kente yapılan göçler sonucunda kentli halkın beraberinde getirdiği beslenme kültürünün şehirdeki ticari faaliyetlere yansması ve bu doğrultuda oluşan yöresel ürünler satan şarküterilerin işlevleri ve önemleri belirtilmiştir. Bu şarküterilerde yer alan ve en çok tercih edilen yöreye has ürünlerin halkbilimi kuram ve yöntemleri doğrultusunda analizi ve tanıtımı yapılmıştır. Bu doğrultuda şarküterilerin yörenin yeme-içme alışkanlıklarını büyük oranda yansıttığı görüldü.

Bundan yaklaşık 50-60 yıl öncesine bakıldığında, kırsal nüfusun fazla olduğu Giresun'da, hayvancılık yoğun olarak yapılmakta ve insanlar hayvansal gıdalarını kendileri üretmekteydiler. Ancak kitle iletişim ve ulaşım araçlarının gelişmesi, insanların sosyo-ekonomik imkânlarının artması ile birlikte insanlar ilçelere ve illere göç etmeye başladılar. Bu sosyal ve ekonomik değişimin sonucu olarak hayvancılığı ve tarımı zaman içinde terk etmişlerdir. Bir başka değişim de tarımsal ürün tercihinde kendisini göstermiştir. Bu bağlamda fındık tarımının artması ile birlikte geniş

mısır tarlaları, yerini fasulye ve karalahana tarlalarına bırakmıştır. Bununla birlikte tarım da tıpkı hayvancılık gibi azalmaya başlamıştır. İnsanlar artık ihtiyaçlarını pazarlardan satın almaya ve zaman içinde daimi olan geleneksel şarküterilerden almaya başlamışlardır. Günümüzde şarküterilerin giderek artmakta olduğu görülse de, bu işi bizzat yapan insanlar şarküteri geleneğinin uzun vadede devam edip etmeyeceğine yönelik bazı haklı endişeler taşımaktadırlar. Doğrusu bu geleneksel kültürün kaybolması anlamına geldiği gibi beslenme alışkanlıklarının da ciddi değişime maruz kalacağı anlamına gelmektedir.

Yöresel ürünlerin çok fazla tercih edilmemesi, beslenme kültürümüzün de yozlaşmaya başlayacağına bir göstergesidir. Hali hazırda söz konusu yöresel gıda ve yemeklerin yapımını ve önemini bilen orta ve yaşlı kuşaklar, evlerinde yöresel ve doğal ürünleri bolca sunmalı ve çocuklarına bu yemeklerin yenilmesi alışkanlığını kazandırmaya çalışmalıdırlar. Bu bağlamda doğal ve yöresel ürünlerin sunumu çok iyi yapılmalı, tadı ve görünüşü ile iştah arttırıcı hale getirmeli ve böylece gençlere sevdirmeye ve özendirmeye gayret etmelidirler.

Bu ürünler doğal ve yöresel olduğu kadar aynı zamanda asırlarca varlığını sürdüren, yerleşmiş kültürel birer miras niteliğindedir. Her yıl yöresel yemek ve eski kap-kacakların sergilendiği fuar ve sergi gibi mahalli ve bölgesel ölçekte etkinliklerin düzenlenmesi ve genç nesle bu yemeklerin tariflerinin verilmesi, geleceğe dair atılacak olumlu adımlar olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede evlerde fabrikasyon peynir, yağ, reçel ve bal gibi ürünleri

almak yerine, çalışmamıza konu teşkil eden şarküterilerden doğal ve yöresel üretilmiş, el yapımı organik ürünler alınmalıdır.

Bu çalışmada artan köyden kentte göçler sonucunda geçmişe oranla tarımsal üretimdeki azalmayı gördük. İnsanlar önceleri kendi ürettikleri ürünlerini şarküterilerden almaya başladıklarını ve üretimin neredeyse durma noktasına geldiğini öğrendik. Şarküterilerin sayısının giderek artması aslında buna bir kanıt niteliğindedir. Çünkü şarküteriler insanların ihtiyaç ve talebi doğrultusunda açılmaktadır. Önceleri günü birlik açılan pazarlarda satılan yöresel ürünler artan ihtiyaç doğrultusunda sürekli ve daimi dükkânlar olan şarküterilerde satılmaya başlandı. Şarküterilerin pazardan daimi dükkânlara dönüşme serüveni ilk başta bakkalların bir bölümünde yöresel ürünlerin satılmasıyla başladı. Daha sonra insanların yoğun talep göstermesi neticesinde sadece yöresel ürünler satan işletmelere dönüştü. Bu işletmeler günümüzde giderek artmaktadır. İlerleyen zamanlarda her mahallede bir şarküteri açılmaya başlayacağı kanısına vardık.

Pazarcılık mesleği olumsuz şartlarda ve mekânlarda yapılıyor olması ve gençler tarafından yapılmak istenmemesi gibi sebeplerden dolayı giderek tükenmeye yüz tutmuş bir meslektir. Dolayısıyla burada satılan doğal, yöreye has ürünler de insanların üretmedikleri için gün geçtikçe unutulma riski taşımaktadır. Ancak şarküteri işletmeleri pazarların daimi ve yerleşik hale geçmiş şeklidir. Bu sayede yöresel ürünler şarküterilerde satılmakta, ürünlerin devamlılığı sağlanmakta ve böylece insanlara paketli hazır ürünlerden ziyade doğal ürünlere ulaşabilme imkânı sağlamaktadır.

Eğer şarküteriler olmasaydı üretimin azaldığı için yöresel ürünler gün geçtikçe unutulacak, tüketilmeyecekti. Bu ürünlerin yerini hazır fabrikasyon gıdalar alacaktı ve sonrasında geçmişten bu yana gelen bir kültür ögesi olan yöreye has beslenme kültürü tamamen değişecek ve unutulacaktı. Beraberinde organik üretim yerini hazır gıda üretimine bırakacaktı.

Çalışma sırasında kaynak kitapların yetersiz olması ve daha önce çalışmamış bir saha olan şarküteriler hakkında yeteri kadar bilginin olmaması çalışma sırasında karşılaştığımız sorunlardandır.

Kaynaklar

- Bates, D.G (2018) 21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Bekdemir, Ünsal, (2015) Geçmişten Günümüze Giresun, İstanbul: Giresun İl Özel İdaresi.
- Beşirli, Hayat, (2022) Yemek, Kültür ve Kimlik, Millî Folklor, 2010, Yıl 22, Sayı 87
- Çavuş, Ahmet, (2014) Kültürel Miras Kaynağı Olarak Geleneksel Tahta Kaşık Üretimi, Marmara Coğrafya ALTINKAYNAK,
- Erdoğan, (2008) Giresun Kent Kültürü, Ankara: Giresun Valiliği Yayınları.
- Boratav, Pertev Naili, (1982), Folklor ve Edebiyat -1, Ankara: Adam Yayıncılık.
- Boratav, Pertev Naili, (1969), 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, İstanbul.
- Çobanoğlu, Özkul, (1999), Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş, Akçağ Yayınları.

Dundes, Alan, (2003), “Halk Kimdir?”, Çev. Metin Ekici, Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar, Ankara.

Fatsa, Mehmet, (2018), İlçe Oluşununun 85. Yılında BULANCAK, Step Ajans, İstanbul

Giresun Valiliği, (2008), Giresun Yemekleri, Bilgi Ajans, Giresun

Giresun Valiliği, (2013). 81 İlde Kültür ve Şehir Giresun, Seçil Ofset, İstanbul.

Kara, Çiğdem, (1997), Halkbilimi ve Folk Popüler Kitle Seçkin Kültürleri, İstanbul, Folklor/Edebiyat.

Korkmaz, M.A (2022), Karadeniz’de Fındık Kültürü, İstanbul, Arı Sanat Yayınevi

Korkmaz, M.A (2021), Kadın Toplayıcılık Kültürüne Bulancak Pazarında Köylü Kadınların Doğal Ürünleri, Anasay, 2021, Yıl 5, Sayı 17, 271 - 297

Oğuz, Öcal, (2016), Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Ankara, Grafiker Yayınları.

Oğuz, Öcal, (2002), Küreselleşme ve Uygulamalı Halkbilimi, Ankara, Akçağ Yayınları.

İnternet Kaynakları

Giresun iklim özellikleri: URL1:
<http://www.giresunkulturturizm.gov.tr/> Erişim Tarihi
15.04.2018, 13: 50.

Araştırma sahası yeri ve sınırları: URL2: <http://www.giresun.gov.tr/>
Erişim Tarihi 02.05.2018, 16: 30.

Giresun’da ormancılık URL3: <https://giresun.tarimorman.gov.tr/>
Erişim Tarihi 28.05.2018, 10: 00.

Süpürgecilik:

URL4:

<http://www.unutulmussanatlar.com/2015/09/supurgecilik.html>
Erişim Tarihi 20.07.2018 14: 30.

Kaynak Kişiler

- KK.1: Ali BEKTAŞ, 1989, Şarküteri İşletmecisi, Okur Yazar, Kuzköy Bulancak/Giresun. Görüşme Tarihi: 19.1.2019
- KK.2: Katip ÇAKIR 1960, Şarküteri İşletmecisi, İlkokul, Duroğlu Beldesi- Merkez/Giresun. Görüşme Tarihi: 19.1.2019
- KK.3:Osman GÖNÜL, 1963, Şarküteri İşletmecisi, Lise, Barça Köyü- Merkez/Giresun. Görüşme Tarihi: 18.1.2019
- KK.4:Mehmet ÇAKIR, 1958, Şarküteri İşletmecisi, İlkokul, Duroğlu Beldesi- Merkez/Giresun. Görüşme Tarihi: 19.1.2019
- KK.5: Ahmet MUTLU, 1962, Şarküteri İşletmecisi, lise, Dereli/Giresun

Göçün Türküsü¹

Almanya'daki Türk toplumunda müzik hayatı kaotik, renkli ve inanılmaz derecede dinamik ama Almanlar bunu pek bilmiyor

Yazan: Martin Greve²

Çev.: Ali Osman Öztürk³

Öz

Berlinli müzikolog Martin Greve yıllardır Türk müziğini teorik ve bazen de pratik olarak incelemektedir. "Die Musik der imaginären Türkei" (Hayali Türkiye'nin Müziği) adlı bir kitap yayınlamıştır. Almanya'da yaşayan Türklerin müzik yaşamı ve kültürünü ele aldığı bu makalede hem geçmiş hem de günümüz perspektifinden önemli tespitler yapmaktadır. Anadolu'dan getirdikleri geleneğin izini Almanya'da sürerken, Almanya'da yetişen gençlerin Türkiye'ye nasıl etkide bulduklarını somut örneklerle sergilemektedir.

Anahtar Sözcükler: Türk müziği, Rap-Müzik, göç, Almanya, Türkiye.

Abstract

The musicologist Martin Greve (Berlin) has been studying Turkish music theoretically and sometimes practically for many years. He has published a book entitled 'The Music of Imaginary Turkey' in Germany. In this article about the musical life and culture of Turks living in Germany, he makes important observations from the past and the present. He traces the tradition that they brought with them from Anatolia to Germany and uses concrete examples to show how young people who have grown up in Germany influence Turkey.

Key Words: Turkish music, Rap-Music, migration, Germany, Turkey.

¹ Bu makale Stuttgarter Zeitung'un 18 Ekim 2003 tarihli haftalık kültür ekinde yayınlanmıştır. Burada yer alan Türkçe ve Almanca özetler çevirmen tarafından üretilmiştir.

² Dr. habil., Orient-Institut Istanbul, 34421 İstanbul, E-Posta: greve@oiist.org, ORCID: 0000-0002-5004-1885

³ Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, E-Posta: aozturk@erbakan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2759-2096

* Geliş tarihi/Received: 15.10.2024 - Kabul tarihi/Accepted: 25.11.2024

Giriş

Almanya'daki ilk Türk müzisyenler sadece Avrupa müziğiyle ilgilendiler: Örneğin, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Berlin'de müzik eğitimi alan, daha sonra İstanbul Konservatuvarı müdürü olan Musa Süreyya Bey ya da 1917'de Viyana, Berlin, Dresden ve Münih'te Beethoven ve Wagner'i seslendiren Osmanlı saray orkestrası üyeleri. Ama bunlar istisnaydı. Bildiğimiz gibi "gerçek" Türkler zaten başka - yani bir şekilde oryantal olan - müzikler dinlerler.

Bugün Almanya'da yaklaşık 2,5 milyon Türk kökenli insan yaşıyor ve neredeyse her Alman kenti kendi Türk müzik sahnesine sahip: Korolar, düğün grupları, saz çalanlar, halk dansları grupları, rapçiler, Alevi şarkıcılar, Arabesk gazinolar, sofistike müzik restoranları, Türk diskoları, kayıt stüdyoları, neredeyse sadece Türk dinleyicilere yönelik konserler ve renkli bir müzik programıyla kulüp kutlamaları. Özellikle Köln ve Dortmund arasındaki çok sayıda kulüp ve düğün salonunun bulunduğu bölgede profesyonel Türk şarkıcılar

iyi para kazanabiliyor. Hatta birkaç yıldır Berlin'deki Türk Müziği Konservatuvarı ya da Hannover'de halk müziği sanatçısı Güler Duman tarafından işletilen müzik okulu gibi ciddi özel Türk müziği okulları kurulmaya çalışılıyor. Son kırk yılda Almanya'daki Türk yaşamı ve müziği giderek farklılaştı: 1961-1973 yılları arasında Almanya'ya gelen ve misafir işçi olarak adlandırılan işçilerin çoğu vasıfsız ücretli işçilerken, bugün Türkler neredeyse tüm mesleklerde ve sosyal sınıflarda bulunabiliyor. Birçoğu 1970'lerden bu yana ailelerini de getirmiş ve kendi işlerini kurmuşlardır. 1980'deki askeri darbeden sonra, aralarında Selda Bağcan, Melike Demirağ, Sümeyra ve Cem Karaca gibi birçok entelektüel ve sanatçının da bulunduğu mülteciler, Alman-Türk müzik sahnesini kültürel anlamda genişletti.

Başlangıçta göç amatör sanatçılar tarafından basit türkülerle işleniyordu: Askere alma, vatan hasreti ve "Almanlar" söz konusuydu, ama aynı zamanda Türkiye'de geride kalanların yaşadığı acılar da ele alınan konulardandı. Daha sonra, yetmişli ve seksenli yıllarda, Türkiye'de artan iç göç sırasında ortaya çıkan Anadolu halk müziği, batı Türk pop şarkıları ve Lübnan hafif müziğinin bir karışımı olan Arabesk izledi. Şarkı sözleri ve daha sonra popüler Arabesk filmleri mutsuz aşk acısını, vatan hasretini, büyük şehirlerin soğukluğunu, kadere teslimiyeti ve umutsuzluğu işledi. Almanya'da da arabesk, özellikle yeni ve ucuz müzik kasetleri sayesinde kısa sürede en popüler müzik tarzı haline geldi.

Her yıl altı milyon kadar kaset satılıyor

En geç 1980'lerde Almanya'daki Türk müzik hayatına göçmen dernekleri hâkim olmaya başladı: siyasi veya dini dernekler, hemşeri

örgütleri, kültürel, boş zamanları değerlendirme ve sosyal derneklerin yanı sıra çocuklar için saz ve halk oyunları kursları veren, Türk ebeveynler, tüccarlar veya öğretmenlerden oluşan dernekler ortaya çıktı ve hatta bunlardan birkaçı da geleneksel Türk sanat müziği kursları veriyordu. Bazı dernekler zaman içinde büyük festivallere dönüşen etkinlikler düzenlemiştir. 2000 yılında Köln'de düzenlenen anıtsal bir Alevi merkezi etkinliğinde birçok tanınmış solistin yanı sıra Almanya'nın dört bir yanından bölgesel Alevi dernekleri tarafından organize edilen toplam 1246 saz sanatçısı sahne aldı.

Bugün Türkiye'den gelen yenilikler hiç zaman kaybetmeden Almanya'ya ulaşıyor: her siyasi akım ve her giyim modası, fikirler, ideolojiler ve tartışmalar ve aynı zamanda müzik tarzları, enstrümanlar veya güncel hit parçalar. Almanya'daki Türk kulüpleri ve iş insanları için Türkiye'den müzisyenleri kısa ya da uzun süreliğine Almanya'ya getirmek günlük, basit ve ucuz bir mesele ve Türkiye'nin tüm önemli müzisyenleri, tarzları ne olursa olsun, Almanya'da düzenli olarak sahne alıyor. Almanya'da her yıl tahminen beş ila altı milyon Türk müzik kaseti satılıyor ve çok daha fazlası özel olarak ithal ediliyor. Almanya'daki amatör Türk müzisyenlerin neredeyse tamamının kendi kasetleriyle (ya da CD'leriyle) bu ulusötesi pazarı fethetmek istemelerine şaşmamak gerek. Özellikle halk müziği sanatçıları, çoğu zaman karşılanmasa güç beklentileri yerine getiriyor ve bunun için her zaman büyük miktarlarda para yatırmaya hazırlar.

En önemli hedef Türkiye'de başarılı olmak, tercihen Türk

televizyon kanallarındaki çok sayıdaki müzik programlarından birinde yer almak ve bunun sonucunda Türkiye ve Almanya'da maddi açıdan kazançlı konserler vermektir. Devlete ait ve yurtdışına yayın yapan Türk televizyon kanalı TRT-INT 1991'den beri Alman kablolu yayın ağlarında yer alırken, 1993'ten itibaren Türk televizyon pazarının serbestleşmesi ve uydu yayıncılığının gelişmesi Almanya'ya başka özel Türk televizyon kanallarını da getirdi. Hamm'dan Yurtseven Kardeşler grubu gibi iyi bilinen örnekler, böyle bir atılımın gerçekten mümkün olduğunu göstermektedir. Kasetler çoğunlukla Türkiye'de üretiliyor ve dağıtılıyor. Almanya'dan birçok amatör müzisyen orada tam anlamıyla kapışılıyor. Türkiye standartlarına göre varlıklı olan Almanyalı Türkler, İstanbul'un Unkapanı müzik üretim bölgesinde zengin bir para kaynağı olarak görülüyor.

Almanya'daki Türk müzik yaşamının derinliklerine indikçe, manzara daha renkli, dinamik ve yönetilemez, neredeyse kaotik görünüyor, ancak şu sorunun yanıtı gittikçe daha fazla aciliyet kazanıyor: Almanlar tüm bunlar hakkında neden bu kadar az şey biliyor? Böylesine paralel bir müzik toplumu nasıl gelişebildi? Neden her yerde salsa, samba ya da Cezayir rai'si duyuyoruz da hiç Anadolu halk müziği, Osmanlı sanat müziği ya da arabesk duymuyoruz?

Başlangıçtan itibaren Alman toplumunun Türklerle ilişkisi neredeyse sadece sosyal amaçlı olmuştur. Türk göçmenler 1970'lerden bu yana sosyo-politik motivasyonlu sokak festivalleri ve benzeri etkinliklere, örneğin halk dansları gruplarının gösterilerine sıklıkla dahil edilmiştir. On yıllar boyunca, öncelikle sembolik etkileri için sunulan bu tür sanatsal açıdan mütevazı performanslar,

Almanya'daki Türk kültürü imajını karakterize etmiştir.

Buna karşın, Türk müziği Almanya'da hâlâ kamusal müzik teşvikine entegre edilmemiştir. Ülke çapında kurumsal olarak finanse edilen Türk veya Alman-Türk toplulukları bulunmadığı gibi, Türk sanat veya halk müziği alanında tanınmış bir sanatsal eğitim de yoktur. Besteci bursları gibi genel destek programları aracılığıyla finansman, teklif çağrılarının genellikle kültürel olarak Batı müziğine göre uyarlanmış olması ve seçici jürilerin genellikle kültürlerarası açıdan çok yetkin olmaması nedeniyle yalnızca nadir istisnalarda mümkündür. Alman gazetelerinin baş sayfalarında bile Türk müziğinden neredeyse hiç bahsedilmiyor.

Türklerin sosyal bir sorun grubu olarak hâkim imajı şüphesiz sanatsal ilgiyi çekmek için pek uygun değilse, Türk müzisyenler bunun yerine çok daha eski bir Alman beklentisine hitap etme fikrine el attılar: 19. yüzyılın kendi rasyonellik ideallerine alternatif bir kavram olarak duygusal, ama aynı zamanda şiddetli, erotik ve aynı zamanda uygarlaşmamış ve ilkel bir dünya çizdiği hayali bir görüntü olarak "Doğu" imgesine. Aslında, yaygın modern Anadolu halk müziği Almanya'da neredeyse hiç bilinmese de oryantal dans Alman kadınları arasında iyi bir şekilde yerleşmiştir. Alman Türkleri arasında pek duyulmayan Türk sufilesinin dini müziğinin de dünya müziği etiketi altında çok sayıda takipçisi var. Alman dinleyicisine açıkça hitap eden hemen hemen tüm Türk müzik grupları ve bireysel müzisyenler kendilerini kaçınılmaz olarak az ya da çok ironik bir şekilde "oryantal" olarak adlandırmaktadır, örneğin Berlinli Orient Express, Orient Connection veya Orientation grupları. Bu klişeyi

1980’lerde Oryantal Rock ya da 1990’larda Oryantal Hip-Hop ile Kobra grubu gibi tüm müzik tarzı isimleri de benimsemektedir.

Batı müziği icra eden Türk müzisyenler ise, Könlü şef ve besteci Betin Güneş’in Alman-Türk Köln Senfoni Orkestrası’nda olduğu gibi, Almanlar tarafından çoğu zaman “gerçek Türk” olarak görülüyor. Oysa Almanya ve Türkiye arasındaki müzikal bağ, Osmanlı’nın ilk müzik öğrencilerinden bu yana hiç kopmadı.

Türk tonal sistemi Orta Avrupalılara yabancı geliyor

1935 yılında Milli Eğitim Bakanlığı^[4] Berlinli besteci Paul Hindemith’i danışman olarak Türkiye’ye davet etti ve onun aracılığı ile daha sonra birçok Alman müzisyen Ankara’ya geldi: Eduard Zuckmayer Musiki Muallim Mektebi (daha sonra: Gazi Eğitim Enstitüsü)’nin, Ernst Praetorius Ankara Senfoni Orkestrası’nın müdürü oldu. Bugün Türkiye’nin en tanınmış orkestra şefi olan Hikmet Şimşek 1950’lerde Almanya’da ilk görevine başladı. Bugün birçok Alman orkestrasında ve müzik akademisinde Türk müzisyenler aktif olarak çalışmakta, bunların arasında ikinci ve üçüncü kuşak göçmen müzisyenlerin yanı sıra Türkiye’den gelen öğrenciler de yer almaktadır. Örneğin piyanist Aylin Aykan 1965 yılında Almanya’da doğdu ve müzik eğitimini Münih’te tamamladı.

Türk müzik tarzlarını Avrupalılaştırma çabaları da 19. yüzyıla kadar uzanıyor ve bugün Alman müzisyenlere, örneğin Derya (Berlin), Tan (Düsseldorf) veya Nubun (Berlin) gibi gruplara katılmaları için birçok fırsat sunan şey tam da Anadolu şarkılarının

[4] Özgün yazıda “Türk Kültür Bakanlığı” ibaresi kullanılmıştır. (Ç.N.)

modernleştirilmesi arayışıdır. Ancak iki temel teknik sorun işbirliğini zorlaştırmaktadır. Muhtemelen en ciddi olanı Türkçe dilidir. Hem halk müziği hem de klasik Türk müziği ve hatta tüm popüler müzik tarzları, sözlerin önemli bir rol oynadığı öncelikle vokal müziktir. Bu nedenle Alman müzisyenler temel Türkçe bilgisi olmadan Türk şarkıcılara eşlik eden enstrümantalist rolüyle sınırlı kalma eğilimindedir.

Ancak şimdi ikinci temel sorun ortaya çıkıyor: farklı tonal sistemler. Hem Türk halk müziği hem de büyük ölçüde klasik Türk müziği, Orta Avrupa'nın tonal sisteminde bulunmayan tonları kullanır. Almanlar tarafından "akortsuz" olarak algılanan bu notaları tam olarak tonlamak zordur. Bu nedenle çoğu uluslararası grupta Alman müzisyenler, tiz uyumsuzluklardan kaçınmak için kaçınılmaz olarak Türk temperli ton sistemini çalarlar.

Sadece birkaç Türk müzisyen dünya müzik sahnesinde de tanınmakta, ancak çok sayıda perküsyoncu öne çıkmaktadır. Batı Avrupalı müzisyenler için, beş, yedi ya da dokuz notalı aksak ölçüleriyle asimetrik Anadolu ritimleri genellikle önemli zorluklar yaratır. Öte yandan, Türklerin büyük çoğunluğu için bu tür asimetrik ritimler, şarkı söylerken ya da alkış tutarken hiçbir zorluğa neden olmayan, tamamen olağan bir şey gibi görünür. Anadolu halk müziği davulcuları, kültürlerarası müzikal karşılaşmalara dahil olduklarında, yetkinlik açısından Alman davulculara göre daha avantajlı olduklarını fark etmişlerdir.

Özellikle Almanya'da eğitim görmüş Anadolu kökenli genç müzisyenler birkaç yıldır yeni müzikal köprüler geliştiriyor. Örneğin

1996 yılında kompozisyon eğitimi almak üzere Berlin'e gelen Batılı bir Türk saz sanatçısı olan Taner Akyol, on iki tonlu piyano parçalarının yanı sıra Batı ve Anadolu enstrümanları için oda müziği besteledi. Nevzat Akpınar da Batı müziğine geçmeden önce Anadolu'nun (uzun saplı) bağlamasını çalmaya başlamıştı. Bu yıl Berlin'de düzenlenen ekümenik kilise kongresinde Berlin Bach Topluluğu, Pauluskantorei ve Berlin Alevi Kültür Merkezi korusu ile birlikte Bach'ın "Ach wie flüchtig, ach wie nichtig" koralinin Anadolulaştırılmış düzenlemesini "Johann Dede" başlığı altında seslendirdi.

Bununla birlikte, Alman-Türk müzik etkileşimi için en güçlü motivasyon şu anda gençlik kültürlerinden ve bunları uluslararası alanda pazarlama çabalarından kaynaklanıyor. Örneğin Türk rapçiler önce Almanya'da ortaya çıktı, Türkiye'de ise çok daha sonra. Hip-hop 1980'lerde Almanya'da, özellikle de genç göçmenler arasında çoktan taraftar bulmuştu: Gençler rapçi olarak başlamak için pahalı enstrümanlara ya da herhangi bir müzik eğitimine ihtiyaç duymuyordu. Genellikle çok uluslu bir yapıya sahip olan Almanya'daki birçok grup, kendilerini ABD'deki Afro-Amerikalılarla özdeşleştiriyor ve hip-hop'u ayrımcılığa uğrayan bir etnik azınlığın ifadesi olarak görüyordu. İlk Almanca şarkı olan "Ahmed Gündüz", bir Türk rapçi olan Flash Family'ye aitti ve Almanya'daki bir Türk'ün hikâyesini anlatıyordu.

1990'ların sonunda Batı Avrupa'dan bir dizi Türk pop müzisyeni uluslararası sahneye çıktı. Örneğin Hannoverli Mousse T. (Mustafa Gündoğdu) 1998 yılında Yılın En İyi Remiksçisi dalında

Grammy'ye aday gösterildi ve 2000 yılında Tom Jones için uluslararası hit olan "Sex Bomb" şarkısını yazdı. 1999 yılında Türk-Alman grubu Sürpriz, Ralph Siegel'in Almanca-İngilizce-Türkçe şarkısı "Reise nach Jerusalem/Kudüs'e seyahat" ile Almanya'yı Eurovision Şarkı Yarışması'nda temsil etti.

Göçmenlerin çocukları Pop Müzik ile başarılı

Bu arada Türkiye'de yeni bir gençlik kültürü hareketi ve onunla birlikte yeni ve belirgin bir şekilde uluslararası bir "Pop Müzik" ortaya çıktı. Yeni pop yıldızları arasında bir zamanlar Batı Avrupa'da "misafir işçi" çocukları olarak yaşamış olanlar dikkat çekicidir: Bendeniz İsviçre'den, Tarkan Pfalz'daki Alzey'den, Rafet el Roman Odenwald'daki Rheinheim'dan ve Candan Erçetin Hanau'dan gelmektedir. 1990'ların ortalarında BMG ve Universal gibi büyük uluslararası yapımcılar sampler'larla Alman pazarını ilk kez bu Türk pop müziğine açmaya çalıştılar ve birçok Türk plak şirketi de uluslararası pazarla temas kurmaya çabaladı. Ancak, en ciddi sorun hâlâ fiyat seviyelerindeki farklılıktır: bir CD Türk dükkanlarında yaklaşık sekiz avroya mal olmaktadır.

Tarkan, 1998 yılında tüm Avrupa ülkelerinde en üst listelere ulaşarak uluslararası alanda açık ara en başarılı şarkıcı oldu. 2003 yılında Türk şarkıcı Sertap Erener "Everyway that I can" adlı İngilizce şarkısıyla sürpriz bir şekilde Eurovision Şarkı Yarışması'nı kazandı ve Mustafa Sandal şu anda Tarkan'ın başarısını tekrarlıyor gibi görünüyor: "Aya Benzer/Moonlight" adlı şarkısı Alman listelerine girdi. Salt sanatsal açıdan ne Mustafa Sandal ne de Sertap Erener gerçek bir başarıyı temsil edebilir, ne de Candan Erçetin'in yakın

zamanda yayınlanan Fransız şansonları; Türk müziğinin imajı ancak bu genç, kendine güvenen ve başarılı şarkıcılar sayesinde, onlarca yıldır süren korumacı destek politikalarının yükünden, hatta belki esrarengiz Doğu klişesinden de kurtarılabilir.

Berlinli müzikolog Martin Greve yıllardır Türk müziğini teorik ve bazen de pratik olarak inceliyor: Metzler-Verlag ile “Die Musik der imaginären Türkei” (Hayali Türkiye’nin Müziği) adlı kurgusal olmayan bir kitap yayınladı ve ayrıca Berlin’deki Jugend musiziert’te Almanya’nın ilk saz yarışmasını düzenledi.